ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ІНФОРМАЦІЇ, БЕЗПЕКИ І ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУРАЧ ОЛЬГА АНАТОЛІЇВНА

УДК 347.965 (477:355.01)

ДИСЕРТАЦІЯ
«ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ»

081 – «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.А. Дурач

Науковий керівник: **БЕЛАНЮК Марина Василівна,** кандидат юридичних наук, старший дослідник, учений секретар ДНУ ІІБП НАПрН України

Київ – 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Дурач О.А. Організаційно-правові засади діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація для здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Київ, 2025.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану. В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, яка триває з 2014 року та загострилася повномасштабним вторгненням у 2022 році, постало питання ефективного функціонування судової системи як гаранта верховенства права, прав і свобод людини та громадянина. Це зумовило нагальну потребу в науковому осмисленні нових викликів та формуванні правових механізмів, здатних забезпечити належну організацію правосуддя в надзвичайних умовах.

Попри відсутність нормативного закріплення терміну «суди загальної юрисдикції» у чинному законодавстві України, у межах дисертаційного дослідження це поняття використовується як умовне узагальнення, що охоплює місцеві суди, за винятком адміністративних та господарських. Такий підхід обрано з метою уточнення об’єкта дослідження та забезпечення однозначного розуміння кола судів, організаційно-правові засади діяльності яких є предметом наукового аналізу.

Метою дисертаційного дослідження є визначення ключових аспектів та проблем організаційно-правового забезпечення функціонування судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану, а також пошук ефективних шляхів їх вирішення. Особливу увагу приділено розробці практично орієнтованих

пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства без необхідності масштабних правових трансформацій. Запропоновані автором підходи відзначаються оперативністю впровадження, мінімізацією фінансових витрат і відповідають актуальним потребам суспільства в умовах воєнного часу.

У роботі розкрито зміст судової влади та визначено місце судів загальної юрисдикції в системі судоустрою України. Підкреслено, що ці суди забезпечують розгляд переважної більшості справ і виконують ключову роль у реалізації правосуддя. Розглянуто еволюцію організаційно-правових засад їхньої діяльності, із урахуванням історичних, законодавчих і функціональних змін.

На основі міждисциплінарного підходу досліджено вплив особливих правових режимів воєнного та надзвичайного стану на організацію діяльності судів загальної юрисдикції. Визначено, що зазначені режими призводять до істотної трансформації умов здійснення правосуддя: зміни територіальної юрисдикції судів, релокації установ, часткового або повного припинення роботи в окремих регіонах, ускладнення доступу до правосуддя, порушення строків розгляду справ, обмеження участі сторін у процесі, ризиків для життя учасників проваджень тощо.

У роботі акцентовано увагу на особливостях розгляду справ про міжнародні злочини – воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид – у національних судах України. Проаналізовано існуючі нормативні обмеження, проблеми кваліфікації та юрисдикції, відсутність належної спеціалізації суддів і прокурорів, а також виклики, пов’язані з доведенням складу злочинів та можливістю розгляду справ заочно (in absentia). Зроблено висновок про необхідність гармонізації положень Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу України із міжнародними стандартами, зокрема Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Особливу увагу приділено аналізу позитивного досвіду держав Європейського Союзу та НАТО у сфері забезпечення ефективного функціонування судів в умовах надзвичайних правових режимів. Вивчено інструменти, що застосовуються в цих країнах, зокрема електронне судочинство, дистанційні судові засідання, спеціалізовані структури військової юстиції, тимчасова зміна юрисдикції тощо. Зазначено, що багато з таких рішень можуть бути адаптовані до українських реалій.

Дисертанткою обґрунтовано доцільність створення в Україні військових судів як елементу реформування судової системи в умовах воєнного стану.

Визначено, що ці суди можуть діяти як частина системи судів загальної юрисдикції на підставі спеціального законодавства, без необхідності внесення змін до Конституції України. Запропоновано модель їх створення, організації та функціонування з дотриманням принципів незалежності, об’єктивності та підконтрольності.

У межах дослідження розроблено конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює організацію діяльності судів загальної юрисдикції.

Запропоновано:

впровадження правового механізму дистанційного судочинства;

визначення поняття «простою суду» та порядок дій у разі його настання;

нормативне врегулювання релокації судів;

закріплення нових процесуальних інститутів для розгляду справ заочно (in absentia);

створення спеціалізованих судів або судових палат для розгляду справ про міжнародні злочини.

Окремо сформульовано авторські визначення таких понять, як: «дистанційна організація роботи суду», «тимчасова релокація суду», «простій суду» в контексті забезпечення безперервності судової влади. Зроблено висновок, що судова система України має бути трансформована відповідно до викликів сучасної війни та післявоєнної відбудови, з акцентом на гнучкість, спеціалізацію, цифровізацію та гарантування прав людини.

Результати дослідження мають як теоретичне, так і прикладне значення. Вони можуть бути використані в нормотворчій діяльності, розробці судово-правових реформ, удосконаленні судової практики, підготовці суддів та працівників апарату суду, а також у науковій та освітній діяльності.

Ключові слова: судова система, судоустрій, судочинство, суди загальної юрисдикції, національна безпека, військове право, воєнний стан, військова юстиція, військові суди, міжнарожні злочини, військові злочини, дистанційне судочинство.

ANNOTATION

Durach O.A. *Organizational and Legal Foundations of the Activity of Courts of General Jurisdiction of Ukraine under Martial Law.* – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – “Law.”

State Scientific Institution “Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,” Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the organizational and legal foundations of the activity of courts of general jurisdiction of Ukraine under martial law. In the context of the armed aggression of the Russian Federation against

Ukraine, ongoing since 2014 and aggravated by the full-scale invasion in 2022, the issue of the effective functioning of the judicial system as a guarantor of the rule of law and the rights and freedoms of individuals has become critical. This has created an urgent need for scholarly reflection on new challenges and the formation of legal mechanisms capable of ensuring the proper organization of justice under extraordinary conditions.

Despite the absence of the term “courts of general jurisdiction” in current Ukrainian legislation, within this dissertation the concept is used as a conditional generalization that encompasses local courts, excluding administrative and commercial ones. This approach was chosen to clarify the object of study and to ensure a consistent understanding of the range of courts whose organizational and legal foundations of activity are the subject of academic analysis.

The aim of the dissertation is to identify the key aspects and problems of the organizational and legal support for the functioning of courts of general jurisdiction under martial law, as well as to find effective ways of addressing them. Particular attention is given to developing practice-oriented proposals for improving current legislation without the need for large-scale legal transformations. The approaches proposed by the author are characterized by the speed of implementation, minimal financial costs, and alignment with the urgent needs of society during wartime.

The work reveals the essence of judicial power and determines the place of courts of general jurisdiction in the judicial system of Ukraine. It is emphasized that these courts handle the vast majority of cases and play a key role in the administration of justice. The evolution of the organizational and legal foundations of their activity is examined, taking into account historical, legislative, and functional changes.

Using an interdisciplinary approach, the study explores the impact of special legal regimes of martial and emergency law on the organization of courts of general jurisdiction. It is determined that these regimes lead to significant transformations in the conditions of justice administration, such as changes in territorial jurisdiction, relocation of institutions, partial or complete suspension of operations in certain

regions, complications in access to justice, delays in case consideration, restrictions on party participation in proceedings, and risks to the lives of trial participants.

The dissertation focuses on the specifics of adjudicating cases involving international crimes—war crimes, crimes against humanity, and genocide—in national courts of Ukraine. It analyzes existing legal limitations, problems of qualification and jurisdiction, lack of proper specialization of judges and prosecutors, as well as challenges related to proving the elements of such crimes and the possibility of conducting trials *in absentia*. It is concluded that there is a need to harmonize the provisions of the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine with international standards, in particular the Rome Statute of the International Criminal Court.

Special attention is paid to analyzing the positive experience of European Union and NATO member states in ensuring the effective functioning of courts under special legal regimes. Tools used in these countries—such as electronic justice, remote court hearings, specialized structures of military justice, and temporary changes in jurisdiction—are examined. It is noted that many of these solutions can be adapted to Ukrainian realities.

The author substantiates the feasibility of establishing military courts in Ukraine as part of reforming the judicial system under martial law. It is determined that such courts may operate as part of the system of courts of general jurisdiction on the basis of special legislation, without the need for amendments to the Constitution of Ukraine. A model for their creation, organization, and functioning is proposed, ensuring adherence to the principles of independence, impartiality, and accountability.

Within the research, specific proposals have been developed for improving legislation regulating the organization of courts of general jurisdiction. The author proposes:

introducing a legal mechanism for remote court proceedings;

defining the concept of “court downtime” and the procedure for action in such cases;

legally regulating the relocation of courts;

introducing new procedural institutions for conducting trials *in absentia*;

creating specialized courts or judicial chambers for handling international crime cases.

The author has also formulated original definitions of such concepts as “remote organization of court work,” “temporary relocation of a court,” and “court downtime” in the context of ensuring the continuity of judicial power. It is concluded that the judicial system of Ukraine must be transformed in accordance with the challenges of modern warfare and post-war reconstruction, with an emphasis on flexibility, specialization, digitalization, and the protection of human rights.

The research results have both theoretical and practical significance. They may be applied in legislative drafting, judicial reform development, improvement of judicial practice, training of judges and court staff, as well as in academic and educational activities.

Key words: judicial system, judiciary, judicial process, courts of general jurisdiction, national security, military law, state of war, military justice, military courts, international crimes, war crimes, remote legal proceedings

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Durach O.A. Organization of the work of courts during the state of martial. Ensuring access to justice // Mangora T.V., Lukiianova M.D., Durach O., Demianchuk Y.V., Tomliak T., Chemyschuk N.V., Pohuliaiev O.I., Dzeveliuk A., Kaidashov V., Pravdiuk A., Pravdiuk M., Skichko I. Actual problems of modem development of the state and law. Monograph. - Primedia eLaunch,Boston, USA, 2022. - 392 p., section 2, P. 40-71. https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/10/Monograph/979-8-88831 -920-8/979-8-88831 -920-8.pdf.
2. Durach O.A. Current issues of restoration of the work of military courts in the post-war period // Boiko Y., Bogatchuk S., Levchuk K., Belkin I., Manhora V., Manhora T., Durach O., Makarov Z. Ukraine is modem. Scientific studies of the past and present. Monograph. - Primedia eLaunch,Boston, USA, 2023. - 298 p. section 7, P. 207-235. https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2023/Q2/Monograph/979-8-88896-532-0/979-8-88896-532-0.pdf
3. Дурач О.А. Проблемні питання відновлення роботи військових судів в умовах дії воєнного стану в Україні. С. 493-495. *Юридичний науковий електронний журнал - електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. Вип. № 10,2024. УДК 347.79. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/113.* *http://www.lsej.org.ua/10_2024/115.pdf*
4. Дурач О.А. Міжнародний досвід дистанційної організації роботи судів та можливість його імплементації в Україні. С. 116-120. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». Вип. № 10 (80) жовтень 2024. УДК 347.79. DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10421.* *https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17328255771524.pdf*

5. Дурач О.А. Цифровізація суду як шлях до запровадження дистанційної роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану/ *Інформація і право*. – 2024. – № 4 (51). С.265-277 file:///C:/Users/user/Downloads/318164-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-737324-1-10-20241217.pdf

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Дурач О.А. Проблемні питання судового розгляду військових кримінальних правопорушень. С.75-78. *Матеріали науково-практичної конференції. Нормативно-правова інформація і парламентський контроль: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 21 верес. 2023 р.)/ наук, керівник конф.: Д. В. Ланде ; упор.: В. М. Фурашев, А. І. Нижник, С. О. Дорогих ; ДНУ «Ін-т інформ., безпеки і права Нац. академії правое, наук України». - Київ, 2023. - 118 с. ISBN 978-617-8395-12-4.*

2. Дурач О.А. Захист інформації під час дистанційної організації роботи суду. с. 149-155. *Матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2024 р. Україна в умовах соціальної та цифрової трансформації: шляхи до сталого розвитку та повоєнної відбудови / упоряд.: В. М. Фурашев, М. В. Дубняк, С. О. Дорогих; ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України».– Київ; Одеса : Фенікс, 2024. – 348 с. ISBN 978-617-8430-36-8.*

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ ……2

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ …….13

ВСТУП ……..14

РОЗДІЛ І. СУДИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ……..25

1.1. Поняття, структура судів загальної юрисдикції в системі судоустрою України……. 25

1.2 Генезис дослідження організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану……...……...39

Висновки до першого розділу ……56

РОЗДІЛ ІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....……...58

2.1. Особливі правові режими та їх вплив на організацію діяльності судів загальної юрисдикції……... 58

2.2.Організаційно-правові особливості діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану ……. 81

2.3 Організаційно-правові проблеми розгляду справ про міжнародні злочини……112

Висновки до другого розділу ……166

РОЗДІЛ ІІІ. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……168

3.1. Порівняльна характеристика досвіду країн ЄС і НАТО з питань діяльності судів в умовах особливих правових режимів…...……....168

3.2. Створення та організація діяльності військових судів в Україні як напрям удосконалення роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану…….193
3.3 Удосконалення організаційно-правових засад діяльності системи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану 250
Висновки до третього розділу ……..… 267
ВИСНОВКИ ……..270
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……273
Додаток 1 …… 300
Додаток 2 ……301
Додаток 3 …… …. 307
Додаток 4 …… 308
Додаток 5 …….. 309
Додаток 6 ……310
Додаток 7 ……311

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

НАТО – Північноатлантичний альянс

ООН – Організація об'єднаних націй

ЗУ – Закон України

КК – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

КАС – Кодекс адміністративного судочинства України

КЗпП – Кодекс законів про працю України

ВООЗ - Всесвітня Організація Охорони Здоров'я

СЕРЕЈ - Європейська комісія з питань ефективності правосуддя

МТКЮ - Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року

МКС - Міжнародний кримінальний суд

ВС - Верховний Суд

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

МГП - Міжнародне гуманітарне право

ЗСУ – Збройні Сили України

РВ НШСУ – регіональне відділення Національної школи суддів України

НАПрН України - Національна академія правових наук України

ТУ ДСА – Територіальне управління Державної судової адміністрації

ЕЦП – Електронний цифровий підпис

ЄДРСР - Єдиний державний реєстр судових рішень

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження.

Право на судовий захист є однією з основоположних гарантій у демократичній правовій державі, що визначає не лише характер взаємин між особою і державою, але й рівень розвитку правової культури та цивілізованості суспільства. У статті 55 Конституції України прямо закріплено, що кожному гарантується право на захист своїх прав і свобод у суді, що фактично встановлює імператив обов'язковості судового механізму захисту прав людини.

Така норма є відображенням базових принципів міжнародного права, зокрема статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка закріплює право на справедливий судовий розгляд.

Судова влада, відповідно до статей 124–131 Конституції України, реалізується виключно судами, і її юрисдикція охоплює всі правові спори, що виникають у суспільстві. У цьому контексті суди виконують не лише правозастосовчу, а й правозахисну та стабілізаційну функції в системі механізмів державної влади. Особливого значення ці функції набувають в умовах надзвичайних або кризових ситуацій, коли правова система зазнає серйозного навантаження, а забезпечення балансу між публічними інтересами та правами людини вимагає гнучких та ефективних рішень.

У зв'язку з цим, організація та функціонування судової системи в умовах воєнного стану в Україні постає як особливо актуальний об'єкт наукового дослідження. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації, що триває з лютого 2022 року, створила принципово нові виклики для судової влади: переміщення судів з окупованих територій, необхідність забезпечення особистої безпеки суддів і працівників суду, збереження процесуальної безперервності судочинства, захист судових приміщень та документів, відсутність належного нормативного регулювання функціонування судів у таких умовах.

Водночас, правове регулювання діяльності судів під час особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, в Україні є вкрай обмеженим.

Основним нормативним актом, що регулює відповідні питання, залишається стаття 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»,

яка передбачає лише загальні принципи організації діяльності судів у таких умовах. Проте ця норма не забезпечує необхідного рівня деталізації і не охоплює широкий спектр викликів, що постають перед судовою системою в умовах воєнного стану, зокрема щодо:

забезпечення доступу до правосуддя в зоні активних бойових дій;

функціонування судової інфраструктури в умовах руйнування чи евакуації;

впровадження цифрових технологій та дистанційного судочинства;

гарантій безпеки суддів, учасників процесу та працівників апарату суду;

захисту електронної інформації, документів та баз даних у випадку кіберзагроз.

Актуальність теми дослідження також підтверджується попереднім досвідом функціонування судової влади в умовах надзвичайної ситуації, спричиненої пандемією COVID-2019. Тоді суди були змушені екстрено адаптовуватися до нових умов, зокрема запроваджувати дистанційну форму роботи, розгляд справ у режимі відеоконференції тощо. Проте нормативна база виявилася неготовою до таких змін: вимога про обов’язковість проведення відеозасідань лише в приміщенні суду обмежувала їх ефективне застосування.

Це свідчить про інституційну інерцію та недостатню гнучкість чинної моделі судоустрою щодо реагування на надзвичайні виклики.

Окремої уваги потребує також питання термінології, що використовується в дисертаційному дослідженні. Незважаючи на те, що термін «суди загальної юрисдикції» був вилучений із тексту Конституції України Законом № 1401-VIII від 02.06.2016 р., у науковій та правозастосовній практиці він продовжує вживатися для означення судів, які розглядають кримінальні, цивільні, адміністративні та інші справи, що не належать до юрисдикції спеціалізованих судів. Вживання в дисертації саме цього терміну дозволяє звузити предмет дослідження до тих судів, які безпосередньо забезпечують реалізацію більшості прав громадян, зокрема в умовах воєнного стану. Такий

підхід відповідає принципу наукової конкретизації об’єкта дослідження та підвищує його прикладну цінність.

Таким чином, вибір теми дисертації «Організаційно-правові засади діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану» обумовлений низкою об’єктивних факторів:

- конституційною цінністю права на судовий захист, яке потребує безперервного та ефективного функціонування судової системи незалежно від умов;

- наявністю суттєвих прогалин у нормативному регулюванні функціонування судів у період воєнного стану;

- відсутністю комплексних наукових досліджень, що присвячені організації діяльності судів у період збройного конфлікту;

- практичними викликами, з якими зіткнулася судова система України у 2022–2025 роках, що засвідчили нагальну потребу в глибокій модернізації інституційних механізмів забезпечення правосуддя;

- необхідністю адаптації організаційної структури судів, впровадження цифрових технологій, розвитку правової культури кризового управління у судовій владі.

Дисертаційне дослідження «Організаційно-правові засади діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану» виконувалося в рамках науково-дослідної роботи Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України «Теоретичні та організаційно-правові засади становлення системи військової юстиції та розвитку законодавства у сфері оборони України» (2023–2027 рр., № 0123U100417), спрямованої на розроблення збалансованої моделі правосуддя в умовах воєнного стану, яка поєднує потреби оборони з гарантіями конституційних прав. У контексті сучасних досліджень дисертація охоплює проблематику визначення сутності військової юстиції, удосконалення організаційно-правових механізмів роботи судів під час війни, взаємодії з міжнародними інституціями та впровадження цифрових технологій, водночас

усуваючи виявлені прогалини у правовій визначеності, міжінституційній координації та технологічній адаптації судової системи (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження від 15.07.2025 р. ДНУ ІІБП НАПрН України).

Тематика дисертації відповідає пріоритетним напрямам наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки (п. 1.11. Правове забезпечення у сфері національної безпеки та оборони) та Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (п.1 ст.3 національна безпека і оборона).

Отже, обрана тема має як значну теоретичну, так і практичну значущість, відповідає сучасним викликам українського суспільства та держави й сприятиме підвищенню ефективності функціонування судової системи в умовах воєнного стану через обґрунтування необхідних змін в організаційно-правовому механізмі її діяльності.

Метою дисертаційного дослідження є пошук та розкриття основних аспектів, проблемних питань, колізійних ситуацій організаційно-правового забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану, напрацювання шляхів їх вирішення, у тому числі за допомогою запропонованих змін до нормативно-правових актів, що стосуються зазначеного предмету дослідження.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

розкрити зміст та визначити місце судів загальної юрисдикції в системі судоустрою України;

визначити методику та розкрити генезис дослідження організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції;

дати характеристику особливих правових режимів та визначити їх вплив на організацію діяльності судів загальної юрисдикції;

дослідити напрямки і організаційно-правові особливості діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану;

виявити організаційно-правові проблеми розгляду справ про міжнародні злочини;

дослідити та порівняти досвід країн ЄС і НАТО з питань діяльності судів в умовах особливих правових режимів;

окреслити шляхи створення та організації діяльності військових судів в Україні як напрям для удосконалення роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану;

надати пропозиції щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності системи судів загальної юрисдикції в умовах дії воєнного стану.

Предмет та об'єкт дисертаційного дослідження

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають в процесі організації і діяльності судової влади в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження - організаційно-правові засади діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану

Методи дослідження. Для досягнення мети і виконання завдань дисертаційного дослідження було використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, які ґрунтуються на принципах об'єктивного, всебічного та комплексного аналізу суспільних процесів та явищ.

На етапі збору матеріалів для дослідження було застосовано загальнонаукові емпіричні методи, серед яких використовувались методи: спостереження, опису, порівняння.

Метод спостереження застосовувався для визначення організаційно-правового регулювання та особливостей діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану в реальному часі, що дало можливість широко охопити вказані явища та взаємодію учасників.

Метод опису застосовувався для встановлення місця судової влади в правовій системі України, поняття та загальної характеристики організації діяльності судів загальної юрисдикції у мирний час.

Метод порівняння – для визначення досвіду країн ЄС і НАТО у питаннях здійснення правосуддя під час запровадження особливих правових режимів, їх

порівняння, що дало можливість сформувати шляхи до оптимального удосконалення організації системи та діяльності судів загальної юрисдикції, з урахуванням досвіду країн ЄС і НАТО.

Узагальнюючи практичний підхід до питань організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану та визначаючи висновки, викладені у дослідженні, автором з метою виконання завдань дисертаційної роботи застосовувались теоретичні методи дослідження: аналіз - для визначення організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції за допомогою мисленого розділення організаційно правових засад діяльності судів загальної юрисдикції у мирний час та у період дії воєнного стану. Метод системного аналізу дав змогу всебічно дослідити адміністративно-правову складову організації роботи судів загальної юрисдикції та охарактеризувати її основні риси, а також упорядкувати форми та методи адміністративно-правового регулювання організації діяльності судів.

Метод синтезу застосовувався для узагальнення результатів аналізу нормативно-правової бази, організаційної структури, компетенцій та функціональних особливостей судів загальної юрисдикції з метою формулювання цілісного уявлення про їх організаційно-правові засади функціонування.

Крім того, застосування діалектичного методу дозволило автору всебічно та об’ємно дослідити формування нормативно-правової бази, яка визначає питання організації роботи судів загальної юрисдикції на сучасному етапі, в умовах дії воєнного стану, а також визначити об’єктивні причини виникнення проблем у даній сфері. Застосування формально-логічного та теоретико-прогностичного методів дозволило розробити пропозиції щодо вдосконалення існуючого на теперішній час організаційного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції в умовах дії воєнного стану в Україні.

Емпіричною основою дослідження є дані судової практики та організації роботи національних судів, головним чином тих, які розташовані на прифронтових територіях.

Нормативну основу дисертації склали Конценція про захист прав людини і основоположних свобод, Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Кодекс законів про працю України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти, які охоплюють предмет дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є першим у вітчизняній правовій науці комплексним науковим дослідженням організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану.

Дисертація містить нові науково обґрунтовані результати проведених автором досліджень, які виконують конкретне наукове завдання щодо удосконалення організації та діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану, що має істотне значення в ході реформування судової системи України.

уперше: запропоновано:

- авторські дефініції: «дистанційна організація роботи суду», «простій суду», «тимчасова зміна релокації суду»;

- модель дистанційної організації роботи суду як виключного механізму правосуддя в умовах воєнного стану;

- організаційно-правові механізми запровадження цифрового формату правосуддя для забезпечення його безпеки та безперервності;

- модель відновлення військових судів як окремої гілки в системі судів загальної юрисдикції;

- організаційно-правові механізми формування спеціальних трибуналів на базі військових судів для розгляду міжнародних злочинів;

- доповнення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спеціальною главою, яка регламентує діяльність судів у воєнний час;

- зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо: ретроактивності, підсудності, цифрових доказів, дистанційного допиту, безпеки свідків і потерпілих;

удосконалено:

- організаційно-теоретичні моделі діяльності судів під час воєнного стану (ротація підсудності, релокація, дистанційність);

- процедури роботи суду при обмеженому доступі до приміщень (відеотрансляції, евакуація, онлайн-прийоми);

- положення законодавства (Закон про судоустрій і процесуальні кодекси) щодо організації роботи судів;

- критерії цифрової трансформації судової влади (безпека, доступність, захист даних, інфраструктура);

- застосування ст. 60-2 КЗпП «Дистанційна робота» до судової системи;

дістало подальшого розвитку:

- твердження про недостатність наявних механізмів правосуддя у воєнний час;

- визнання повільної адаптації національного законодавства до викликів особливих правових режимів;

- ідея неоднорідності міжнародного досвіду судочинства в умовах надзвичайного стану;

- роль науково-технічного прогресу в ефективності судової діяльності під час війни;

- необхідність законодавчого визначення понять міжнародних злочинів (геноцид, злочин агресії тощо);

- концепція військових судів як постійної спеціалізованої юрисдикції з триланковою структурою.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані у дисертації теоретичні та практичні узагальнення дозволяють об’єктивно оцінити стан правового регулювання та організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану, звернути увагу на

проблемні питання діяльності даних судів, а також на ключові напрямки та можливість адаптації законодавства, яке прийнято та застосовувалось у мирний час, до умов воєнного стану, у тому числі з точки зору міжнародних стандартів, та пропонує шляхи розв'язання важливих задач, поставлених перед судами загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану.

Викладені в дисертації теоретичні узагальнення, практичні пропозиції та висновки мають важливе прикладне значення для функціонування судової влади України в умовах воєнного стану.

Вони дозволяють:

об'єктивно оцінити стан правового регулювання та організаційної спроможності судів загальної юрисдикції України в умовах кризових ситуацій, зокрема під час збройного конфлікту;

виявити проблемні аспекти чинного законодавства, що унеможливлюють або ускладнюють безперервне здійснення правосуддя в умовах загрози для національної безпеки;

адаптувати положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальних кодексів та інших нормативних актів до умов воєнного часу, із урахуванням міжнародних стандартів прав людини та європейських принципів здійснення правосуддя;

використати авторські рекомендації у нормотворчій діяльності - зокрема для розробки змін до законодавства щодо цифровізації судочинства, запровадження дистанційної роботи судів, визначення механізмів релокації судів та відновлення військових судів;

підвищити організаційну гнучкість судової системи, запроваджуючи альтернативні моделі функціонування судів, які дозволяють забезпечити доступ до правосуддя навіть в умовах воєнних дій;

застосовувати результати дисертації в практичній діяльності органів судової влади, Державної судової адміністрації України, Вищої ради правосуддя, профільних комітетів Верховної Ради України.

Окремі положення дисертації можуть бути використані при розробці навчальних курсів, тренінгів, програм підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату суду, зокрема в Національній школі суддів України.

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, результати, висновки та практичні рекомендації, викладені у дисертації, отримано автором особисто.

Апробація матеріалів дисертації.

Основні положення та результати наукового дослідження апробовано автором в ході науково-практичних конференцій, семінарів, та лекційних занять протягом 2022-2024 р.р., зокрема на науково-практичній конференції «Нормативно-правова інформація і парламентський контроль» (Київ, 21 вересня 2023 р.,), тема доповіді «Проблемні питання судового розгляду військових кримінальних правопорушень», на науково-практичній конференції «Україна в умовах соціальної та цифрової трансформації: шляхи до сталого розвитку та повоєнної відбудови» (Київ, 22 листопада 2024 р.) тема доповіді «Захист інформації під час дистанційної організації роботи суду».

У межах дисертаційної тематики у 2022–2025 роках проведено низку авторських лекцій і семінарів у Національній школі суддів України, присвячених особливостям функціонування судової системи в умовах воєнного стану. Зокрема, висвітлено питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб, доступу до правосуддя, алгоритмів дій керівника апарату суду у разі загрози захоплення населенного пункту, евакуації документації, зміни територіальної підсудності, а також дистанційної роботи судів і працівників апарату. Окрема увага приділялась впровадженню цифрових технологій у діяльність судів, забезпеченню безперервності правосуддя, особливостям розгляду справ за участі військовослужбовців, питанням безпеки, розмежуванню повноважень адміністрації судів, а також принципу пріоритетності захисту національної безпеки.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 7 праць, а саме: 2 розділи у колективних монографіях у зарубіжних виданнях, 3 статті в наукових журналах категорії «Б», 2 доповіді на науково-практичних конференціях та семінарах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об’єднують вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел і додатків. Всього 272 арк.

РОЗДІЛ І
СУДИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

1.1. Поняття, структура судів загальної юрисдикції в системі судоустрою України

Визначення поняття судової влади дозволить з'ясувати місце судів загальної юрисдикції в системі судоустрою України, що відповідатиме завданням даного дисертаційного дослідження, зокрема, визначенню організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції, як її частини.

У правовій, демократичній державі цивілізоване вирішення правових спорів покладається насамперед на професійних суддів, які, діючи незалежно, об'єктивно та безсторонньо, реалізують функцію правосуддя відповідно до принципу верховенства права, чинного законодавства та власних переконань правового характеру.

Як зазначає Д. Пєший [1], судові належить центральне місце в усій правовій системі. Саме суд уособлює істинне право та істинну справедливість. Чим важливішою є роль суду та правосуддя загалом, чим вищим є їх авторитет, чим більшою незалежністю та самостійністю наділений суд стосовно представницьких органів та органів управління, тим вищим у державі є рівень законності та демократії, тим надійніше захищені права і свободи громадян від можливих порушень [2].

Згідно з теорією розподілу влад судова влада є незалежною від законодавчої та виконавчої і має за мету стримувати їх дії; вирішувати суперечки між державними органами і громадянами; притягувати до відповідальності осіб, які порушили закон тощо [3].

Витоки судової влади сягають глибокої історії, а її еволюція триває вже протягом багатьох століть, проходячи крізь низку етапів, обумовлених конкретними історико-політичними обставинами становлення окремих держав.

Цей розвиток не мав поступального, уніфікованого характеру, а був тісно пов'язаний із загальним контекстом державотворчих процесів.

У нормативно-правовому полі України термін «судова влада» вперше закріплено на конституційному рівні в Конституційному договорі від 8 червня 1995 року «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». У ньому державна влада визнається поділеною на три гілки — законодавчу, виконавчу та судову, причому реалізація судової влади віднесена виключно до компетенції судів. Судову систему, згідно з документом, становлять Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди (ст. 36).

Судова влада стала об’єктом самостійного наукового дослідження лише в рамках теорії поділу влади. Якщо феномен влади досліджується вже тисячоліття, то судова влада як самостійне соціальне явище звертає на себе увагу вчених близько трьохсот років [4].

Поділ державної влади ґрунтується на двох основних засадах: по-перше, він спрямований на забезпечення ефективного функціонування системи управління в інтересах суспільства; по-друге, має на меті запобігання зосередженню влади в одних руках та протидію її узурпації. Такий розподіл владних повноважень сприяє балансуванню діяльності різних органів державної влади та забезпечує їх взаємний контроль.

Статтею 3 Конституції України визначено, що Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Таким чином, основним законом країни визначено, що людина є найвищою цінністю держави, тобто працює принцип «Держава для людини», а

не «Людина для держави», тому побудова держави, її органів, у тому числі й судової влади повинна відповідати саме інтересам людини.

Сформована на основі ідеї права правова реальність утворює поряд з іншими чинниками стан життєдіяльності людини, суспільства і держави, який визначається поняттям правової безпеки та характеризується внутрішньою стабільністю, надійністю, передбачуваністю права, відповідністю образу права його реальному змісту та реалізації в системі соціальних і стратегічних комунікацій [5].

Невід'ємною частиною кожної правової держави є судова гілка влади, яка забезпечує захист прав, свобод та інтересів кожної особи, суспільства та держави, втілюючи в життя принципи справедливості та верховенства права. Судову владу в широкому розумінні трактують як відповідь на суспільний запит встановлення справедливих шляхів і методів вирішення конфліктів. При цьому, відповідаючи на такий суспільний запит, судова влада повинна гарантувати не лише оперативний і якісний розгляд кожної судової справи окремо, але і забезпечувати при цьому в цілому: втілення в життя принципу верховенства права, баланс між публічними та приватними інтересами, усунення правових колізій, підвищення рівня правосвідомості громадян, єдність судової практики [6]

Судова влада займає особливе місце в системі державної влади. Вона обумовлена специфікою її правової природи, функцій, завдань та засобів її досягнення [7 с. 25]

На судову владу покладається здійснення функції правосуддя. Як зазначається у ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом.

На сьогодні поняття «судова влада» не має загальновизнаного нормативного визначення. Попри це, питання її сутності, функціонального

призначення та місця в системі поділу влад привертали увагу багатьох науковців, зокрема: М. С. Булкат [8], В. В. Городовенка [9], І. С. Гриценка [10], Є. В. Зозулю [11], С. В. Прилуцького [12], І. Є. Марочкіна [13], Л. М. Ніколенко [14], А. О. Селіванова [15], С. З. Чорну [16] та інших. Необхідність теоретичного осмислення ролі судової влади у суспільстві зберігає свою актуальність, особливо в умовах динамічних змін у суспільно-політичному житті держави, що підсилює значущість подальших досліджень у цьому напрямі.

У юридичній науці виокремлюють три основні підходи до тлумачення поняття судової влади.

Перший - інституційний (організаційний) - зосереджується на аналізі судової системи, принципів її побудови та структури. Прихильники цього підходу визначають судову владу як сукупність судових органів і установ, уповноважених на здійснення правосуддя.

Другий - функціональний підхід - ототожнює судову владу з її основною функцією, тобто здійсненням правосуддя. У цьому контексті судова влада розглядається як сукупність повноважень суду з розгляду та вирішення юридично значущих справ у процесуальних формах, визначених законом.

Третій - організаційно-функціональний (змішаний) - поєднує елементи двох попередніх концепцій. Згідно з цим підходом, судова влада - це система органів, створених відповідно до закону, які наділені винятковими повноваженнями здійснювати розгляд і вирішення справ у встановленому процесуальному порядку, що тягне за собою юридичні наслідки.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не дає визначення поняття «судова влада», проте у ст. 1 визначає, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Судову владу реалізовують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур. Таким чином, законодавець застосовує організаційно-функціональний (змішаний) підхід до з’ясування сутності

поняття «судова влада», оскільки вказує і на органи, які здійснюють таку владу (суди), і на реалізацією такої влади через здійснення правосуддя в рамках відповідних процедур суддями [6]

Виходячи із положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», можна встановити, що за своєю правовою природою судова влада є самостійною, незалежною сферою публічної влади й становить сукупність повноважень по здійсненню правосуддя, тлумаченню норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціальних органів – судів.

І. Марочкін, зазначає, що зміст поняття «влада» тлумачиться у значенні особливої форми соціальних відносин, яка формується із можливості здійснювати волю, контролювати поведінку когось (іншої людини чи соціальних груп) [13]. Отже, розгляд судової влади виключно як державного органу - суду - є концептуально помилковим. Влада, по суті, — це не сам орган, а здатність, закріплена на рівні закону, реалізовувати відповідні повноваження та функції. Іншими словами, судова влада - це не її носій, а надана законом можливість і фактичне здійснення функцій правосуддя.

Таким чином, судова влада - це значно ширше поняття, ніж просто сукупність судів чи реалізація правосуддя. Вона охоплює всю судову систему в її функціональному та інституційному вимірах: суддівський корпус, апарат судів, матеріальну базу, інфраструктуру, а також організаційне, кадрове й ресурсне забезпечення судової діяльності.

М. С. Булкат пропонує удосконалити відповідне теоретико-правове визначення: судова влада - відносно самостійна, легітимна, універсальна, легальна складова державної влади, що має імперативні характеристики та контрольні повноваження щодо інших складових державної влади, і забезпечує регулювання визначеного кола суспільних відносин на основі сформованих доктринальних положень про правову державу та трискладову теорію державної влади у відповідних формах та конкретно встановленими методами, що ґрунтуються на змісті ознак її єдності та особливості правовідносин [17].

Таким чином, суд як інституція посідає особливе місце в механізмі державної влади, що зумовлено специфікою покладених на нього функцій, а також умовами та порядком здійснення судочинства. Суди не є частиною жодної іншої гілки влади чи державного органу, не підпорядковуються іншим інституціям та функціонують автономно.

Важливою ознакою судової влади є те, що судові рішення ухвалюються іменем України та мають обов'язкову силу на всій її території. У системі розподілу влад судова влада відіграє ключову роль, оскільки саме їй належить остаточне слово у вирішенні правових спорів та застосуванні норм законодавства.

Правосуддя, що здійснюється судами, є найбільш надійним і цивілізованим способом захисту прав і свобод людини та громадянина, а судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, усебічного й об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, учинених правопорушень і встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах. Суди наділені всіма необхідними повноваженнями для того, щоб реалізувати функцію захисту прав і свобод людини в разі їх порушення чи необґрунтованого обмеження. У цьому проявляється також універсальність судового захисту, завдяки якій будь-яке порушене право може бути захищене у судовому порядку, питання постає тільки за обранням правильного способу захисту і визначенням належної юрисдикції відповідного спору [6].

Судова влада в Україні реалізується виключно судами - незалежними та неупередженими органами, які здійснюють правосуддя іменем України. Відповідно до статті 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Основні способи реалізації судової влади в Україні:

Здійснення правосуддя

Через розгляд і вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських справ. Суд приймає рішення, яке є обов'язковим до виконання на всій території України.

Гарантування конституційного права на справедливий суд

Кожен має право на розгляд його справи незалежним, безстороннім судом у розумний строк, відповідно до процесуальних норм.

Судовий контроль за діями влади

Суди можуть перевіряти законність актів і рішень органів виконавчої влади, місцевого самоврядування тощо.

Конституційне судочинство

Здійснюється Конституційним Судом України, який оцінює відповідність законів і нормативних актів Конституції.

Спеціалізація судів

Існують адміністративні, господарські, кримінальні та цивільні суди, а також Вищий антикорупційний суд та Верховний Суд, який забезпечує єдність судової практики.

Завданнями цивільного судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ відповідно до чинного законодавства.

Підприємства, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність, мають право звертатися до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронних законом інтересів згідно із встановленою підвідомчістю господарських справ. Розгляд і вирішення у судових засіданнях цивільних, кримінальних та інших справ ґрунтуються на конституційних засадах (принципах).

Основним завданням адміністративного судочинства є сприяння правам та законним інтересам осіб, а також захист порушених прав та законних інтересів осіб у сфері публічно-правових управлінських відносин [18].

Принцип незалежності суддів

Судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Вплив на суддів або втручання в їхню діяльність - заборонені.

Отже, реалізація судової влади - це не лише діяльність суду у залі засідань, а й система організаційного, правового, кадрового забезпечення, що гарантує дотримання верховенства права в державі. Завданнями кримінального судочинства є охорона прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке й повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний.

Здійснення судової влади за змістом є значно ширшим, ніж відправлення правосуддя. Судову владу реалізують також і у діях суду, які не пов'язані з розглядом справ. Це організаційні та інформаційно-аналітичні дії (узагальнення судової практики, аналіз судової статистики, вирішення скарг позивачів, відповідачів, обвинувачених, адвокатів, направлення окремих ухвал у державні органи, установи, організації).

Організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд, визначають положення Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальних кодексів України. Отже, розкриваючи зміст даної теми, автор неодноразово звертатиметься до правових норм, викладених у вказаному законі.

Визначаючи засади організації судової влади в Україні, не можна не зазначити, що здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Незалежність судової влади повинна гарантуватися особливим порядком фінансування судів, матеріальним та побутовим забезпеченням суддів, їх соціальним захистом. Внутрішній рівень незалежності судової влади обумовлює, з одного боку, власне діяльність суду

щодо здійснення правосуддя, а з іншого - статусні гарантії суддів. Отже, і вся організація діяльності суду повинна бути спрямована на забезпечення вказаного принципу, дотримуючись балансу й між іншими принципами судочинства, такими, як право на справедливий суд, право на поважний суд, рівність перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу, тощо.

Суди, зокрема суди загальної юрисдикції, наділені ключовою функцією - здійсненням правосуддя, яке має відбуватися безперервно, незалежно від зовнішніх викликів чи надзвичайних обставин. До таких обставин належать, зокрема, оголошення епідемій, запровадження воєнного стану тощо. Безперебійна робота судової системи є запорукою захисту прав і свобод громадян навіть у періоди надзвичайної нестабільності.

З огляду на визначальну роль судової влади у забезпеченні законності та правопорядку, кожний етап політичного розвитку України супроводжується новими хвилями судових реформ, концептуальних змін і переосмисленням принципів функціонування правосуддя. Пошук ефективної моделі діяльності судової влади залишається динамічним процесом, у якому необхідно враховувати як національний досвід, так і напрацювання зарубіжних правових систем.

У цьому контексті судова реформа виступає одним із ключових критеріїв оцінки готовності України до євроінтеграції, адже саме вона є індикатором рівня демократичності, ефективності державного управління та забезпечення верховенства права.

При цьому, як головний чинник ефективності діяльності судової влади, запит суспільства до неї є доволі простим та складним одночасно. Це оперативне, якісне, ефективне та справедливе розв’язання спорів як між фізичними та юридичними особами приватного права, так і з державою в особі відповідних органів державної влади. Суспільство є одночасно основним «споживачем» судових послуг та й тим суб’єктом, який здійснює за судовою владою контроль. Рівень довіри суспільства до судової влади є одним з ключових мірил ефективності правового регулювання діяльності судової влади

та практики здійснення судами правосуддя. Отримання судовою владою підтримки від суспільства може здійснюватись як за рахунок справедливого вирішення кожної окремо взятої справи (адже кожна особа, яка звернувшись до суду отримала швидке і справедливе вирішення своєї справи, уже значно більше довіряє судовій владі), так і через забезпечення доступу громадськості до інформації про судові засідання та судові справи. Адже судова влада повинна працювати відкрито, приховуючи тільки ту інформацію, яка стосується особистого життя учасників судових процесів або містить охоронювану законом таємницю [6].

Судова влада покликана забезпечувати баланс між публічними та приватними інтересами, забезпечуючи вирішення кожної справи на засадах верховенства права та законності. При цьому, є нагально необхідним забезпечення гласності, прозорості роботи судів та кожного судді окремо, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій, а також забезпечення відкритості суду для людини - доступу до правосуддя. Якщо розглядати право на доступ до суду як право людини, що передбачає можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав, то, говорячи про критерії доступу до правосуддя, можна визначити наступне. Так, можна визначити майновий критерій, тобто правосуддя повинно бути доступним для будь-якої особи, будь-якого віку та статків, а також, «умовно» фізичний, територіальний критерій, тобто територіальна схема судів повинна визначатись не лише за принципом територіального поділу районів, округів, а враховуючи кількість населення у певній частині району, міста, селища, транспортне сполучення, забезпечення комунікації за допомогою телекомунікаційних мереж, наявності певних технічних можливостей дистанційного доступу до правосуддя.

В цілому, доступ до правосуддя має враховувати наступні складові, як вбачається з матеріалів Посібника з європейського права з питань доступу до правосуддя, який розроблено Агенцією Європейського Союзу з основних прав і Радою Європи) [20]:

I. Справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами;

II. Правову допомогу;

III. Право на юридичну консультацію, захист і представництво;

IV. Право на ефективний засіб правового захисту.

Доступ до правосуддя не є абсолютним. Обмеження допускаються, якщо вони мають законну мету (легітимність) і є пропорційними. Вони не можуть “підривати” саму суть права.

Усі обмеження можна умовно поділити на 2 групи:

до винесення остаточного рішення;

затримка виконання остаточних судових рішень .

Серед обмежень до винесення остаточного рішення насамперед слід назвати:

судові збори;

надмірний формалізм (або ще як його називають “правовий пуризм”);

перешкоди, пов’язані з доказуванням;

строки давності;

імунітети.

Слід звернути увагу на досить низький рівень правової грамотності громадян в Україні, нерозуміння окремими громадянами сутності судової влади, повноважень суду, питань обмежень доступу до правосуддя. У такому випадку роз’яснення основних засад організації роботи суду, компетенцій суддів та працівників апарату суду, процедури судового процесу, формування єдності судової практики, сприятиме підвищенню довіри суспільства до судової влади, яка починається з окремого судді, суду.

Найважливішими загальними правовими імперативами, що стосуються організації та функціонування судової влади, є:

верховенство права - основоположний принцип, згідно з яким право має найвищу юридичну силу, а суди зобов’язані діяти виключно в межах Конституції та законів; незалежність судової влади - суди функціонують

автономно, без втручання з боку інших гілок влади чи будь-яких впливів; гарантії незалежності включають недоторканність суддів, особливий порядок їх призначення та звільнення; принцип поділу влади - судова влада є окремою гілкою державної влади нарівні з законодавчою та виконавчою, що забезпечує систему стримувань і противаг; законність - діяльність суду має відповідати чинному законодавству; суди зобов'язані ухвалювати рішення на основі правових норм; доступ до правосуддя - кожен має право на звернення до суду для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; справедливий судовий розгляд - включає принципи неупередженості, рівності сторін, публічності, змагальності, а також розумні строки розгляду справ; обов'язковість судових рішень - рішення судів є остаточними й підлягають обов'язковому виконанню всіма без винятку суб'єктами; професійність і компетентність суддів - суддя повинен мати відповідну освіту, кваліфікацію та досвід для здійснення правосуддя.

Конституційні засади судочинства - це фундаментальні принципи, що визначають організацію, зміст і процедури здійснення правосуддя в Україні. Вони закріплені в статті 129 Конституції України та є обов'язковими для всіх судів і учасників судового процесу. Такими є законність (суд ухвалює рішення відповідно до Конституції та законів України); рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (забезпечується рівноправність сторін незалежно від їх статусу); змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (кожна сторона має право відстоювати свою позицію в умовах рівних процесуальних можливостей); забезпечення доведеності вини (особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено в суді); забезпечення обвинуваченому права на захист (право на захист — одна з головних гарантій справедливого судового розгляду); гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (відкритість судового процесу для громадськості та обов'язкове технічне фіксування); обґрунтованість судових рішень (кожне рішення повинне бути мотивованим і

відповідати закону); обов'язковість судового рішення (рішення суду є остаточним та підлягає обов'язковому виконанню).

Основні правові імперативи - законність, справедливість, рівність, неупередженість, доступність правосуддя, обґрунтованість рішень - повністю узгоджуються з нормами Конституції України та формують підґрунтя ефективної судової системи та правової держави, реалізуючись через конституційні засади судочинства, закріплені в ст. 129 Конституції України.

Так, законність відповідає нормі про те, що суд виносить рішення згідно з Конституцією і законами України; рівність узгоджується з принципом рівності всіх учасників процесу перед законом і судом; справедливість і неупередженість реалізуються через принципи незалежності суду, презумпції невинуватості та права на захист; доступність правосуддя випливає з гарантій відкритості судового процесу, права на апеляцію та на безоплатну правову допомогу; обґрунтованість судових рішень прямо передбачена як обов'язкова вимога до діяльності суду.

Ці імперативи формують основу правової держави, як визначено в ст. 1 Конституції України, та забезпечують реалізацію прав і свобод людини (ст. 3, 8, 55). Лише чітке та послідовне виконання вказаних принципів забезпечить належне функціонування судової влади в Україні в цілому, та окремо кожного з судів загальної юрисдикції.

В. В. Городовенко на основі аналізу міжнародно-правових норм та конституційного законодавства деяких країн виокремлює найбільш загальні правові імперативи, які стосуються організації та функціонування судової влади, що мають місце в сучасних правових системах світу. До найважливіших належать: незалежність судової влади; вільний доступ до правосуддя; здійснення правосуддя тільки судом, заборона створення надзвичайних судів; публічність судової діяльності; універсальність судового захисту; здійснення правосуддя в розумні строки; рівноправність і змагальність сторін судового процесу; гласність і безпосередність судочинства; вмотивованість судової

діяльності; участь народу у здійсненні правосуддя; поєднання колегіальності й одноосібності у судовій діяльності тощо [6].

Дані засади є базовими та особливо актуальними під час визначення вектору діяльності судової влади на сучасному етапі та в умовах євроінтеграції.

За результатами дослідження з’ясовано сутність судової влади як самостійної гілки державної влади, що функціонує виключно на засадах верховенства права, поділу влади та інституційної самостійності.

Обґрунтовано, що поняття судової влади охоплює не лише здійснення правосуддя, а й її організаційно-структурні складові - суди, суддівський корпус, апарат судів та відповідну інфраструктуру.

Визначено основні підходи до розуміння судової влади - інституційний, функціональний та змішаний, з яких саме змішаний підхід відображений у чинному українському законодавстві. Акцентовано на ролі судів загальної юрисдикції як центральної ланки судової системи у забезпеченні правосуддя й захисті прав людини.

Підкреслено значення конституційних засад судочинства - незалежності, гласності, змагальності, рівності сторін та обов’язковості судових рішень.

Наголошено на важливості забезпечення відкритості та доступності судової влади, що є запорукою формування суспільної довіри до суду.

Звернено увагу на необхідність єдності судової практики, належного інформування громадськості та впровадження європейських стандартів правосуддя.

У контексті воєнного стану та курсу на європейську інтеграцію обґрунтовано доцільність подальшої судової реформи, спрямованої на зміцнення незалежності, ефективності та стійкості судової системи України, зокрема шляхом цифровізації та підвищення доступності правосуддя.

1.2. Генезис дослідження організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану

З метою забезпечення ґрунтовності дисертаційного дослідження, правильності визначення його вектору та забезпечення правильності висновків по обраній темі, доцільно з'ясувати генезис дослідження організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану.

Поняття методології, методики, методу широко застосовуються у різних галузях знань, є тісно взаємопов'язаними між собою та слугують невід'ємними складовими компонентами наукових досліджень у будь-якій сфері. Поєднання цих компонентів забезпечує системність, ефективність та наукову обґрунтованість досліджень.

Методологія являє собою вчення про сукупність наукових принципів, форм та способів дослідницької діяльності.

Методика дослідження - це сукупність прийомів і способів дослідження, охоплюючи техніку і різноманітні операції із фактичним (емпіричним) матеріалом. Основне призначення методики дослідження полягає в тому, щоб на основі відповідних принципів (вимог, умов, обмежень, приписів тощо) забезпечити успішне розв'язання визначених мети і завдань наукового дослідження, практичних проблем. Методика є, по-перше, способом фіксації підходів та показників, технікою управління ними в межах проведення конкретного дослідження, по-друге, засобом організації взаємодії між об'єктами та суб'єктами дослідження на основі використання конкретних процедур.

Поняття «метод» зводиться до сукупності правил, прийомів та способів пізнання дійсності, спрямованих на вирішення конкретного науково-практичного завдання у певній сфері діяльності [21].

При науковому дослідженні важливо все. Концентруючи увагу на основних або ключових питаннях теми, не можна не зважати на побічні факти, які на перший погляд здаються малозначущими. Проте саме такі факти можуть приховувати в собі початок важливих відкриттів.

Досліднику недостатньо встановити новий факт, важливо дати йому пояснення з позицій сучасної науки, розкрити його загально пізнавальне, теоретичне або практичне значення.

Виклад наукових фактів має здійснюватися в контексті загального історичного процесу, історії розвитку певної галузі, бути багатоаспектним, з урахуванням як загальних, так і специфічних особливостей.

Накопичення наукових фактів у процесі дослідження - це творчий процес, в основі якого завжди лежить задум ученого, його ідея.

У філософському визначенні ідея - це продукт людського мислення, форма відображення дійсності. Ідея відрізняється від інших форм мислення тим, що в ній не тільки відображається об’єкт вивчення, а й міститься усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності. Тому важливе значення має історичне вивчення не лише об’єкта дослідження, а й становлення та розвитку знань про нього.

Ідеї народжуються з практики, спостережень навколишнього світу і потреб життя. В основі ідей лежать реальні факти і події. Життя висуває конкретні завдання, однак часто не відразу знаходяться продуктивні ідеї для їх вирішення. У такому разі на допомогу приходить здатність дослідника проаналізувати ідеї, погляди попередників, запропонувати новий, зовсім незвичний аспект розгляду завдання, яке протягом тривалого часу не могли вирішити при загальному підході до справи.

Вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення, розвитку об’єкта дослідження та ідеї від часу виникнення до стадії вирішення завдання значно збагачує наукове дослідження, свідчить про достовірність його результатів і висновків, підтверджує наукову об’єктивність і компетентність дослідника.

Нова ідея - це не просто зміна погляду на об’єкт дослідження, а якісний прорив мислення, що виходить за межі звичних емпіричних уявлень і раніше визнаних рішень. Вона часто виникає в результаті зіткнення з парадоксальними

обставинами або несподіваними результатами, які суттєво суперечать усталеним науковим уявленням і парадигмам.

Отримання нових знань відбувається за схемою: парадигма - парадокс - нова парадигма. Розвиток науки - це зміна парадигм, методів, стереотипів мислення. Перехід від однієї парадигми до іншої не піддається логічному опису, бо кожна з них відкидає попередню і несе принципово новий результат дослідження, який не можна логічно вивести з відомих теорій. Особливу роль тут відіграють інтуїтивні механізми наукового пошуку, які не ґрунтуються на формальній логіці.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки [22]. Вказане враховується автором при дослідженні теми дисертаційної роботи.

Одним із завдань даної дисертаційної роботи є пошук методологічних та загальнотеоретичних підходів для наукового дослідження організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану, визначення наукових прийомів, концептів, методів дослідження теорії та практики функціонування судової влади в умовах надзвичайних станів, пошук можливих шляхів забезпечення безперервної та ефективної діяльності судів загальної юрисдикції у вказані періоди часу.

Пошук методологічних основ наукового дослідження здійснювався за наступними напрямами:

аналіз наукових праць провідних учених досліджуваної галузі;

аналіз специфічних підходів для вирішення конкретної проблеми, які були реалізовані на практиці;

узагальнення ідей науковців;

аналіз концепцій українських учених;

вивчення наукових праць зарубіжних учених.

Отже, розкриття наукової ідеї, сутності явища, стадій, етапів розвитку створює наукову концепцію дослідження, яка є системою опису певного

предмета або явища стосовно його побудови та функціонування, що сприяє його розумінню та вивченню основних ідей [23].

Складність обраних предмета та об’єкта дослідження зумовлюють необхідність їх вивчення у системі координат, яка задана різними рівнями наукової методології.

Загальнонаукова методологія має предметний та методологічний зміст, спричиняє до критичної інтерпретації матеріалу, який вивчається.

У даній дисертації використано методологічні підходи, принципи, засоби та методи наукового пізнання. Застосовуються наукові досягнення зі сфери філософії, загальнотеоретичної юриспруденції, соціології.

Головними серед методологічними орієнтирів, якими користувався автор, є принципи об'єктивності, єдності історичного та логічного, соціально-економічної та політико-ідеологічної зумовленості діяльності судів загальної юрисдикції.

Системний підхід використаний автором при розгляді досліджуваного явища (організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану) як системи, компоненти якої знаходяться в постійній взаємодії і обумовлюють розвиток один одного.

Концептуальний підхід, застосований у дослідженні, включає в себе формування, ключові аспекти та особливості організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану.

Аспектний підхід, який базується на вивченні тільки одного параметра, якості, напрямку, проблеми, що є найбільш значущою. Так, судова влада розглядається як гілка влади, що має особливе місце в системі державної влади, є невід’ємною частиною кожної правової держави для підвищення ефективності її організації та сприятиме забезпеченню виконання її основних завдань (підрозділ 1.1.).

Емпіричний підхід дослідження спирається на наявний досвід вже реалізованої діяльності, на реальний стан організації роботи судів загальної юрисдикції під час воєнного стану, опредметнений у статистичних даних та на

авторський досвід реальної суддівської діяльності, під час майже трирічної дистанційної організації роботи суду загальної юрисдикції.

Автором застосовувався прагматичний підхід, який ґрунтується на тих цілях і завданнях, які повинні бути досягнуті в процесі здійснення дослідження.

Окреме місце серед методологічних підходів дослідження має міждисциплінарний. Це пов'язано з багатогранністю визначення організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції під час дії воєнного стану, перетином адміністративного права з поняттями сфери держави і правотворення, а також кримінального, цивільного, та адміністративного процесів, трудового права, як окремих галузей права.

Принцип (від лат. principium - основа, початок) - це початок, база, що лежить в основі деякого комплексу теорій, фактів та наук [23].

Принципами, які відіграли роль у даній роботі, як основоположні засади наукового пошуку, автор визначає:

принцип взаємодії і єдиної спрямованості теорії і практики дослідження. Теорія може знаходити якісне вираження і має продуктивне значення тільки на практиці. Практика дозволяє перевірити реальність і істинність теоретичних концепцій і тверджень. Практиці ж повинна бути підконтрольна теорія, яка надає їй цілеспрямованого характеру і впорядковує її;

принцип детермінізму який є загальнонауковим, організовує побудову знання в конкретних науках, й зокрема в загальнотеоретичній юриспруденції;

принцип відповідності і принцип додатковості у зв'язці із принципом детермінізму, оскільки метою наукового дослідження є отримання нового наукового знання. Це обумовлено тим, що нове наукове знання співвідноситься: з об'єктивною реальністю - принцип детермінізму, з попередньою системою наукового знання - принцип відповідності; з особою дослідника - принцип додатковості;

принцип розвитку, який передбачає, що об'єкти, процеси або явища досліджуються, виходячи з кількісних і якісних параметрів їх функціонування;

принцип конкретності, під час застосування якого у процесі дослідження розглядаються тільки важливі сторони процесів і явищ, і певні підходи до їх аналізу;

принцип системності, при цьому, об’єкт дослідження повинен розглядатися як цілісне явище, що складається із сукупності взаємозалежних компонентів, пов’язаних між собою;

принцип різностороннього вивчення об’єктів, процесів і явищ.

принцип єдності історичного і логічного аспекту будь-якого досліджуваного об’єкту. Логіка пізнання визначає логіку розвитку, а історія розвитку різних об’єктів відображає сутність і специфіку їх ознак іх характерних особливостей.

В ході дисертаційного дослідження було використано засоби наукового дослідження, до яких відносяться інформаційні, логічні та мовні засоби. Слід відзначити, що інформаційні засоби пізнання відіграють у наукових розвідках останнім часом чи не найголовнішу роль. Масове впровадження інформаційних технологій, обчислювальної техніки, засобів телекомунікації докорінно змінює науково-дослідницьку діяльність у багатьох галузях науки, робить їх засобами наукового пізнання, уможливлює швидкий пошук необхідних даних, моніторинг новел у законодавстві, розширює і спрощує наукові комунікації, дозволяє значно спростити і скоротити час на обробку даних (наприклад, статистичних) тощо. Використання логічних засобів в процесі побудови міркувань і доказів дозволяє відокремлювати контрольовані аргументи від інтуїтивно або некритично прийнятних, помилкові від справжніх, плутанину від протиріч. До мовних засобів пізнання належать зокрема правила побудови визначень понять (дефініцій). У науковому дослідженні доводиться уточнювати використовувані поняття, символи і знаки, послуговуватися новітніми поняттями або вводити їх у науковий обіг. Визначення завжди пов’язані з мовою як засобом пізнання і вираження знань. Правила використання мови, за допомогою якої дослідник будує свої міркування і докази, формулює гіпотези, отримує висновки тощо, є вихідним пунктом пізнавальних дій. Їх знання дуже

впливає на ефективність використання мовних засобів пізнання в науковому дослідженні [24].

Джерельна база дослідження складається з опублікованих (законодавчі акти, збірники документів, статистичні матеріали, публіцистика) матеріалів та досліджених статистичних даних. Використовувались праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Не зважаючи на актуальність питання організації та діяльності судів загальної юрисдикції в умовах дії воєнного стану та підвищений інтерес до даної проблематики, велике коло окреслених у роботі питань залишається поза межами ґрунтовних правових досліджень. Проте, деякі аспекти і ракурси проблеми вже були предметом наукових пошуків. Серед вказаного і пошук поняття судової влади, визначення її місця у правовій системі, поняття спеціалізації судів та суддів, дослідження питань військового судочинства, історії виникнення військових судів, тощо.

Основу змісту дисертації складає принципово новий матеріал: опис відкритих фактів, явищ та закономірностей організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції під час дії воєнного стану, а також узагальнення з уже відомих даних з інших наукових позицій та аспектів.

Теоретичною базою дослідження є Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», положення Кодексу законів про працю України, цивільного-процесуального, кримінально-процесуального, адміністративного кодексів, а також Кодексу України про адміністративні правопорушення. Розглядаючи питання удосконалення організації роботи судів загальної юрисдикції в контексті відновлення роботи військових судів Україні, автор користувався сучасними нормами права, якими є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Закон України «Про військовий обов’язок і військову службу», Закон України «Про Державну прикордонну службу України». Також, автором прийнято до уваги історичний досвід України щодо діяльності, структури, організації та місця військових судів та було ґрунтовно досліджено положення Закону Української РСР "Про судоустрій Української РСР", який втратив чинність.

Під час дослідження теоретичної бази автором з'ясовувалось поняття судової влади, з метою правильного розуміння її природи та сутності, її інститутів та їх функцій.

Так, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» поняття судової влади не визначено, але вказано, що її реалізацію здійснюють суди, тобто застосовується змішаний підхід до з'ясування сутності поняття.

Визначаючи поняття «судова влада», І. Марочкін зазначив, що зміст поняття «влада» має тлумачитись у значенні особливої форми соціальних відносин, яка формується із можливості здійснювати волю, контролювати поведінку іншої людини або соціальних груп і тому є помилковим розгляд судової влади як державного органу – суду, адже влада є тим, що той орган може зробити (це функція, а не виконавець) [18].

М.С. Булкат надає більш широке визначення поняття судова влада - самостійна, легітимна, універсальна, легальна складова державної влади, що має імперативні характеристики та контрольні повноваження, забезпечуючи регулювання визначеного кола суспільних відносин на основа доктринальних положень, у відповідних формах та конкретно встановленими методами [26].

На основі проведеного аналізу норм чинного законодавства та наукових джерел, автор дійшов висновку, що поняття судова влада охоплює не лише систему судів як інституцій, а й суддівський корпус, апарат судів, елементи організаційного та ресурсного забезпечення, включаючи матеріальну інфраструктуру, в якій здійснюється правосуддя.

Виходячи з цього розширеного розуміння судової влади та її виняткового статусу в системі державної влади, у дисертаційному дослідженні визначено організаційно-правові засади функціонування судів загальної юрисдикції як у мирний час, так і в умовах воєнного стану. Зокрема, проаналізовано фактичні проблеми та правові прогалини, що перешкоджають ефективній роботі судів, і надано обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та організаційної моделі їх діяльності.

В. Городовенко ґрунтовно досліджено конституційно-правовий аспект інституційної незалежності судової гілки влади в Україні, який осмислений із урахуванням міжнародних стандартів щодо розуміння такої незалежності, та підсумовано, що вона є складним та багатогранним явищем, а також має універсальний характер у конституційно-правовому вимірі як істотна вимога принципу поділу влади, верховенства права, права на судовий захист [26].

Н.О. Петренко [27], Е.Є. Сілантьєва [28] досліджували спеціалізацію судів за предметом судового розгляду, зосереджуючись на вирішенні правових спорів у певних галузях матеріального права. Зокрема, Сілантьєвою Е.Є., щодо принципу спеціалізації судів у судовій системі України [28], зроблено наступні висновки:

Принцип спеціалізації судів полягає у розподілі функцій між судами та суддями задля підвищення якості та ефективності судочинства. Спеціалізація є складовою доступності правосуддя та реалізується в різних формах: галузевій, предметній, суб'єктній і комбінованій.

Види спеціалізації в Україні:

спеціалізація судів (створення окремих судів за категоріями справ);

спеціалізація суддів (розподіл суддів за видами справ);

спеціалізація в апараті суду (розподіл функцій серед працівників);

процесуальна спеціалізація (відмінності у процесуальних нормах залежно від етапів та рівнів розгляду справ).

Європейські тенденції у спеціалізації:

посилення фахової спеціалізації;

спрощення процедур у незначних справах;

скорочення ролі військових судів;

внутрішня спеціалізація вищих інстанцій;

інтеграція спеціалізованих судів до загальної судової системи.

Л.М. Москвич розділяє погляд, що принцип спеціалізації судів полягає у розподілі судової юрисдикції між різними судами за єдиним критерієм, що поєднує галузь правовідносин і вид судочинства, що забезпечує ефективне та

компетентне розгляд справ у відповідних галузях права. Так, Л.М. Москвич у своїй праці «Типологія судових систем» аналізує моделі спеціалізації судів, підкреслюючи важливість розмежування юрисдикції за галузевими ознаками для підвищення ефективності правосуддя [29].

Ці дослідження підкреслюють, що спеціалізація судів за предметом правовідносин та видом судочинства є ключовим елементом для забезпечення ефективного та справедливого правосуддя в Україні.

В Україні питання визначення територіальної юрисдикції судів при їх утворенні, зокрема в контексті конституційного принципу територіальності, аналізували такі науковці: В.І. Шишкін у своїх працях, зокрема в статті «Конституційні основи створення спеціалізованих судів в Україні», обґрунтовував необхідність визначення територіальної юрисдикції судів не лише на основі адміністративно-територіального поділу, а з урахуванням кількості населення та зручності транспортних зв’язків. Такий підхід, на його думку, сприяє підвищенню ефективності судової системи та забезпеченню доступності правосуддя для громадян [30].

У дисертації «Адміністративно-правове забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції» Р.В. Ігонін досліджував принципи організації системи судів загальної юрисдикції, включаючи аспекти територіальної юрисдикції. Він аналізував адміністративно-правові відносини, що виникають у зв’язку з функціонуванням судової системи, та підкреслював важливість врахування територіального чинника при утворенні судів [31].

І.В. Дем’яненко у своїх наукових роботах також розглядав питання територіальної юрисдикції судів. Він акцентував увагу на необхідності забезпечення відповідності між територіальним розташуванням судів та потребами населення, що сприяє реалізації конституційного принципу доступності правосуддя. Так, у статті «Проблеми навантаження на місцеві загальні суди як основну ланку судової системи України» І.В. Дем’яненко аналізує організаційні аспекти діяльності місцевих загальних судів, зокрема питання навантаження на суддів та ефективності функціонування судової

системи. Автор підкреслює важливість оптимального розподілу територіальної юрисдикції для забезпечення доступності правосуддя [32].

Таким чином, зазначені науковці внесли значний вклад у дослідження критеріїв визначення територіальної юрисдикції судів в Україні, підкреслюючи важливість врахування як адміністративно-територіального устрою, так і інших факторів, таких як чисельність населення та транспортна доступність, для ефективного функціонування судової системи.

Дисертаційне дослідження містить також і дискусійні питання, пов'язані з існуючими оглядами та уявленнями щодо проблемних питань судочинства на тимчасово окупованих територіях і під час воєнних дій, переміщення судів, складності судочинства щодо військових злочинів, приклади та аналітику судів загальної юрисдикції.

Законодавчо не оформленим є питання дистанційної організації роботи судів загальної юрисдикції в умовах дії воєнного стану. У дисертації досліджено позиції та практику країн ЄС та НАТО та встановлено, що рядом країн під час пандемії COVID-19 застосовувалась вказана форма роботи, рекомендації ОБСЄ містять ґрунтовний аналіз застосування дистанційної форми роботи суду.

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) Ради Європи 10 червня 2020 року проголосила Декларацію Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії COVID-19 і після неї.

У Декларації наголошено на тому, що Держави-члени доклали значних зусиль до якнайшвидшого пристосування до нових обставин та якнайкращого використання наявних ресурсів для забезпечення функціонування своїх судів. Вони мають зберігати цю динаміку й зробити висновки зі свого досвіду. Криза не може бути виправданням недоліків судової системи, тим паче, зниження стандартів або порушення правових гарантій.

Така криза у сфері охорони здоров'я може повторитися. Судові системи мають бути готовими, зокрема, коли мова йде про ефективні рішення для

забезпечення безперервності роботи судів та доступу до правосуддя з дотриманням прав людини.

Отже, країни ЄС та НАТО вважають допустимим застосування у період дії надзвичайного стану дистанційної форми роботи суду, з визначенням безпечного місця перебування судді та здійснення ним правосуддя поза залою судових засідань.

У даному випадку є важливим базовий рівень організації роботи судової системи як взагалі, так і окремих її аспектів (діловодство) на час виникнення надзвичайної ситуації. Чим більш розвинена система електронної організації роботи суду (на законодавчому рівні та технічно запроваджено порядок електронної реєстрації справ, оформлення справ в електронному вигляді, оприлюднення в електронному вигляді інформації про стан розгляду справ та судових документів, можливість проведення дистанційних слухань, тощо), тим легше проходить адаптація до нових умов, перехід на організацію дистанційного судочинства в цілому. Слід зважати і на потенційні ризики застосування цифрових інструментів, головним чином, це захист персональних даних учасників проваджень. Під час дослідження встановлено доцільність використання даного досвіду. Проте, законодавчого закріплення дистанційної форми роботи судів загальної юрисдикції у спеціальному законі, яким є Закон України «Про судоустрій і статус суддів», не відбулося до цього часу.

Під час дисертаційного дослідження було враховано, що військовий суд – це невід'ємна частина системи захисту прав та законних інтересів військовослужбовців у багатьох розвинутих країнах світу та Європи. Військові суди успішно функціонують у майже 40 розвинутих країнах світу, які мають власні збройні сили, серед них такі країни як США, Великобританія, Швейцарія, Швеція, Бельгія, Ізраїль, Іспанія, Канада, Польща, Франція.

Ткачук О. С. у своїх дослідженнях [33,34] відзначив, що у світі сформувалося три основних підходи до питання про механізм реалізації правосуддя в умовах збройних сил. Це дозволяє виділити три групи країн за їх ставленням до вказаної проблеми. Першу групу утворюють країни, де

діяльність військових судів по розгляду кримінальних справ обмежена періодом воєнного часу (Австрія, Німеччина, Португалія). У мирний час вони можуть утворюватися лише при військах за кордоном. Друга група країн має у мирний час так звану змішану юрисдикцію. У них при загальних судах на постійній основі функціонують спеціалізовані військові структури (палати, відділи, ради, офіси). Третій підхід мають країни, в котрих військові суди діють як самостійні органи влади і в мирний, і у воєнний час. Таких країн переважна більшість. Багато з них мають розвинуті демократичні інститути, як, наприклад, Велика Британія, США, Канада. До цієї групи належать Китай, країни Латинської Америки та практично всі колишні радянські республіки.

Наукові дослідження діяльності та історії військових судів репрезентовані у працях науковців П.П. Богуцького, М.В. Беланюк, В.О. Вдовитченка, Ю.О. Боброва, Л. Н. Гусєва, А. С. Коблікова, Д. Ф. Огнєва, В. В. Сердюка, О. С. Ткачука, І. Я. Фойницького, В. П. Шевченко, В. І. Шишкіна, та низки інших науковців. Зокрема, П.П. Богуцький, зазначає, що військові суди є необхідністю, для суддів таких судів має бути військова підготовка суддів та розуміння природи військової діяльності, бо інакше суддя не зможе приймати зважені рішення. Щодо структури військових судів, то мають бути окружні місцеві суди першої інстанції, один Апеляційний військовий суд, якого буде достатньо на всю країну, і Касаційний суд або відповідна палата у складі Верховного Суду [35]. Беланюк М.В. проведено дослідження особливостей побудови та функціонування системи військової юстиції США задля використання позитивного досвіду під час реформування правоохоронної та судової системи України з метою адаптації її до стандартів держав-членів ЄС і НАТО, з урахуванням власного історичного досвіду та традицій [36] Вдовитченко В.О. проведено аналіз сучасного стану військової юстиції як частини військової організації України, визначення основних проблем її функціонування та внесення пропозицій щодо створення повноцінної системи органів військової юстиції [37]. Вказані роботи стали основою для пошуку шляхів удосконалення організації та діяльності судів загальної юрисдикції на

сучасному етапі, в умовах воєнного стану. Ю.О. Бобровим наголошено на актуальності створення військових судів та запропоновано трьохінстанційна модель побудови військових судів: окружні військові суди, Апеляційний військовий суд та Касаційний військовий Суд у складі Верховного Суду [38].

Проблемні питання організації роботи судів у сфері військового судочинства досліджувалась також у численних працях присвячених судоустрою, правосуддю та статусу суддів, зокрема, щодо реалізації принципу спеціалізації судової системи та інституту спеціальної підсудності. Це праці вчених А.М. Білецької [39], І.Є. Марочкіна [18], С.В. Оверчук [40].

Наукові розробки проблем становлення, розвитку військової юстиції України вийшли на новий рівень з часу утворення у 2018 році за ініціативи керівництва Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України (наразі – Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України») у складі Національної академії правових наук України Секції права національної безпеки та військового права, обґрунтування наукової позиції щодо виокремлення предметного напряму наукових досліджень «право національної безпеки; військове право» у галузі знань «Право», закріпленого у відповідному наказі Міністерства освіти та науки України №1477 від 28 грудня 2018 року.

Упродовж 2019-2022 років проведено низку наукових заходів за ініціативи та за участі науковців Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України», серед яких необхідно виокремити міжнародні науково-практичні конференції «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України» (жовтень 2019 року, м. Київ), «Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України» (серпень 2020 року, м. Київ), круглий стіл «Створення та організація діяльності системи військової юстиції України» (липень 2022 року, м. Київ). За результатами роботи зазначених міжнародних наукових заходів, круглого столу надано ґрунтовні наукові рекомендації щодо утворення та організації діяльності системи військової юстиції України.

П.П. Богуцьким наголошено, що військова юстиція утворює систему, кінцевою метою якої є забезпечення правосуддя у сфері оборони у поєднанні з правовим забезпеченням воєнної безпеки Необхідно зауважити, що формування та реалізація воєнної політики держави передбачає функціонування системи військової юстиції для забезпечення правопорядку, законності, охорони прав, законних інтересів військовослужбовців, здійснення правосуддя у воєнній сфері (сфері оборони)[41].

Під час дослідження джерел, які були використані автором роботи, враховувалось, що введення воєнного стану наклало відбиток на джерельну базу, яка була в розпорядженні автора. Тому наукове дослідження питань організації та діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану, вирішення питань доцільності відновлення роботи військових судів, здійснювалося шляхом комплексного аналізу всієї сукупності джерел, де містилася та чи інша інформація з проблеми. При цьому ретельно вивчалися конкретні документи, зіставлялися та критично оцінювалися отримані дані, отримувалась відповідна статистика щодо кількості кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених військовими, з метою належного обґрунтування висновків дисертаційної роботи.

Втім, окреслені напрацювання науковців у цій сфері не вичерпують перспектив дослідження широкого кола питань, що стосуються організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану. Ця робота є спробою ґрунтовного, систематизованого теоретико-правового дослідження можливості удосконалення діяльності судів загальної юрисдикції під час воєнного стану, у тому числі шляхом запровадження в даних судах *дистанційної* форми організації роботи під час надзвичайних станів, відновлення роботи військових судів.

Таким чином, в процесі дослідження автором було опрацьовано різні джерела, які не є рівноцінними за своєю науковою значущістю, але систематизація та врахування їх у сукупності надало можливість достатньо

охопити предмет дослідження та забезпечити аргументацію та вірогідність висновків, викладених у роботі.

В основі теоретичного аспекту предмета дослідження лежить право, створене цивілізацією для встановлення відповідних меж поведінки членів суспільства, держави, яка здійснюється, в цілому, у формі правової урегульованості, а у виключних випадках - поза правовою регламентацією, причому правова форма діяльності пов’язана з розглядом і вирішенням по суті певної юридичної ситуації, а не врегульована правом юридична діяльність базується на таких соціальних нормах, як норми моралі, звичаї, тощо.

Вирішальною основою наукового пізнання є практика, у даній роботі - безпосереднє здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у воєнний час. Роль практики полягає у створенні матеріально-технічних засобів наукового дослідження. При цьому матеріально-технічні засоби не залишаються незмінними, а безперервно удосконалюються у процесі свого розвитку.

Наукове пізнання покликане освітлювати шлях практиці, надавати теоретичні основи для розв'язання практичних проблем. Тому воно має випереджати практику завдяки елементові наукового передбачення. Проте практика - це не тільки вихідний пункт і мета пізнання, а й основне підґрунтя цього складного процесу.

Таким чином, виростаючи з практики і розвиваючись на її основі, наукове пізнання набуває великого значення для неї самої. Воно сягає сутності явищ, розкриває закони їхнього існування та розвитку, тим самим вказуючи практиці можливості, шляхи і способи впливу на ці явища та зміни згідно з їхньою об'єктивною природою.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, пропозиції та рекомендації сприятимуть подальшому вдосконаленню законодавства, яке регулює питання організації роботи судів загальної юрисдикції під час воєнного стану. Отже, методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження ґрунтується на

взаємозв'язку понять методології, методики та методу, які забезпечують наукову цілісність, обґрунтованість та ефективність дослідницької діяльності.

Зазначено, що формування наукової ідеї вимагає врахування філософських, історичних і практичних чинників, оскільки саме ідея формує основу наукового пізнання та розкриває перспективи подальших теоретичних розробок. З метою всебічного вивчення організаційно-правових засад функціонування судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану, дисертантом застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методологічних підходів: системного, концептуального, аспектного, емпіричного, прагматичного та міждисциплінарного.

Визначено, що судова влада у зазначених умовах повинна розглядатися як динамічна система, що реагує на зміни соціально-правової дійсності.

У роботі акцентовано увагу на важливості дотримання низки методологічних принципів: об'єктивності, системності, конкретності, розвитку, взаємозв'язку теорії і практики, єдності історичного та логічного. Застосування цих принципів забезпечило достовірність одержаних результатів та дозволило провести комплексний аналіз предмета дослідження.

Розкрито роль інформаційних, логічних і мовних засобів пізнання, які є необхідними для формулювання чітких наукових висновків та формування актуальних дефініцій у сфері організації судової діяльності. Джерельна база дослідження охоплює вітчизняні й зарубіжні наукові праці, нормативно-правові акти, аналітичні матеріали та практику функціонування судової системи під час дії воєнного стану, що дозволило забезпечити комплексність і повноту наукового аналізу.

За результатами дослідження зроблено висновок про необхідність вдосконалення чинного законодавства у сфері організації судової влади, зокрема щодо цифровізації судочинства та можливого відновлення військових судів. Одержані результати мають практичне значення для нормотворчої, науково-дослідної та правозастосовної діяльності у сфері забезпечення ефективного правосуддя в умовах надзвичайних правових режимів.

Висновки до РОЗДІЛУ І

У результаті дослідження, здійсненого у підрозділах 1.1 та 1.2 сформульовано низку теоретичних і методологічних положень, які становлять концептуальну основу дисертаційної роботи.

По-перше, з'ясовано сутність судової влади як самостійної гілки державної влади, що функціонує на засадах верховенства права, поділу влади та інституційної незалежності. Обґрунтовано, що судова влада включає не лише реалізацію правосуддя, але й охоплює організаційно-структурні компоненти - систему судів, суддівський корпус, апарат судів та відповідну інфраструктуру.

Визначено, що чинне українське законодавство відображає змішаний підхід до розуміння судової влади - як функціональний, так і інституційний.

По-друге, наголошено на ключовій ролі судів загальної юрисдикції у механізмі захисту прав і свобод людини, а також підкреслено необхідність дотримання конституційних засад правосуддя, таких як незалежність суду, гласність, змагальність, рівність сторін, обов'язковість судових рішень.

Підвищення відкритості та доступності судової влади визначено як умову формування довіри громадян до правосуддя та підвищення його легітимності.

По-третє, з огляду на безпрецедентні виклики, пов'язані з воєнним станом, а також стратегічний курс на європейську інтеграцію України, обґрунтовано доцільність подальшої судової реформи, зокрема в напрямі цифровізації правосуддя, зміцнення незалежності судової влади, забезпечення її стійкості та адаптивності до надзвичайних умов.

По-четверте, у підрозділі 1.2 розкрито методологічне підґрунтя дослідження, яке ґрунтується на поєднанні філософських, історико-правових, логіко-аналітичних та міждисциплінарних підходів. Застосування широкого спектра загальнонаукових і спеціально-юридичних методів (системного, аспектного, емпіричного, прагматичного тощо) забезпечило цілісність і наукову

обґрунтованість дослідження. Визначено, що судова влада має розглядатися як динамічна система, що повинна бути здатною адаптуватися до змін у соціально-правовій дійсності, зокрема у кризових умовах.

По-п’яте, доведено, що дотримання принципів об’єктивності, системності, конкретності, єдності теорії та практики, історизму й логічності є необхідною умовою формування достовірних наукових висновків. Особливу увагу приділено ролі інформаційних, логічних та мовних засобів пізнання, які забезпечують наукову точність і ясність дефініцій у сфері судоустрою.

По-шосте, використана джерельна база дослідження - вітчизняні й зарубіжні наукові публікації, нормативно-правові акти, матеріали судової практики та аналітичні звіти - забезпечила глибину, комплексність і репрезентативність наукового аналізу. Це дозволило сформулювати обґрунтовані висновки щодо напрямів удосконалення організаційно-правових засад діяльності судової влади в умовах воєнного стану.

Узагальнюючи зазначене, слід констатувати, що результати дослідження не лише поглиблюють теоретичне розуміння природи судової влади та її функціонування в надзвичайних умовах, але й мають прикладне значення для законотворчої діяльності, адміністративної практики та реалізації подальших реформ у сфері правосуддя в Україні.

РОЗДІЛ ІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Особливі правові режими та їх вплив на організацію діяльності судів загальної юрисдикції

Надзвичайні правові режими слід розглядати як особливі правові режими, що вводяться в державі або її окремих територіях у разі виникнення надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю громадян, інтересам національної безпеки та можуть завдати (завдають) значної матеріальної шкоди або порушують громадський порядок.

Аналіз різних підходів до поняття «особливі правові режими» дозволяє визначити основні їх характеристики: тимчасовий характер, який може бути встановлений як на певний строк (воєнний стан, надзвичайний стан, режим особливої економічної зони); територіальна обмеженість пов'язана з тим, що вводяться вони на певній території (держава, регіон, область, місто тощо), в певній галузі, або стосовно певних суб'єктів; для досягнення мети, заради якої вводиться особливий правовий режим, можуть тимчасово обмежуватися певні конституційні права і свободи громадян, але тільки в межах визначених законодавством; розширення повноважень державних та місцевих органів влади для забезпечення ефективного функціонування особливого правового режиму; введення особливого правового режиму має бути передбачено законом і здійснюватися відповідно до встановленої процедури.

Особливими адміністративно-правовими режимами є: надзвичайний стан, воєнний стан, зони надзвичайної екологічної ситуації, режим особливої економічної зони, режим антитерористичної операції та ін. Зокрема, в Конституції України закріплено наступні особливі правові режими: воєнний стан, надзвичайний стан та зона надзвичайної екологічної ситуації (ст. ст. 41, 57, 64, 83, 85, 92, 106, 157). В зарубіжних країнах на рівні конституцій закріплюють різні особливі правові режими, водночас, як правило, вони об'єднані узагальнюючим терміном «надзвичайні режими». Наприклад, в

Конституції Ірландії, Італії, Чехії використовується термін «стан війни», «стан облоги» використовується в Конституціях Франції, Греції, в Конституції Іспанії - «стан загрози (тривоги)», «вторгнення» - Конституція Мексики [42].

Правовий режим воєнного та надзвичайного стану в Україні, зони надзвичайної екологічної ситуації врегульовано окремими законодавчими актами України, зокрема:

Законом України «Про правовий режим воєнного стану», у статті 1 якого визначено, що воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [43];

Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану», згідно якого надзвичайний стан - це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров’ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров’я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування,

захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [44];

Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», згідно ч. 2 ст. 1 якого, надзвичайна екологічна ситуація - надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави [45].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 січня 2015 року № 47-р «Про встановлення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації» встановлено режим надзвичайної ситуації в Донецькій та Луганській областях; режим підвищеної готовності для іншої території України, з метою координації дій державних органів, спрямованих на забезпечення захисту населення, територій та майна, функціонування єдиної державної системи цивільного захисту для подолання наслідків надзвичайної ситуації державного рівня соціального та воєнного характеру, яку спричинили загострення ситуації на деяких територіях України, загроза вчинення терористичних актів, та відповідно до статей 13 і 14 Кодексу цивільного захисту України [46].

Єдина державна система цивільного захисту з 26 січня 2015 року функціонує в особливий період в умовах підвищеної готовності та надзвичайної ситуації державного рівня воєнного характеру [47].

Правовий режим тимчасово окупованих територій, як вид особливого правового режиму, закріплений на рівні спеціального Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» в 2014 році після тимчасової окупації частини території України внаслідок військового вторгнення рф.

В зазначених законодавчих актах ці поняття розглядаються як особливі правові режими, тобто законодавець використовує до цих понять термін «особливий правовий режим». При цьому потрібно зазначити, що цей термін на

законодавчому рівні також не визначено. Особливі правові режими, зокрема правовий режим воєнного стану є особливим питанням в умовах сьогодення, оскільки збройна агресія рф проти України вимагає від державних та місцевих органів влади забезпечити баланс між власними потребами, потребами суспільства, громадян, юридичних осіб в нестандартних умовах та вимагає від держави дієвих та ефективних правових заходів (засобів), досить часто не популярних в суспільстві, які повинні забезпечити національні інтереси та безпеку українського народу [42].

Можна констатувати, що надзвичайний стан - це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства.

З метою нормалізації обстановки в державі, забезпечення захисту та охорони державного кордону, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і порядку, створення умов для належного функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства, запобігання спробам захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, керуючись пунктами 5 і 6 частини II статті 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України та відповідно до пункту 21 статті 106 Конституції України введено надзвичайний стан з 00:00 24 лютого 2022 року строком на 30 діб.

За історію незалежності України, режим надзвичайного стану на всій території України було введено один раз [47], а тому дійсно Держава не була підготовлена до відповідного реагування на таку надзвичайну ситуацію.

Навіть в умовах надзвичайної ситуації слід забезпечити загальну повагу до принципів верховенства права. Зокрема, посилання на стан надзвичайної

ситуації «не може використовуватися для підриву демократичного конституційного ладу, а також не має бути спрямоване на знищення міжнародно визнаних прав людини та основних свобод», а «фактичне запровадження або продовження надзвичайного стану, що не відповідає положенням закону, є неприпустимим» [48].

Так, у справі Bellet v. France Суд зазначив, що «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права».

Як свідчить позиція Європейського суду у багатьох справах, основною складовою права на суд є право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання, і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права.

У своїй практиці Європейський суд неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у 6 § 1 Конвенції, не є абсолютним: воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки вимагає за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці користуються у цьому питанні певною свободою розсуду. Однак Суд повинен прийняти в останній інстанції рішення щодо дотримання вимог Конвенції; він повинен переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, що сама суть права буде зведена нанівець. Крім того, подібне обмеження не буде відповідати ст. 6 § 1, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою (див. Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany).

Конституцією та актами, якими введено воєнний стан на всій території України і, відповідно, механізм обмеження конституційних прав і свобод в

умовах воєнного стану, не визначено можливості обмеження прав і свобод, які гарантовано у статті 29 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 55 (право на судовий захист), статті 62 (презумпція невинуватості), статті 63 (право на захист) Конституції. Про це зазначив Конституційний Суд України в своєму Рішенні № 8-р(ІІ)/2024 від 18 липня 2024 року [49].

Як вказав Конституційний суд України, широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України створює юридичну ситуацію, про яку йдеться у пункті 1 статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року: «Під час надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошують, держави – учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов’язань за цим Пактом тільки тією мірою, що її вимагає серйозність ситуації, і за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов’язаннями за міжнародним правом і не призводять до дискримінації лише за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігійних переконань та соціального походження».

Пунктом 1 статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [50] визначено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів на відступ від своїх зобов’язань за Конвенцією лише в тих межах, яких вимагає серйозність ситуації, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов’язанням згідно з міжнародним правом.

Верховна Рада постановою від 21 травня 2015 року №462–VIII ухвалила Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов’язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод». Отже, Україна заявила про відступ від міжнародних зобов’язань, які пов’язані, зокрема, з гарантіями права на свободу та особисту недоторканність, що їх зазначено у статті 9 Пакту та статті 5 Конвенції.

Законом «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 року № 2217–IX Заяву про відступ було підтверджено.

У Заяві про відступ у цьому аспекті йдеться, зокрема, про такі законодавчі засоби, як: особливий режим досудового розслідування, відповідно до якого повноваження слідчих суддів, визначені Кодексом, тимчасово передають відповідним прокурорам, які набувають додаткових процесуальних прав (пункт 6); зміна територіальної підсудності судових справ (пункт 7). Водночас у Заяві про відступ наголошено, що тільки фактична відсутність функціонування судів в окремих регіонах та ситуація, яка спричинена збройною агресією проти України, є тими межами, які дають можливість застосувати наведені та інші засоби в умовах загрози для існування нації (пункти 6, 7).

Україна після початку широкомасштабної збройної агресії, скориставшись своїм правом на дерогацію, неодноразово інформувала органи ООН та Ради Європи про відступ від окремих зобов’язань, що їх визначено Пактом та Конвенцією.

Конституційний Суд зазначає, що відступ від деяких міжнародних зобов’язань України у сфері прав людини та зумовлена цим здатність держави вдатися до обмежень певних прав і свобод людини не означають запровадження законодавчих та інших засобів, які не були б узгоджені з Конституцією України.

У частині першій статті 64 Основного Закону України зазначено, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України».

Водночас у частині другій статті 64 Конституції України встановлено можливість окремих обмежень прав і свобод, а також зазначено, які саме права і свободи не можуть бути обмежені, зокрема ті, що передбачені її статтями 29, 55, 62, 63.

Конституційний Суд України у вказаному рішенні констатує, що в контексті предмета цієї справи відповідно до другого речення частини другої статті 64 Конституції України людські права і свободи, гарантовані Конституцією України у приписах статті 29 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 55 (право на судовий захист), статті 62 (презумпція невинуватості), статті 63 (право на захист), не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. Це означає, що хоча обмеження зазначених людських прав не може бути зумовлене потребами, пов'язаними з воєнним станом, однак державне втручання у їх захисну сферу є можливим за умови виправданості (домірності) обраних законодавцем засобів, які зберігають повагу до сутності людських прав та не суперечать приписам Конституції України, які expressis verbis гарантують їх обсяг.

Отже, беручи до уваги міжнародні джерела права та національне законодавство, можна зробити висновок, що воєнний стан у Державі є надзвичайним, нетиповим, але вказане не є підставою для звуження права людини на судовий захист.

Законом України «Про внесення зміни до пункту 3-1 розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо територіальної юрисдикції місцевих судів на території України до прийняття закону щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв'язку з утворенням (ліквідацією) районів», внесено відповідні зміни. Проте, інших законів, які би чітко визначали роботу судів загальної юрисдикції у період воєнного стану, не прийнято.

Україна має обмежений досвід організації роботи її установ, у тому числі судової влади, в умовах особливого стану, а тому деякі положення організації роботи судів на теперішній час, в умовах воєнного стану, взяті саме з алгоритму дій під час пандемії, яку було визначено як надзвичайну ситуацію. Під час пандемії гостро постало питання переформатування роботи суду та адаптацію до поточної ситуації, головним чином для забезпечення безперебійної роботи суду, був напрямок розвитку дистанційного судочинства,

електронного правосуддя, з метою забезпечення дистанціювання між учасниками процесу та уникнення ситуацій поширення хвороби. Звісно, під час дії воєнного стану проблем в організації роботи судів України набагато більше, оскільки на перше місце виходить в контексті забезпечення безперебійної роботи суду, організація без пекових заходів для збереження життя працівників суду, а також відвідувачів. Додатковим постає питання зміни підсудності, релокації судів, можливість забезпечення дистанційної роботи суду як установи. Проте, дистанційний розгляд проваджень є невід'ємною частиною організації дистанційної роботи суду, хоча і виступає в процесуальному аспекті і питання розширення можливості дистанційного розгляду проваджень з урахуванням визначення місця роботи суддів, секретарів судових засідань під час розгляду проваджень поза межами приміщення роботи суду автором ретельно вивчається з урахуванням досвіду країн НАТО та ЄС, більшістю такі дистанційні слухання застосовувались вперше та були пов'язані саме з пандемією COVID-19, особлива увага приділяється забезпеченню доступу до правосуддя, відповідності екстренних заходів, що обмежують права людини та основні свободи, вимогам, передбаченим міжнародними документами з прав людини.

Отже, 11 березня 2020 року ВООЗ офіційно оголосила пандемію коронавірусної хвороби 2019 у світі [51].

Пандемія COVID-19 через масштабний вплив на всі сфери життя зумовила потребу в адаптації роботи судів. У цих умовах судова влада мала забезпечити баланс між безпекою суспільства та безперервним здійсненням правосуддя, додавши до традиційних вимог ефективності та неупередженості ще одну - безпечність судового процесу.

У жовтні 2020 року Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ розроблено базовий посібник «Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19», у якому надані для політиків, законодавців, судів, асоціацій суддів, рад правосуддя та інших органів самоврядування, юристів та інших спеціалістів у сфері права своєчасні поради та рекомендації, визнаючи з

огляду на складність питань та «експериментальний» характер заходів, вжитих під час цієї надзвичайної ситуації, що їхній вплив ще не може бути повністю оцінений. У посібнику підкреслюється, що навіть за надзвичайного стану обмеження прав і свобод мають відповідати міжнародним стандартам: бути законними, необхідними, пропорційними й недискримінаційними, не порушуючи суті права на справедливий суд. Держави зобов'язані зберігати верховенство права й забезпечити ефективний контроль за надзвичайними заходами. Як зазначає Управління Верховного комісара з прав людини (OHCHR), також має існувати «цілеспрямований судовий нагляд за надзвичайними заходами або надзвичайним станом, аби забезпечити їхню відповідність обмеженням», передбаченим міжнародним правом.

Крім того, «надзвичайні заходи, включно з обмеженням або призупиненням певних прав, підлягають періодичному та незалежному перегляду законодавцем».

Сіракузькі принципи визначають, що обмеження щонайменше повинні:

бути передбачені законом та здійснюватися відповідно до нього;

бути спрямовані на досягнення законної мети у загальних інтересах;

бути суворо необхідними в демократичному суспільстві для досягнення цілі;

передбачати найменше втручання та обмеження для досягнення цілі;

базуватись на наукових доказах та не застосовуватись у свавільний або

дискримінаційний спосіб та мати обмежену тривалість, передбачати повагу до людської гідності та підлягати перегляду [52].

Зі вказаним неможливо не погодитись.

Також, у даних рекомендаціях визначено і певні запобіжники, що зазнають особливого ризику у надзвичайній ситуації.

Як зазначається в останній Заяві CEPEJ, ключові стандарти, що лежать в основі функціонування судів, повинні продовжувати діяти навіть у надзвичайних ситуаціях.

Найважливіше те, що право на справедливий судовий розгляд, що застосовується як у цивільному, так і у кримінальному провадженні, як передбачено у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) та статті 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), зазнає особливої загрози. Це право охоплює принципи презумпції невинуватості; право на публічне слухання та захист; рівність сторін; право на законне представництво; на вивчення доказів та заслуховування свідків інших сторін; а також право на надання перекладача у разі потреби [52].

У базовому посібнику «Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19» надано наступні рекомендації щодо здійснення судочинства в період надзвичайного стану.

Такими є наступні:

право на справедливий суд не повинно порушуватись через будь-які технологічні рішення, що використовуються у відповідь на пандемію;

потрібно враховувати потреби вразливих осіб щодо доступу та управління технологіями;

суди повинні ухвалити критерії для визначення тих справ, у яких можна проводити дистанційні слухання, та тих, коли це неможливо;

рішення щодо проведення дистанційного слухання має ухвалюватися судом відповідно до потреби у забезпеченні права на справедливий судовий розгляд;

використання цієї нової технології або розширення її застосування наінші сфери потребуватиме певної правової бази. Мають бути забезпечені відповідні технічні рішення та підтримка для всіх залучених сторін, тобто суддів, адвокатів, прокурора, сторін, свідків, перекладачів (за потреби). Зрештою, рішення можуть ухвалюватися в кожному конкретному випадку, але вони повинні базуватися на передбачуваних загальних правилах та враховувати загальний принцип права на справедливий суд. Слід враховувати серйозність потенційного покарання та побажання відповідача;

судові органи мають розглянути питання про внесення змін до регламенту судових рад та загальних зборів судів, щоб забезпечити можливість дистанційного обговорення або прийняття рішень у разі надзвичайних ситуацій, але за умови дотримання принципів необхідності та пропорційності такого надзвичайного режиму роботи та забезпечення прозорості ухвалення рішень;

фізична присутність сторін на судових засіданнях повинна залишатися правилом, а застосування процедури дистанційного провадження має становити виняток. Судові органи повинні забезпечити, аби усі слухання проводилися особисто, якщо в інший спосіб не можна гарантувати права на справедливий судовий розгляд;

для проведення дистанційних слухань за нечисленними винятками повинна надаватись згода сторін;

держави повинні виділяти судам необхідні фінансові ресурси для здійснення дистанційних проваджень, включаючи: необхідне технічне обладнання, підключення до Інтернету, навчання персоналу, відповідального за використання цього обладнання, гарантування доступу вразливим обвинуваченим, сторонам та свідкам тощо;

судді повинні забезпечувати реалізацію права обвинувачених на публічний судовий розгляд та право на справедливий суд під час пандемії, визнаючи, що деякі аспекти права не можуть бути обмежені. Будь-які обмеження мають бути необхідними, пропорційними та законними;

управління учасниками віртуальних слухань вимагає перегляду судового етикету, управління та залучення осіб;

спостереження за процесами та моніторинг судових процесів під час слухань у режимі відеоконференцій має продовжуватись;

держави повинні провести ретельну оцінку сумісності використання нової технології із зобов'язаннями у галузі прав людини, зокрема в контексті перегляду судових рішень щодо позбавлення волі, кримінальних процедур та судочинства, з вимогою забезпечення доступу громадськості.

Вказане, хоча й носить рекомендаційний характер, належить прийняти до уваги та взяти за основу застосування на практиці не лише під час пандемії, але й під час інших надзвичайних станів, у тому числі під час воєнного стану, що і є головною темою вказаного дисертаційного дослідження.

Щодо того, яким чином судова система України здійснювала судочинство під час пандемії, то слід зазначити, що фактично держава не була готова до цього виклику.

Робота українських судів певним чином обмежувалась, але не зупинялась.

У 2022 році судами Донецької області розглянуто усього 26629 справи, середньомісячне надходження всіх справ за 2022 рік за місяць 2092 справи, у наступному відсотковому співвідношенні: кримінальні провадження 27,43%, адміністративні – 0,42%, цивільні 34,73%, справи про адміністративні правопорушення 37,42% (див. дод. 6).

У 2023 році судами Донецької області розглянуто усього 53312 справи, з них кримінальні провадження 13593 справи, адміністративні – 198 справи, цивільні 14693 справи, справи про адміністративні правопорушення 24828, що вбачається з відповіді Державної судової адміністрації України від 30.09.2023 р.

З огляду на наведене, можна сказати, що під час пандемії COVID-19 в цілому, робота судів України загальної юрисдикції тривала та її організація не зазнала істотних змін, на відміну від періоду роботи під час дії воєнного стану.

Щодо кількості розгляду справ, автором роботи взято до уваги статистику роботи місцевих судів Донецької області оскільки на території, на якій розташовані дані суди ведуться активні бойові дії.

Необхідно відзначити, що після початку бойових дій на території області, кількість справ, які як надходили до судів, так і в цілому були розглянуті, зменшилась, проте, з кожним місяцем 2022 року суди здійснювали правосуддя активніше, кількість справ, які перебувають в провадженнях судів та розглядається ними є значною та поступово збільшується.

Вказане можна спостерігати, досліджуючи відповідні статистичні дані, які були надані Територіальним управлінням Державної судової адміністрації Донецької області на запит автора роботи.

При цьому потрібно звернути увагу, що фактично судочинство здійснювалося 11 судами області з 24, що також необхідно враховувати при визначенні навантаження судів.

Більшість судових засідань відбуваються в режимі відео-, аудіо конференцій, відповідно до положень процесуальних кодексів, але за заявами учасників справ та при цьому, склад суду та секретар судового засідання перебувають у залі судових засідань відповідного приміщення суду, що і передбачено відповідними нормами таких законів.

Другим викликом для судової системи та пусковим моментом повернення до питання організації роботи суду у період надзвичайного стану настало введення воєнного стану на всій території України.

Суди є важливим елементом правової системи держави та обставини її правового життя відображаються й на них. Вплив таких надзвичайних обставин, як епідемії, війна, на інших суб'єктів, що не входять до судової системи, також вплинув на роботу судів.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [43].

У даній роботі необхідно звернути увагу на наступне. Якщо буквально тлумачити норму вказаного закону, то ним визначено дії щодо здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, але ані даним законом,

ані будь-яким іншим нормативно-правовим актом не врегульовано алгоритм дій по організації судочинства у разі введення воєнного стану на *всій* території Держави. Тобто, в цілому є зрозумілим посил закону про зміну територіальної підсудності судів або зміну місцезнаходження судів, але залишається відкритим питання, де є безпечне місце для розташування суду у разі активних воєнних дій на всій території держави. Нормативне врегулювання вказаного відсутнє.

На початку введення в Україні воєнного стану, можна було би зробити висновок, що на практиці забезпечити безперебійну роботу судів в період війни вкрай важко. Але, протягом трьох років судами напрацьовані певні механізми забезпечення їх безперебійної роботи. При цьому важливо відмітити, що вказані напрацювання у породжені саме судової практикою, яка склалася, та у цьому значну роль відіграли рекомендації Ради Суддів України, які надали певний поштовх та напрямок для забезпечення роботи судів у такий час. Нормативно вказані питання, на жаль, усунуті не були. Законопроекти, стислий аналіз яких буде проведено нижче, так і залишились законопроектами. Фактично склалася ситуація, коли не закон породжує практику, а навпаки, практика породжує закон.

Також, потрібно взяти до уваги, що є питання по організації роботи суду (судів загальної юрисдикції) у період дії воєнного стану як органу правосуддя (юридичної особи), а окремо є питання щодо забезпечення процесуальної діяльності суду загальної юрисдикції у період дії воєнного стану, пов’язаного з розглядом конкретної судової справи. При цьому, друге питання тісно взаємопов’язане з першим, оскільки від того, яким чином буде організована робота самого суду як юридичної особи, залежатиме можливість використання ним процесуальних елементів проведення розгляду проваджень.

Рада Суддів України надала ряд рекомендацій, у яких визначила основні питання як організації діяльності суду (режим роботи, прийом громадян, відповідь на запити, можливість дистанційної робот суду), так і процесуальної діяльності суду під час розгляду проваджень (виклик учасників провадження,

забезпечення можливості проведення судових засідань у режимі відео конференції, тощо).

Автор пропонує розглянути основні рішення Ради Суддів України, які забезпечують можливість належної організації роботи судів України в контексті організації роботи самого суду так і реалізації його процесуальної функції в період дії воєнного стану.

Такими рішеннями є наступні.

Рішення № 9 від 24.02.2022 р. Вирішено: звернути увагу усіх судів України, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану робота судів не може бути припинена, тобто не може бути обмежено конституційне право людини на судовий захист; рекомендувати зборам суддів, головам судів, суддям судів України у випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів оперативно приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ; з метою забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні звернутися до суб'єктів законодавчої ініціативи з пропозицією терміново внести законопроект та ухвалити закон, яким передбачити, що у разі, якщо Вища рада правосуддя є неповноважною у зв’язку з відсутністю достатньої кількості її членів, визначених статтею 131 Конституції України, її повноваження, визначені цим та іншими законами, за виключенням повноважень, передбачених Конституцією України, тимчасово здійснює Рада суддів України та ін.

Рішення № 10 від 14.03.2022 р. Визначено окремі рекомендації організації роботи судів та суддів в умовах воєнного стану. Зокрема, зазначено поняття «дистанційна робота суду» та вирішено рекомендувати керівництву судів з'ясувати дійсні причини залишення суддями місць проживання; у випадку, якщо судом не ухвалювалося рішення про тимчасове зупинення роботи суду (тимчасове зупинення відправлення правосуддя) або рішення про *дистанційну роботу*,– надавати таким суддям за їх заявами оплачувану або неоплачувану відпустку з одночасною рекомендацією прибути до місця роботи в

найкоротший термін; при ухваленні рішення щодо надання відпусток враховувати дійсні обставини (наявність/відсутність бойових дій в конкретному населеному пункті), реальну можливість/необхідність повернення/прибуття судді на робоче місце, можливість дистанційної роботи; *дистанційна робота* судді можлива виключно за умови його перебування в межах України.

Рішення № 11 від 25.03.2022 р. рекомендовано Судам України, Державній судовій адміністрації України, іншим установам системи правосуддя тимчасово відстрочити до закінчення строку дії воєнного стану в Україні надання відповідей на усі запити про публічну інформацію, які надійшли з початку введення воєнного стану в Україні - 24 лютого 2022 року. У разі надходження запитів щодо надання буд-якої публічної інформації щодо діяльності судів та установ системи правосуддя - копію запитів негайно направляти Службі безпеки України для ретельної перевірки осіб, які таку інформацію збирають та переслідуваної ними мети та ін.

18.01.2023 р. Радою суддів України надано рекомендацію № 9рс-33/23-вих, згідно якої у зв’язку із тим, що за прогнозами ситуація з енергозабезпеченням судів і далі залишатиметься критичною, керівникам апаратів судів:

фіксувати кожен випадок відключення енергозабезпечення суду актами у довільній формі;

у разі відсутності енергопостачання за 1 годину до початку робочого дня рекомендувати приймати рішення про запровадження дистанційного режиму роботи суду.

у разі припинення енергопостачання під час робочого часу більше як на 2 години, відкладати засідання у справах, які не є невідкладними;

у разі відсутності енергопостачання, як виняток, подання про продовження строку тримання під вартою розглядати з фіксацією ходу судового засідання будь-якими доступними засобами або письмовим протоколом, а скорочену ухвалу суду виготовляти рукописно в одному примірнику.

З рекомендації № 9рс-33/23-вих від 18.01.2023 р. можна зрозуміти, що судова система налаштовувалась на роботу у зв'язку з ситуацією, яка склалася унаслідок масованого пошкодження енергооб'єктів. І знов-таки, вищевказаний алгоритм дій є лише рекомендацією, не маючи під собою законодавчого підґрунтя.

Пояснюючи поєднання в одному розділі дисертаційного дослідження питання організації роботи суду під час воєнного стану, для удосконалення такої роботи доцільність застосування дистанційної форми організації судів України як юридичних осіб та дослідження окремих аспектів процесуального законодавства, зокрема, щодо цифровізації судів України, проведення відеоконференцій, виклики учасників провадження за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку, тощо, автор зазначає про невід'ємність у даному випадку організації роботи суду від його діяльності (здійснення правосуддя). У випадку недосконалості або відсутності процесуальних норм організації дистанційного судочинства, оцифрування проваджень є неможливою дистанційна форма організації роботи суду, оскільки тоді буде унеможливлено відправлення правосуддя.

Отже, автор пропонує розглянути основні проблемні питання, які виникають під час організації ведення судових процесів.

Щодо організації кримінального процесу, то неодноразово внесено зміни у положення Кримінально-процесуального кодексу, було удосконалено окремі положення про проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану (ст.ст. 331 та 615 КПК України), доповнено відповідні розділи Кримінального кодексу України, Кодексу України «Про адміністративні правопорушення», визначено нові склади злочинів та адміністративних правопорушень у військовій сфері, міри покарання стали більш жорсткими.

Другий сенат Конституційного Суду України (далі - Суд) 18 липня 2024 року на пленарному засіданні ухвалив Рішення у справі за конституційними скаргами Руслана Оніщенка, Дмитра Гаврилюка щодо відповідності Конституції України частини шостої статті 615 Кримінального процесуального

кодексу України (далі - Кодекс) (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). Положення частини 6 ст. 615 КПК України були введені в дію саме у зв'язку з воєнним станом Законом № 2111-IX від 03.03.2022, але як ми бачимо, після спливу двох років встановлено неконституційність вказаних положень. Тут головним є те, що у кримінальному процесі, на відміну від цивільного, законодавство приводиться до відповідності поточній ситуації, адаптується до воєнного стану, норми, викладені у положеннях Розділ IX-1 Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, знаходячи своє практичне застосування, змінюючись, удосконалюються.

Адміністративне законодавство та законодавство щодо адміністративних правопорушень змін у зв'язку з дією воєнного стану не містить, що значно ускладнює його застосування у вказаний період, а тому складається ситуація, коли суд бажає розглянути справу у встановлені строки, з належним повідомленням її учасників, забезпеченням права на оскарження судових рішень, та, одночасно, не маючи належного інструментарію забезпечення вказаного у період такої надзвичайної ситуації. І тут, як наслідок, або порушення строків розгляду проваджень, або закриття проваджень про адміністративні правопорушення у зв'язку зі спливом строку притягнення осіб до адміністративної відповідальності, або скасування судових рішень, якщо особа повідомлена не у встановлений процесуальними нормами спосіб.

Це окремі процесуальні аспекти здійснення судами судочинства в період дії воєнного стану, які, на думку автора, висвітлюють неготовність пристосування процесуального законодавства, тобто закону, який визначає процедуру та порядок здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в умовах дії воєнного стану.

Стосовно організації роботи мережі судів в цілому, на даний час, в умовах воєнного стану, можна визначити наступне.

Суди, які територіально розташовані за межами територій, які є або тимчасово окупованими, або на яких йдуть активні бойові дії, продовжують

здійснювати правосуддя, в цілому, як і у мирний час. Але обов’язково враховується бажання сторін приймати участь у режимі відеоконференцій, при цьому, деякі учасники провадження мають можливість використовувати при цьому власні технічні засоби.

Вказане, крім норм процесуальних законів, передбачено положеннями «Про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженими рішенням Вищої ради правосуддя 17.08.2021 № 1845/0/15-21» [53].

Так, відповідно до п. 45 розділу 3 вказаного Положення, визначено, що підсистема відеоконференцзв'язку забезпечує учасникам справи можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою свого Електронного кабінету та власних технічних засобів; у приміщенні іншого суду - за допомогою технічних засобів суду; в установі попереднього ув'язнення, установі виконання покарань або медичному закладі - за допомогою технічних засобів, наявних у відповідній установі.

У п. 46 передбачено, що за наявності в суді технічної можливості учасник справи у порядку, встановленому процесуальним законом, може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів. Ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

За наявності в суді технічної можливості учасник справи може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні іншого суду за допомогою технічних засобів суду. Технічну можливість участі у відеоконференції, належну якість зображення та звуку, інформаційну безпеку тощо забезпечує такий суд (п. 47).

Особа, яка утримується в установі попереднього ув'язнення, установі виконання покарань або медичному закладі, може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції (дистанційне судове провадження) у

приміщенні такої установи за допомогою її технічних засобів та з використанням Електронного кабінету установи або кабінету її службової особи. Технічну можливість участі у відеоконференції, належну якість зображення та звуку, інформаційну безпеку тощо забезпечує така установа (п. 48).

Але, якщо уважно подивитись на положення кримінально-процесуальних законів, то можна звернути увагу, що положення ст. 336 КПК України прямо не передбачають можливість проведення судового засідання в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів. Мова йде лише про проведення відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження). Такий висновок можна зробити з аналізу вказаної правової норми, оскільки чітко передбачено, що судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду зобов'язаний вручити такій особі (яка бажає прийняти участь в режимі відеоконференції) пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення судового засідання. Даною правовою нормою вводиться поняття дистанційне судове провадження, але стосується воно лише безпосередніх учасників справи, та не має відношення до складу суду чи секретаря судового засідання. Також, у даній правовій нормі врахована можливість участі в судовому засіданні особи, яка тримається в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, безпосередньо зі вказаної установи.

Під час дії надзвичайних ситуацій, зокрема, воєнного стану, слід розуміти, що право перебування у безпечному, на думку особи, місці, під час розгляду кримінального провадження, належить і його учасникам. Отже, положення ст. 336 КПК України підлягають змінам, про що більш детально буде зазначено у третьому розділі дисертаційної роботи.

Навпаки, ч. 3 ст. 212 ЦПК України передбачено, що учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами

приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Аналогічне передбачено частиною 3 ст. 195 Кодексу адміністративного судочинства України.

Нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення взагалі не передбачено проведення судових засідань в режимі відеоконференції.

Виходячи з поточної ситуації у Державі, органами судової влади питання організації роботи судів (як юридичних осіб) в умовах воєнного стану вирішується декількома способами.

Так, станом на 25.07.2024 р., відповідно до положень ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану Верховним Судом змінено підсудність певної кількості судів, взагалі, починаючи з 22.02.2024 р., прийнято 24 Розпорядження Верховного Суду та, з квітня місяця 2023 р., Вищої Ради правосуддя [54].

Як правило, змінювалась підсудність у судах прифронтових районів (окремі суди Донецької, Запорізької, Сумської, Харківської, Миколаївської, Чернігівської областей). Також, робота окремих судів Київської, Житомирської, Харківської та Сумської областей було відновлена, після усунення причин для зупинення такої роботи. Вказані дані не є статистичними, вони змінюються, виходячи з поточної ситуації, та головним чином, міркувань безпеки.

Також, як було зазначено вище, положення ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», визначають, крім зміни територіальної підсудності судових справ, ще один напрямок організації роботи суду у разі неможливості здійснювати правосуддя - зміну місцезнаходження судів.

Вказане, можливо б було доречним у ситуації, яка склалась в Україні у зв’язку з дією воєнного стану, обґрунтування чого буде надано у вказаній

роботі, але станом на 25.07.2024 р. місцезнаходження жодного суду у встановленому порядку змінено не було.

Є і третій, можливий напрямок організації роботи судів під час дії воєнного стану, який опрацьовується окремими судами, але законодавчо у профільному законі, не висвітлений, а тому він і є одним з головних напрямків даної дисертаційної роботи.

Так, під час дії воєнного стану деякі суди Донецької області перейшли на режим дистанційної роботи, з метою забезпечення безпеки відвідувачів та працівників суду, а, мабуть головним чином, для збереження колективу суду та якнайшвидшого відновлення роботи відповідного суду у післявоєнний час. Використання даного шляху вирішення проблеми організації роботи судів загальної юрисдикції у період дії надзвичайного, у тому числі, воєнного стану є реальною можливістю і забезпечити належний рівень правосуддя в України, і швидке відновлення роботи судових установ, і економію фінансових ресурсів, і безпеку як апарату суду, так і його відвідувачів. Проте, вказане нагально потребує законодавчого врегулювання.

Таким чином, надзвичайні правові режими, зокрема воєнний стан, є специфічною формою правового реагування держави на загрози національній безпеці, що супроводжуються тимчасовим розширенням повноважень органів влади та можливим обмеженням конституційних прав громадян. Водночас гарантії доступу до правосуддя, визначені національним законодавством і міжнародними договорами, зберігають чинність навіть в умовах надзвичайного стану.

Отже, в ході дослідження з’ясовано, що суди загальної юрисдикції, діючи в умовах воєнного стану, зіштовхуються з низкою організаційно-правових викликів: необхідністю оперативного реагування на загрози безпеці, зміною територіальної підсудності, відсутністю законодавчо визначеного механізму релокації установ правосуддя. Зокрема, практика зміни підсудності, застосована в окремих регіонах, не має єдиної правової основи, що породжує правову невизначеність.

Виявлено, що дистанційна форма організації судочинства, яка почала розвиватися під час пандемії COVID-19, є ефективним інструментом забезпечення безперервної діяльності судів і в умовах воєнного стану.

Водночас законодавча база для її повноцінного застосування залишається фрагментарною і недосконалою, особливо в кримінальному та адміністративному процесі.

Обґрунтовано, що відсутність цілісної нормативної регламентації діяльності судів загальної юрисдикції в умовах особливих правових режимів ускладнює реалізацію конституційного права на судовий захист та порушує принцип правової визначеності.

2.2. Організаційно-правові особливості діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану

Нині стрімкий розвиток інформаційних правовідносин в судочинстві є передбачуваним та об’єктивним. Завданням держави на даному етапі є створення всіх необхідних умов (фінансування, організація, освіта тощо) для того, щоб, за висловом Н.В. Кушакової-Костицької, електронні новації замінили паперову рутину і суттєво полегшили звернення громадян до суду, з одного боку, та зробили діяльність вітчизняних судів менш корумпованою і більш ефективною – з другого. А тому вирішення методологічних недоліків та прогалин в правовому регулюванні є першочерговим завдання в ході ефективного реформування судочинства в Україні [55].

Аналізуючи норми Законів України «Про судоустрій», «Про правовий режим воєнного стану», рекомендації Ради суддів України у їх сукупності, можна зрозуміти, що головними проблемами здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, та й взагалі, організації роботи судів у вказаний період є:

1. необхідність забезпечення суддів, апарату суду, відвідувачів суду належно обладнаними приміщеннями для проведення судових засідань, здійснення розгляду справ, виконання поточної роботи суду, зберігання матеріалів проваджень. При цьому, вказані приміщення повинні відповідати

вимогам безпеки, у тому числі бути обладнані належними укриттями. Вказане, насправді, втілити у життя складно, як у фінансовому сенсі, так й матеріально (віднайти приміщення забезпечити можливість переїзду, проживання суддів, працівників суду та апарату суду);

2. необхідність внесення змін до процесуального законодавства (Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення), Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, Інструкції про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду та ін.), у тому числі щодо порядку виклику та повідомлень учасників справи у вказаний період, надання можливості безперешкодно подавати заяви, клопотання, запити, отримувати виконавчі листи, процесуальні рішення, відповіді на запити;

3. необхідність внесення відповідних змін в автоматизовану систему документообігу суду, пов’язаних із викладеним вище.

Вказані питання процесуально не відрегульовані, що має наслідком виникнення колізійних ситуацій, застосування різної практики та підходів, та може порушувати засади єдності організації та діяльності судів.

Отже, з’явились передумови для обговорення вже на території України теми здійснення судами судочинства у режимі дистанції, у тому числі не лише в процесуальному аспекті (відповідні норми щодо дистанційного провадження містяться в процесуальних кодексах), а, головним чином, організації такої діяльності судами, як юридичними особами.

У світовій практиці дистанційна робота набула поширення набагато раніше, ніж в Україні. Відтак, у зарубіжних країнах вже апробовані певні механізми правового регулювання дистанційної праці та вироблені найкращі методики гарантування та захисту трудових прав дистанційних працівників. Саме тому такий досвід був би корисним для вітчизняної правової дійсності.

Зокрема, у Канаді є два сценарії, коли роботодавець може вимагати від працівника працювати вдома як умову працевлаштування, які є актуальними для юридичних цілей: (1) укладається окремий трудовий договір; і (2) під час звичайної роботи (через зміну умов трудового договору). У Британській Колумбії вимога до працівника працювати вдома розглядалася в профспілковому комітеті проти Університету Саймона Фрейзера. У цій справі Апеляційний суд Британської Колумбії переглянув виробничі відносини, Рішення ради, згідно з яким Університет Саймона Фрейзера мав право планувати роботу працівника вдома. Однак McEachern C.J.B.C. зробив висновок, що: «Немає потреби простежувати виконання принципів конфіденційності та безпеки, на які кожен має право вдома … Не може бути жодних сумнівів у тому, що у роботодавця відсутнє законне право вимагати від працівника «підлаштувати» будь-яку частину свого будинку під виконання трудових функцій». Апеляційний суд Квебеку розглянув схоже питання проти університету Саймона Фрейзера. Суд підтвердив рішення головного судді McEachern C.J.B.C. та додав: «У цьому випадку має місце порушення прав щодо приватного життя» [56].

Соціологічні опитування свідчать про те, що дистанційна робота в Бельгії набуває поширення. Більш ніж 54 % працівників у Бельгії вважають можливим працювати дистанційно, не в офісі, а вдома, більше того, вони впевнені, що в таких умовах її виконання є більш продуктивним, ніж на звичайному робочому місці. Опитування, яке було проведено серед країн Європейського Союзу, підтверджує той факт, що Бельгія випередила за цими показниками такі країни як Італія, Іспанія, Великобританія зі своїми 48 %, Фінляндія – 43 % і Німеччина – лише 23 % [57].

Один із п’яти працівників у Бельгії є противником поширення такого виду роботи у Бельгії. Однак, один з десяти працівників у Бельгії працює дистанційно. За різними даними кількість дистанційних працівників у Бельгії складає біля 10 %. Дистанційна праця є добровільною для обох сторін, працівника і роботодавця. Перехід працівника на дистанційну роботу не

впливає на статус зайнятості, оскільки мова йде лише про спосіб виконання роботи. Трудове законодавство Бельгії передбачає такі ж умови праці і закріплює такі ж права, як і для звичайних працівників. Відповідно до статті L1222-9 Трудового кодексу Франції дистанційна праця – це будь-яка робота, яка виконується працівником за межами приміщень (офісу) роботодавця на добровільній і регулярній основі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій в межах трудового договору або додатку до нього. Дистанційний працівник - будь-який співробітник компанії, який виконує дистанційну працю.

Дистанційна праця в Італії регулюється Положенням про дистанційну працю в державних органах відповідно до Закону № 191 від 16 червня 1998 року. Закон дозволяє застосування дистанційної праці в державних органах. Зокрема, Стаття 4 вказаного Закону закріплює норму: «З метою раціоналізації організації роботи та досягнення економії управління за рахунок гнучкого використання людських ресурсів, державні органи, можуть використовувати дистанційні форми праці. З цією метою, вони можуть встановлювати обладнання та підключення телефонних і інших даних, необхідних для виконання роботи працівником».

Працівники можуть бути повернуті до звичайної роботи, тобто передбачено зміна дистанційної праці на звичайне виконання роботи за запитом працівника. Досить поширеним явищем є застосування дистанційної праці в Польщі [57].

Як правовий феномен дистанційна праця в Україні перебуває на стадії становлення, хоча в багатьох країнах світу вона набула поширення й становить серйозну конкуренцію усталеним формам зайнятості [58].

Донедавна правове регулювання в Україні стосувалося лише надомної праці, що за змістом цього поняття обмежує правозастосування місцем проживання працівника. Конвенцією Міжнародної організації праці від 20 червня 1996 р. № 177 термін «надомна праця» визначається як робота, яку особа виконує за місцем її проживання або в інших приміщеннях за її вибором,

але не у виробничих приміщеннях роботодавця за винагороду, задля виробництва товарів або послуг згідно зі вказівками роботодавця. Щодо дистанційної роботи, то цілком очевидно, що ця робота дистанційована від офісу та колективу колег, тоді як надомна робота відбувається в межах чітко окресленої локації, вдома. І. Кисельов під терміном «дистанційна праця» розумів різновид трудової діяльності, який виконується в місті, віддаленому від центрального офісу, що виключає можливість спілкування працівника з керівництвом та співпрацівниками [59].

На законодавчому рівні вперше дистанційну роботу було врегульовано на початку карантину в Кодексі законів про працю України, а саме були внесені зміни до поняття трудового договору, закріплено поняття дистанційної (надомної) роботи та гнучкого режиму робочого часу [60].

У національному законодавстві є визначення поняття дистанційної роботи, а саме, згідно ст. 60-2 Кодексу законів про працю України дистанційною роботою є форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [61].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальні кодекси такого визначення не містять. Але і прямі заборони щодо організації дистанційної роботи суду відсутні, оскільки Кодекс законів про працю України у ст. 60-2 виключень не містить, а Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який є профільним, не містить визначення даного поняття та заборон. Процесуальні кодекси, у даному випадку, можуть регулювати лише процесуальну діяльність судді під час розгляду справ (наприклад, місце перебування судді, секретаря під час розгляду проваджень).

Більше того, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 р. прийнято установити, що у період воєнного стану для державних службовців та працівників державного органу,

які перебувають на території України, за рішенням керівника державної служби в державному органі може запроваджуватися дистанційна робота у разі наявності організаційних і технічних можливостей для виконання їх посадових обов'язків. Зазначення про неможливість організації дистанційної роботи у конкретних типах організацій, установ, зокрема, судів, дана Постанова також не містить [62].

Отже, організовуючи дистанційну роботу суду, суди посилаються, головним чином, на положення саме ст. 60-2 Кодексу законів про працю України, Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 р. та застосовують її аналогічно, як застосовували під час пандемії.

Взагалі, організація дистанційної роботи суду тісно пов'язана з проведенням цифровізації суду, переходу до електронного правосуддя, що на сьогоднішній день є пріоритетом судової реформи. З огляду на наведене, слід зупинитись на понятійному визначенні електронного правосуддя.

Унаслідок глобального розвитку цифрових технологій та їх активного застосування в праві увага до електронного правосуддя як у міжнародному, так і у вітчизняному правознавстві в останні два десятиліття помітно зросла. Це питання вивчали такі закордонні дослідники, як Р. Саскінд, Х. Генн,Т. Брейгельманн, Р. Сміт, Н. Байром, Дж. Прес-котт. В Україні також опубліковано низку праць, спеціально присвячених електронному правосуддю та суміжним процесуальним інститутам. Варто виокремити дослідження з цієї проблематики О. Бринцева, О. Берназюка, В. Білоуса, Н. Голубєвої, А. Каламайка, В. Мильцевої [63].

В науковій літературі немає єдності навіть щодо уніфікованого терміна, адже поширеним є використання понять «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «електронний суд». Попри широкий спектр потенційних назв, найбільш уживаним усе-таки є термін «електронне правосуддя» [63].

Річард Саскінд зазначає про зростаючу плутанину внаслідок вживання такого широкого діапазону термінів. Для усунення спірних питань, ним пропонується спростити і стандартизувати терміни, запровадити їх нову таксономію з поділом на загальний і деякі більш конкретні терміни. Наприклад, для Англії та Вельсу Р. Саскінд обґрунтовує доцільність використання терміна «дистанційне правосуддя» (remote justice) на позначення усіх можливих способів розгляду судової справи (відео-, аудіоконференція, письмове провадження) за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій без необхідності присутності в залі судових засідань [64]. У цьому контексті слід наголосити, що поняття «дистанційне правосуддя» (remote hearings) трактується та застосовується провідними міжнародними інституціями, органами судової влади різних держав, науковими організаціями, а також окремими дослідниками.

Терміном «дистанційне правосуддя» доцільно виокремити елемент електронного правосуддя, що передбачає розгляд і вирішення судової справи за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій без необхідності присутності в залі судових засідань. Пропоноване значення терміна «дистанційне правосуддя» охоплює проведення судових засідань без фізичної присутності в залі судових засідань не лише учасників судової справи, а й суддів і працівників суду [63].

Отже, за кордоном термінами «дистанційне правосуддя» (remote justice) та «дистанційні засідання» (remote hearings), «відеоконференцзв’язок» або «відеоконференція» (video-conferencing) позначають судові засідання, у яких один, кілька або всі учасники, включно зі свідками, експертами, сторонами, адвокатами і суддями, не перебувають в одній залі суду, а з’єднані за допомогою телефону або системи відеоконференції.

У національному науковому дискурсі теж пропонують «виокремити “дистанційне правосуддя” як елемент електронного правосуддя, що передбачає позначення розгляду судової справи у режимі відео-, аудіоконференції без

фізичної присутності в залі судових засідань не лише учасників судової справи, але, за потреби, суддів і працівників суду» [65].

У даній роботі запропоновано вживання саме даного терміну, у більш вузькому його розумінні.

Таким чином, ідея здійснення дистанційного розгляду справ, вже не нова, набула найбільшої актуальності під час пандемії COVID-19. І, хоча жоден суд України на той час не використовував дистанційне судочинство, головним чином, у зв'язку з відсутністю відповідних законодавчих норм, судочинство не зупинялось, кількість справ, які надходили до суду та розглядались, істотно не зменшилась, все більше і більше присвячувалось уваги віднайденню такої можливості організації судочинства, яка була би достатньо ефективною та убезпечувала не лише відвідувачів, а й працівників суду під час поширення певних загрозливих для життя хвороб.

Враховуючи статистичні дані, можна зробити висновок, що існує вимога суспільства до судів продовжувати роботу, не зважаючи на активність ведення бойових дій та тимчасову окупацію територій, і засобом, який може забезпечити вказане, є організація дистанційного судочинства, в ході якого всі учасники всіх видів судових проваджень, у тому числі й склад суду та секретар судового засідання, матимуть можливість здійснювати розгляд справ поза приміщенням суду, у місці, яке на їх думку є найбільш безпечним.

Але вказане питання, як було зазначено вище, підлягає обов'язковому врегулюванню, у тому числі приведення у відповідність до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

На національному рівні оцінювання впливу дистанційного правосуддя на реалізацію права особи на судовий захист слід здійснювати з огляду на можливість повноцінної реалізації конституційних засад судочинства. За своєю юридичною сутністю основні засади судочинства – це його конституційні, міжгалузеві принципи, які мають фундаментальний характер для різних видів судочинства: цивільного, кримінального, адміністративного, у господарських судах. Крім того, визначені ч. 3 ст. 129 Конституції України засади є

конституційними гарантіями права на судовий захист. Саме гарантії забезпечують перехід задекларованої змоги володіти правом на судовий захист до реального користування ним, а також є фундаментом ефективного функціонування судової системи. Натомість невиконання приписів процесуальних норм, що містяться в процесуальному законодавстві та ґрунтуються на конституційних засадах судочинства, визнається безумовною підставою скасування судових рішень і пов'язується з суттєвими порушеннями судових процедур, які в більшості випадків не сумісні з правом на судовий захист (ст. 55 Конституції України) та унеможливлюють належну його реалізацію.

Вкрай важливо охарактеризувати, наскільки повноцінно під час здійснення правосуддя дистанційно забезпечується рівність учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні суду своїх доказів і в доведенні перед ним їх переконливості, гласність судового процесу тощо. Науковий аналіз можливостей належної реалізації конституційних засад судочинства під час здійснення правосуддя дистанційно слугуватиме джерелом інформації обґрунтованого рішення щодо майбутніх масштабів і форматів застосування цієї форми правосуддя в Україні [63].

Говорячи про доцільність вирішення питання щодо організації дистанційної роботи суду загальної юрисдикції в умовах воєнного стану, слід висвітлити й низку проблем, які тягне за собою відповідне нововведення.

Основною проблемою є вирішення питань справедливого судового розгляду, які можуть бути поставлені під загрозу проведенням слухань у режимі відеоконференції. Щодо осіб, які були заарештовані або затримані, стаття 9 (3) МПГПП та стаття 5 (3) ЄКПЛ передбачають чітке зобов'язання негайно доставити їх до судді або іншого компетентного органу правового захисту. Мета цього положення – надати можливість судді помітити будь-яке жорстоке поводження або катування підозрюваного/підсудного – не може бути досягнута у разі проведення дистанційного слухання. Ця гарантія визнає, що дисбаланс влади між затриманими та наглядачами є фактором, що робить

затриманих більш вразливими до жорстокого поводження. Це ще більше посилюється майже повною залежністю від установи, в якій вони утримуються, та ізоляцією від сім'ї. Тому Комітет з прав людини ООН пояснив, що затримані мають право особисто – фізично – постати перед судом.

Проведення публічного слухання вимагається статтею 14 (1) МПГПП та статтею 6 ЄКПЛ у деяких видах проваджень. Недотримання цієї вимоги перешкоджає участі громадськості та громадському спостереженню за здійсненням правосуддя.

Комітет ООН з прав людини зауважив, що «всі судові розгляди у кримінальних справах або пов'язані з позовом повинні в принципі проводитися усно і публічно», а держави повинні забезпечити належні умови для участі зацікавлених представників громадськості в розумних межах. «Окрім таких виняткових обставин, слухання повинно бути відкритим для широкої громадськості, включаючи представників засобів масової інформації». Деякі країни або суди намагалися компенсувати відсутність публічних судових процесів шляхом трансляції або стріму слухань в Інтернеті. Водночас, висловлюються побоювання щодо широкомасштабної трансляції усього кримінального провадження, особливо на сторонніх платформах. Відсутність доступу громадськості також впливає на можливість здійснення моніторингу та спостереження за судовим процесом, що є ключовим інструментом для виявлення структурних недоліків та прогалин з точки зору справедливого судового розгляду.

Принцип рівності сторін вимагає, щоб підсудний не був поставлений у невигідне становище під час кримінальних проваджень, тож у контексті відеоконференції виникають відповідні занепокоєння. Можливо, ймовірність представництва особи може бути меншою, а рішення можуть з вищою ймовірністю призвести до позбавлення волі.

Ще одне занепокоєння, пов'язане з проведенням дистанційних слухань, стосується ефективності участі та законного представництва. Наприклад, відеоконференції позбавляють сторони та суддю можливості спостереження за

невербальними сигналами та за судовою залою загалом, що перешкоджає орієнтуванню та оцінці довіри до свідків. Ефективна та конфіденційна комунікація між сторонами та їхніми адвокатами під час слухання також є проблематичною, якщо взагалі можливою.

Розгляд можливостей для використання платформ, які дозволяють об'єднуватися в окремі кімнати для проведення обговорень між адвокатами/клієнтами, може запропонувати рішення в деяких випадках; однак, об'єднання в окремі кімнати не забезпечує справжньої конфіденційності.

Проведення слухань онлайн також може викликати труднощі у залученні перекладачів, в тому числі для конфіденційного спілкування сторін та їхніх адвокатів. Виникають також інші труднощі з тим, як перевірити особу сторін та свідків (особливо з огляду на можливості проникнення у технології), як подати та перевірити докази, як запобігти підгляданню свідків або сторін у «шпаргалки» або впливу на них чи отриманню сигналів третіми особами під час дачі показань, а також як забезпечити належне проведення перехресного допиту та право (а в деяких юрисдикціях – дотримання законодавчої вимоги щодо права) обвинуваченого бути присутнім під час допиту свідка.

Наприклад, Європейський суд з прав людини визнав, що «важко зрозуміти, як» право особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, «особисто захищатися», допитувати свідків та отримувати допомогу перекладача, за потреби, можна здійснювати без фізичної присутності. Суд також наголосив, що проведення відеоконференцій повинно «слугувати законній меті, а механізми надання свідчень мають бути сумісні з вимогами дотримання належної процедури, як це передбачено у статті 6 Конвенції».

Також була поставлена під сумнів здатність оцінювати вразливість підсудних та її вплив на спроможність брати участь у дистанційному судочинстві.

Деякі технології можуть створювати виклики для вразливих осіб, оскільки інвалідність може перешкоджати здатності ефективно стежити за

процесом на екрані ноутбука, а не особисто. Для забезпечення належної участі у процесі може знадобитися підтримка, наприклад, від посередників-свідків, служб підтримки потерпілих та інших установ.

Міркування щодо придатності середовища, з якого викликають людей, також є одним з чинників. Особа може не мати можливості безпечно свідчити під час віртуального розгляду справи з дому, наприклад, у випадку домашнього насильства. І навпаки, отримання показань вразливих свідків або осіб (наприклад, дітей) дистанційно, з місця, де вони не зазнають безпосереднього впливу можливого кривдника, вже використовувалося як інструмент захисту вразливих свідків і до пандемії. Безпека та захист під час онлайн-спілкування для осіб, які перебувають під вартою, є ще одним неоднозначним аспектом, оскільки тюремні охоронці можуть бути присутніми, і спілкування може контролюватися або навіть записуватись.

Висловлювались занепокоєння щодо можливого навмисного зловживання дистанційними слуханнями/проведенням відеоконференцій як засобу переслідування. Перші ситуації виникали, коли обвинувачені та їхні адвокати не мали можливості допитати свідків, або коли навіть особа свідків залишалася невідомою під час слухань у режимі відеоконференції.

Різні проблеми виникають щодо управління учасниками судового процесу під час відеоконференцій, а отже необхідна додаткова робота для того, щоб визначити керівні принципи судового етикету під час проведення дистанційних слухань.

У разі присутності в залі судового засідання, роль учасників судового процесу очевидна завдяки заздалегідь визначеним місцям (суддя, обвинувачення, захист, свідки та перекладачі), однак це не так під час проведення слухань у форматі відеоконференції.

Радше більшість програм розподіляє зображення та картинки випадковим чином або у порядку приєднання. Більше того, положення на екрані може змінитися, якщо учасник вибуває та знову приєднується або змінює

налаштування на своєму екрані чи камері. Як наслідок, роль учасників судового процесу може заплутувати сторони.

Виникають також інші питання щодо модерації слухання, зокрема приглушення та вимкнення звуку мікрофонів, «підняття руки», використання функції чатів та їхнього впливу на можливість втручання під час слухання. Забезпечення необхідного рівня емпатії та людяності під час слухання може бути важким завданням у режимі відеоконференції, як це було зазначено щодо проваджень у сімейних справах у звіті Nuffield Family Justice Observatory.

Зрештою, дистанційні слухання можуть сприйматися як більш виснажливі, ніж особисті слухання. Можливо, для проведення дистанційних слухань справ доведеться переглянути відповідний судовий етикет, включаючи належний дрес-код та фони екрану для суддів та інших учасників, щоб забезпечити сприйняття серйозності провадження. Може бути необхідно розробити політику щодо того, як вимагати, аби хтось «залишив» залу засідань, якщо це необхідно, а також як залучати осіб, які не беруть активної участі, зокрема відстежуючи невербальні знаки. Потрібно також оцінити заходи, які забезпечують, щоб учасники не були виключені з процесу слухань.

Занепокоєння також викликає можливість незаконного запису слухань.

Звісно, застосування таких положень є певним обмеженням прав учасників процесу, це нове для судової системи, і, як все нове, несе певні ризики, але такі ризики не можна вважати нездоланними та такими, що унеможливлюють застосування таких заходів. У даному випадку, доречно, щоб будь які заходи під час здійснення судочинства в цілому відповідали Сіракузьким принципам, які містять головні правила застосування обмежень під час здійснення судочинства.

При цьому, не можна забувати, що людина бажає, щоб система правосуддя постійно і надійно захищала її від протиправних посягань, зловживань влади, гарантувала б їй дійове поновлення порушених законних прав і свобод. При цьому важливо, щоб суд користувався довірою людей, а для

судді, як носія судової влади, були створені належні умови для здійснення справедливого правосуддя на основі закону та моралі [66].

Будь-які інші рекомендації, у тому числі й міжнародних організацій щодо здійснення правосуддя у період воєнного стану в Україні, на відміну від наданих рекомендацій при COVID-19, не надані. Але війна, як і епідемія, є надзвичайним станом, тому автор роботи пропонує під час дослідження вказаного питання врахувати також можливість застосування рекомендацій для організації роботи судів, які були надані під час епідемії.

Таким чином, однією із головних проблем у такий час є відсутність законодавчого регулювання можливості здійснення дистанційного судочинства.

У період поширення COVID-19 Верховна Рада України ухвалила закони, що дозволили учасникам судових процесів брати участь у засіданнях дистанційно, забезпечуючи таким чином реалізацію права на справедливий суд. Державна судова адміністрація запровадила порядок проведення судових засідань у форматі відеоконференцій (через EasyCon, Zoom та інші доступні платформи) поза межами суду. Це рішення дало змогу підтримати функціонування правосуддя в умовах карантину. Однак, як свідчить практика, в умовах воєнного стану навіть дистанційний формат часто стає недоступним для учасників судового процесу.

24 квітня 2022 року у Верховній Раді України було зареєстровано Проект Закону № 7316 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)». Проектом було запропоновано внести зміни до ЦПК щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану, зокрема, запровадити:

- можливість виконувати повноваження секретаря судового засідання у режимі відеоконференції (дистанційно);

- можливість додаткового повідомлення учасників судового процесу про розгляд справи будь-якими можливими засобами, на всі відомі засоби комунікації (телефонограма, СМС повідомлення, електронна пошта, повідомлення у месенджерах тощо) та через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України;

- розширити сфери застосування письмового провадження при розгляді судових справ у судах всіх юрисдикцій (без виклику учасників справи та без проведення судового засідання на підставі наявних у суду матеріалів).

А також запропоновано поширення на період дії воєнного чи надзвичайного стану особливостей розгляду судових справ аналогічних тим, які застосовувалися у зв'язку із введенням карантину з метою запобігання поширенню корона вірусної хвороби (COVID-19):

- учасники справи, їх представники можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів; ризики технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв’язку тощо несе учасник справи;

- в разі виникнення обставин, які зумовлюють загрозу життю, здоров’ю та безпеці учасників судового процесу, зазначені учасники судового процесу можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи учасника судового процесу здійснюється із застосуванням електронного підпису.

При цьому, справи у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, провадження у яких відкрито до введення воєнного чи надзвичайного стану, запропоновано розглядати з урахуванням особливостей, передбачених ЦПК України для розгляду справ під час дії воєнного або надзвичайного стану [67].

Не заважаючи на доцільність запропонованих змін до ЦПК України, Законопроєкт № 7316 було відхилено та знято з розгляду.

При цьому, варто звернути увагу на висновки щодо даного законопроєкту Комітету з питань правової політики Верховної ради України, у яких рекомендовано Верховній Раді України включити до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України даний законопроект, а також, головним чином, висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» зупиняючись саме на останньому висновку варто звернути увагу на наступне. Коротко аналізуючи викладену позицію, можна виокремити окремі зауваження до даного законопроекту: вказані в законопроекті зміни мають постійний характер і не пов'язані з особливостями розгляду відповідних справ в умовах воєнного чи надзвичайного стану. У зв'язку з цим їх включення до поданого проекту не відповідає його предмету, яким згідно з її назвою визначено врегулювання здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану; пропозиції щодо розгляду судом апеляційної інстанції скарг на ухвали суду першої інстанції без повідомлення учасників справи (в порядку письмового провадження) виглядають спірними, оскільки в умовах воєнного чи надзвичайного стану також може виникнути необхідність розгляду справи в судовому засіданні; слова у законопроекті «після закінчення воєнного чи надзвичайного стану» рекомендовано замінити словами «припинення та скасування воєнного чи надзвичайного стану», що відповідатиме ст. 7 Закону України «Про воєнний стан», якою передбачено припинення та скасування воєнного стану, а не закінчення; проект не містить завершеного механізму правового врегулювання. Зокрема, у проекті не визначено порядок розгляду справ після припинення чи скасування воєнного чи надзвичайного стану, які були розпочаті під час дії воєнного чи надзвичайного стану, справ, які були відкрито до введення воєнного чи надзвичайного стану, розглядалися за правилами провадження передбачених для воєнного чи надзвичайного стану,

але їх розгляд не був завершений, зокрема, не визначено чи будуть вони розглядатися за правилами загального порядку чи за особливим порядком, передбаченим для воєнного чи надзвичайного стану.

Комітет з питань бюджету зазначив, що даний законопроект не має впливу на показники бюджету (реалізацію положень законопроекту належить здійснювати за рахунок та в межах видатків державного бюджету на забезпечення діяльності органів судової влади).

Цікавим є те, що ризиків порушення Конституційних засад судочинства відповідними комітетами Верховної Ради України не встановлено, зауваження, звісно, є слушними, але мають технічний характер, спрямовані на забезпечення права особи доступу до правосуддя, права участі в судових засіданнях, обізнаність про перебування справи у суді, право на отримання та відповідно оскарження судових рішень та вказані недоліки законопроекту можливо було би усунути, підкорегувавши спірні положення.

Наразі в комітеті Верховної ради опрацьовується Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358. Даний законопроект включено до порядку денного 23.05.2024 р., але станом на 23.09.2024 р. не розглянуто.

У висновку Вищої Ради Правосуддя до даного законопроекту зазначено, що зміни, запропоновані законопроектом, є необхідними для реалізації державою в умовах воєнного або надзвичайного стану свого обов’язку щодо забезпечення кожному права на судовий захист, вони нівелюватимуть ризики тривалого розгляду судових справ та забезпечать своєчасне вирішення судом спорів. Водночас вказується що, деякі положення законопроєкту потребують доопрацювання з урахуванням висловлених у висновку зауважень та застережень. ВРП висловила до деяких положень проєкта зауваження та застереження.

Зокрема, щодо запропонованих змін, якими передбачено, що під час дії воєнного чи надзвичайного стану за клопотанням сторони суд постановляє ухвалу, в якій мотивує необхідність проведення розгляду справи по суті поза межами строків, визначених процесуальними кодексами для певного виду провадження ВРП зазначила таке.

Ці зміни можуть бути підтримані як виключний захід, зумовлений воєнним чи надзвичайним станом, оскільки дотримання процесуальних норм і строків судом та учасниками судового процесу є гарантією здійснення ними своїх суб'єктивних процесуальних прав, а також умовою ефективного здійснення судочинства.

Також ВРП звернула увагу на новели щодо підстав, порядку, строку проведення процедури врегулювання спору за участю судді та припинення такої процедури. Цей процес дає можливість суттєво зменшити навантаження на суддів та скоротити строки розгляду справ, що є виправданим заходом як у воєнний, так в мирний час, тому розширення функціоналу такої процедури є доцільним. Водночас, оскільки процедура врегулювання спору за участю судді за взаємною згодою сторін може бути проведена виключно до початку розгляду справи по суті, то її реалізація можлива в судах першої інстанції. На стадії апеляційного перегляду, учасники судового процесу можуть скористатися виключно правом на укладення мирової угоди. Рада застерігає, що в нормативному способі регулювання цього інституту закладено ризики можливого зловживання сторін своїми процесуальними правами, а також на значне збільшення (вдвічі) строків розгляду справ, відсутність спеціалізації суддів із цього питання.

У разі виключення цих ризиків передбачені новели заслуговують на беззаперечну підтримку Вищої ради правосуддя.

Законопроектом процесуальні кодекси України, закони України «Про доступ до судових рішень», «Про Вищу раду правосуддя» пропонується доповнити новелами, якими передбачається можливість:

здійснення повноважень секретаря судового засідання іншими працівниками апарату суду та виконання повноважень секретаря судового засідання дистанційно;

додаткового повідомлення учасників судового процесу про розгляд справи через відомі засоби комунікації цих учасників, зокрема телефонограмою, sms-повідомленням, електронною поштою, повідомленням у месенджерах та через розміщення оголошення на офіційному веб порталі судової влади України.

Переважна більшість положень законопроєкту стосується внесення змін, які діятимуть в умовах воєнного (надзвичайного) стану та протягом дев'яноста днів після його закінчення.

Крім цього, пропонуються не обумовлені воєнним (надзвичайним) станом зміни до процесуальних кодексів України, зокрема:

розширення сфери застосування письмових проваджень (без виклику сторін у судове засідання);

передбачення можливості брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції на постійній основі (без обмеження часу дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, воєнного чи надзвичайного стану);

доповнення чинних положень процесуальних кодексів України стосовно врегулювання спору за участю судді та внесення змін до законів України «Про доступ до судових рішень», «Про Вищу раду правосуддя» щодо можливості суддів працювати з автоматизованою системою документообігу суду дистанційно.

Оскільки переважна більшість запропонованих змін до процесуальних кодексів України є строковими, регулюють правові відносини протягом визначеного періоду та пов'язані з конкретною індивідуальною подією – воєнним станом чи надзвичайним станом, пропонується викласти такі зміни у прикінцевих і перехідних положеннях КАС України, ЦПК України, ГПК України.

Отже, і у висновку Вищої Ради правосуддя України не міститься категоричних положень про неконституційність законопроекту, про обмеження права особи на доступ до правосуддя. справедливий суд, тощо.

Таким чином, з огляду на два вищевикладених законопроекти, в цілому, робота судів загальної юрисдикції у період дії воєнного чи надзвичайного стану не заперечується законодавцем, але вимагає належного законодавчого забезпечення, усунення будь-яких ризиків обмеження особи права на суд, та, звісно, чіткого зазначення строку дії такої особливої, виняткової роботи суду.

Разом з тим, навіть уразі прийняття вищезгаданого законопроекту, здійсненню судочинства у дистанційному форматі заважає багато інших викликів. Шляхи для їх вирішення будуть запропоновані у наступних розділах роботи.

Також, невід'ємним наслідком воєнних дій, є зростання кількості кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), передбачених розділом XIX Кримінального кодексу України.

У такому аспекті потрібно звернути увагу на якість не лише проведення досудового розслідування, процесуального супроводу прокурором, а й на якість та швидкість розгляду вказаної категорії справ.

До початку воєнних дій на сході України, тобто до 2014 р., у Державі та суспільстві фактично нівелювалось значення армії, державна політика була спрямована на демілітаризацію. Низький рівень мала також і військова освіта. Комплексному розвитку права національної безпеки та військового права в Україні, за нашими оцінками, завадило скорочення наукової спеціальності в галузі військового права, а також ліквідація у 2010–2011 роках провідних наукових установ у сфері національної безпеки і оборони (Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБО України, Інституту проблем національної безпеки при РНБО України, Інституту дослідження проблем державної безпеки СБ України) [68].

Політика держави з моменту здобуття незалежності України до 2012 року спрямовувалась здебільшого на оптимізацію витрат на оборонний сектор, що обумовило як значні скорочення чисельності Збройних Сил України, так і ліквідацію окремих інституцій військової сфери. Реалізуючи вказану політику, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», прийнятим від 07.07.2010 року № 2453-VI було визначено ліквідувати військові суди та передати їх функції судам загальної юрисдикції.

Зазначене спричинило за останні десятиліття руйнування військової інфраструктури, системи освіти та пов'язаних з ними інституцій. У такій ситуації ліквідація військових судів сприймалась значною частиною політиків і науковців як логічний етап на шляху до формування мирної демократичної держави.

Внаслідок реалізації положень вказаних Закону та концепції протягом 2010–2012 рр., Указом Президента України від 14.09.2010 року «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» було прийнято рішення, зокрема щодо ліквідації військових судів як економічно обтяжливого та недоцільного інституту державної влади в умовах незначної криміногенної ситуації в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до чинного законодавства [69].

Законом України «Про судоустрій та статус суддів» визначено, що справи, які раніше розглядалися військовими судами гарнізонів, мають розглядатися судами загальної юрисдикції першої інстанції, а справи, що були віднесені до компетенції апеляційних військових судів, за новим Законом мали розглядатись в апеляційних судах загальної юрисдикції.

Питання військових судів вчергове актуалізувалось із повномасштабним вторгненням на територію України 24 лютого 2022 р.

Так, на день уведення в Україні правового режиму воєнного стану в державі перестали діяти усі складові військової юстиції (військові суди та військова прокуратура). Рішення України скасувати систему військового правосуддя було стратегічною помилкою [70].

Слід звернути увагу, що органи військової юстиції пов'язані між собою, і ліквідація одних, тягне за собою невизначеність, а згодом і неефективність діяльності інших органів та логічним завершенням досудового розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень є передача справи до суду, який буде здійснювати швидкий, справедливий та неупереджений розгляд вказаних справ [71].

При цьому суд повинен мати відповідний фах, достатню компетенцію для прийняття правильних та обґрунтованих рішень.

Для визначення ситуації, яка склалась щодо розгляду судами загальної юрисдикції військових кримінальних правопорушень, необхідно проаналізувати статистику таких справ, з метою визначення так званого «попиту» на розгляд таких проваджень.

Щоб визначити більш точну кількість проваджень, які надійшли до суду та розглянуті судами, з метою доведення актуальності гіпотез, які будуть викладені надалі, автор роботи бере до уваги статистичні дані по Донецькій області, оскільки саме вказана область територіально наближена до зони бойових дій, починаючи з 2014 року та територіально більшість справ підсудні саме судам цієї області.

Так, згідно статистичних даних Великоновосілківського районного суду Донецької області, за 2019-2020 роки провадження даної категорії не надходили, за 2021 рік надійшло 2 провадження вказаної категорії, 2022 рік надійшло 37, за 2023 рік станом на 29.03.2023 р. надійшло 28 таких проваджень. Відповідно, у 2021 році розглянуто 2 провадження, у 2022 році - 17, у 2022 році (станом на 29.03.2023 р.) - 11.

До Мар'їнського районного суду Донецької області у 2018 році надійшло 52 кримінальних провадження зазначеної категорії, у 2019 році - 30, у 2020 році - 16, у 2021 році - 14, у 2022 році - 16, у 2023 році (станом на 29.03.2023 р.) - 8. Більш детально з актуальними показниками роботи вказаних судів автор пропонує ознайомитись в таблицях (додаток 3-7).

Згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень, судами Донецької області постановлено вироків у 2018 році: за ст. 402 КК України - 2, ст. 405 КК України - 2, ст. 406 КК України - 2, ст. 407 КК України - 105, ст. 408 КК України - 8, ст. 413 КК України - 1, ст. 414 КК України - 5, ст. 425 КК України - 2, ст. 426-1 КК України - 1, усього розглянуто кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень - 128.

Як вбачається з Єдиного державного реєстру судових рішень, судами Донецької області постановлено вироків у 2019 році: за ст. 402 КК України - 3, ст. 404 КК України - 1, ст. 405 КК України - 2, ст. 406 КК України - 2, ст. 407 КК України – 300, ст. 408 КК України - 12, ст. 410 КК України - 2, ст. 413 КК України - 6, ст. 414 КК України - 5, ст. 415 КК України - 4, ст. 426-1 КК України - 1, усього розглянуто кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень - 338.

Відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень, судами Донецької області постановлено вироків у 2020 році: за ст. 405 КК України - 6, ст. 406 КК України - 4, ст. 407 КК України – 84, ст. 408 КК України - 2, ст. 409 КК України - 1, ст. 410 КК України - 1, ст. 413 КК України - 7, ст. 414 КК України - 4, ст. 415 КК України - 2, ст. 425 КК України - 2, ст. 426 КК України - 2, ст. 426-1 КК України - 2, усього розглянуто кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень - 117.

Згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень, судами України постановлено вироків у 2021 році: за ст. 407 КК України - 233, ст. 405 КК України - 5, ст. 406 КК України - 10, ст. 408 КК України - 6, ст. 410 КК України - 2, ст. 412 КК України - 1, ст. 413 КК України - 3, ст. 414 КК України - 8, ст. 415 КК України - 4, ст. 425 КК України - 2, ст. 426-1 КК України - 6, усього розглянуто кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень - 280.

Як вбачається з Єдиного державного реєстру судових рішень, судами Донецької області постановлено вироків у 2022 році: за ст. 402 КК України - 43, ст. 405 КК України - 3, ст. 406 КК України - 1, ст. 407 КК України - 51, ст. 408

КК України - 3, ст. 413 КК України - 2, ст. 414 КК України - 1, ст. 415 КК України - 2, ст. 426 КК України - 1, усього розглянуто кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень - 107. Проте, потрібно врахувати, що у 2022 році здійснює правосуддя 11 судів області з 24, а тому не можна стверджувати про зменшення кількості розглянутих судами проваджень.

Відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень, судами Донецької області постановлено вироків у 2023 році (станом на 29.03.2023 р.): за ст. 402 КК України - 24, ст. 405 КК України - 2, ст. 406 КК України - 2, ст. 407 КК України - 3, ст. 408 КК України - 2, ст. 413 КК України - 2, ст. 414 КК України - 1, усього розглянуто кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень за 3 місяці - 36.

Таким чином, певна кількість справ, яка має тенденцію до кількісного збільшення та розглядається судами першої інстанції, є кримінальними провадженнями, визначеними розділом XIX Кримінального кодексу України.

Для порівняння та визначення, чи залежить кількість проваджень даної категорії від проведення у певний період часу проведення антитерористичної операції, оголошення воєнного стану та чи значно змінюється кількість таких проваджень в залежності від таких періодів, можна дослідити також дані Єдиного державного реєстру судових рішень, але у даному випадку за основу беруться дані судів загальної юрисдикції першої інстанції по всій території України за 2013 рік, оскільки в цей період військових та пов’язаними із такими дій не було.

Так, згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень, судами України постановлено вироків у 2013 році: за ст. 402 КК України - 6, ст. 404 КК України - 1, ст. 405 КК України - 2, ст. 406 КК України - 24, ст. 407 КК України - 22, ст. 408 КК України - 2, ст. 409 КК України - 9, ст. 410 КК України - 45, ст. 411 КК України - 6, ст. 413 КК України - 1, ст. 414 КК України - 1, ст. 415 КК України - 1, ст. 419 КК України - 2, ст. 423 КК України (наразі виключена) - 17, ст. 424 КК України (наразі виключена) - 25, ст. 425 КК України - 21, ст. 426 КК

України - 4, усього розглянуто кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень - 189.

Отже, у період до початку проведення антитерористичної операції всіма судами України за рік (2013 р.) було розглянуто 189 проваджень, в той час, як лише судами Донецької області у кількості 11 у 2022 році було розглянуто 107 таких проваджень.

Довідково слід зазначити: на розгляді у судах першої інстанції перебували провадження за категорією Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) (402-435 (232-236, 238, 240-241, 243-263): у 2018 році кількість проваджень - 5 287; у 2019 році - 5466; у 2020 році - 4913; у 2021 році - 5 199; у 2022 році - 5559; у 2023 році - 9087.

Як вбачається з інформації, наданої Офісом Генерального прокурора, за категорією «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» за 2013 рік до суду направлено 265 проваджень; у 2014 році - 904; у 2015 році - 3139; у 2016 році - 3420; у 2017 році - 3572; у 2018 році - 2505; у 2019 році - 2701; у 2020 році - 1842; у 2021 році - 2009; у 2022 році – 2822; у 2023 році - зареєстровано кримінальних правопорушень 30472, направлено до суду 2719; за січень-серпень 2024 р. зареєстровано кримінальних правопорушень 48855, направлено до суду 1820 проваджень (див. дод. 7).

Статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) свідчать про суттєве погіршення криміногенної ситуації у військових формуваннях Сил оборони. У структурі військової злочинності й далі значно переважає кількість кримінальних правопорушень, пов’язаних із самовільним залишенням місця служби й дезертирством, що підтверджується аналізом Верховного Суду про стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції за 2020–2024 роки, який свідчить про незначну кількість осіб, засуджених судами за

вчинення військових кримінальних правопорушень, порівняно із зареєстрованими органами прокуратури та досудового розслідування злочинами. Передусім це пояснюється малою кількістю справ, направлених до суду з обвинувальними актами для їх розгляду по суті, а також тривалим строком розгляду цих кримінальних проваджень судами за відсутності військових судів, утворення яких об'єктивно є вкрай необхідним [72].

З наведених даних можна прослідкувати не лише статистичні дані щодо військових кримінальних правопорушень, а й динаміку порушених проваджень, які надійшли до суду в залежності від інтенсивності бойових дій на території Держави. Виходячи з цього, враховуючи значну кількість проваджень даної категорії та наявні тенденції, можна моделювати конструкцію, за якою можливе відновлення роботи військових судів в Україні.

Збройний конфлікт на сході України, повномасштабна війна в Україні стали тими факторами, які викликали істотне збільшення у 2014-2023 рр. кількості військових правопорушень та злочинів.

Наслідком реалізації відповідних положень зазначених нормативно-правових актів стало стрімке зростання кількості адміністративних правопорушень та злочинів серед військовослужбовців.

У даних статистиках не висвітлено кількості кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень інших категорій, вчинених військовими та адміністративних правопорушень, кількість яких є значною та поступово збільшується.

Отже, окремим, але нагальним є питання щодо розгляду не лише військових кримінальних правопорушень, віднесених до розділу XIX Кримінального кодексу України, але й кримінальних правопорушень, визначених іншими розділами, у тому числі воєнних кримінальних правопорушень, злочинів проти людяності та кримінальних правопорушень, вчинених вчиненими військовими особами.

З одного боку зрозуміло, що у даному випадку суддя суду загальної юрисдикції має достатній фах розглядати дану категорію справ, норми

матеріального закону вже апробовані суддею та успішно застосовуються. З іншого боку обвинуваченим є не цивільна особа, а військовий, зі своїм баченням, укладом та організацією життя, певною, притаманною лише йому психологією. На кінцевому етапі розгляду такого провадження, призначаючи покарання, суддя, розуміючи, що відповідно до положень ч. 2 ст. 50 КК України, покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, під час призначення покарання враховується, у тому числі, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України), стикається з певними складнощами, пов’язаними, в кінцевому результаті, саме з мірою покарання, яке необхідно обрати особі. Так, суддя загального суду, в силу навантаження, різноманітності розгляду справ інших категорій, відсутності достатнього досвіду розгляду військових кримінальних правопорушень (час з 2014 року по 2024 рік не можна вважати достатнім часом для отримання досвіду розгляду кримінальних правопорушень даної категорії, з огляду на навантаження суддів загальних судів, кадровий голод, велику кількість категорій справ, яку вони розглядають, відсутність відповідного навчання), не розуміючи специфіку укладу життя військовослужбовців навряд чи зможе об’єктивно оцінити обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Аналогічна ситуація складається й під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, де правильне застосування матеріального закону для притягнення осіб до кримінальної відповідальності, вимагає знань та досвіду застосування відповідних військових статутів, регламентів, тощо.

Під час розгляду справ даної категорії необхідно забезпечити якість, швидкість та ефективність самого процесу розгляду даних проваджень.

Так щодо якості проведення судового розгляду, хотілося б зазначити про наступне.

Нагальним постає питання щодо якості розгляду вказаних кримінальних проваджень, проте суддя загального суду не спроможний внаслідок об’єктивних та суб’єктивних обставин забезпечити повною мірою відповідність провадження даному критерію.

Причинами такої неспроможності є відсутність належного та достатнього досвіду та знань в суддів загальної юрисдикції в сфері організації, управління та функціонування Збройних Сил України.

Відповідно до Щорічної доповіді Вищої ради правосуддя за 2022 рік, станом на 2023 рік у лавах Збройних Сил України перебувають 380 військовозобов’язаних працівників судів, у тому числі 55 суддів. Це свідчить про те, що значна частина суддівського корпусу не має досвіду служби в ЗСУ або участі в бойових діях. Відсутність відповідної обізнаності та досвіду у військовій сфері може ускладнювати об'єктивну та професійну оцінку обставин під час розгляду справ, пов'язаних із проходженням військової служби [73].

Ці виклики підкреслюють необхідність підвищення кваліфікації суддів у галузі військового права та розгляду можливості відновлення військових судів, як зазначалося у виступах представників судової системи [74].

Проблема обумовлюється тим, що військова сфера управління та дисципліни має свою будову та принципи, відмінні від сфери управління в звичайному цивільному житті. Крім того, в умовах бойових дій обставини справи підлягають оцінці з урахуванням ситуації, що склалася на місці пригоди. За таких обставин, оцінка обставин та доводів сторін в процесі не може здійснюватися судом виходячи із принципів цивільного життя, оскільки вказані принципи значно різняться з принципами військового управління, дисципліни, тощо.

Відтак, для об’єктивної оцінки обставин, що складають предмет доказування у відповідній справі, що розглядається судом, судді мають враховувати особливості здійснення військового управління, основні принципи дотримання військової дисципліни, принципи ведення бойових дій, та

оцінювати вказані обставини з урахуванням принципу пропорційності та співмірності.

Дійсно, можна сказати, що достатнім буде проведення фахових курсів, семінарів із суддями загальної юрисдикції, щодо розгляду проваджень з військових кримінальних правопорушень, які активно проводяться з 24 лютого 2022 року, але на отримання певного досвіду розгляду даної категорії справ, що значно збільшить і швидкість їх розгляду, потрібен тривалий час, з огляду на те, що як наголошувалось раніше, суди загальної юрисдикції розглядають широкий спектр інших спорів. Такого часу наразі немає. Навіть отримання певного досвіду розгляду вказаної категорії кримінальних проваджень, не зможе вплинути на навантаження судді загального суду, яке завжди було і буде значним. Крім того, до участі у вказаних тренінгах запрошуються викладачі національної школи суддів, судді вищих інстанцій. Натомість, не згадуються судді, які працювали у колишніх військових судах, які були ліквідовані у 2010 році, проте їх досвід також повинен враховуватись.

Слід звернути увагу, що справи, пов’язані із вчиненням військових кримінальних правопорушень потребують особливого ставлення, більш ретельного дослідження доказів, більш швидкого судового реагування, оскільки ефективність та якість їх розгляду безпосередньо впливає на обороноздатність та авторитет нашої Держави. Все вказане у сукупності й зумовлює постановку питання по відновлення роботи військових судів в Україні. Але потрібно визначити час функціонування таких судів: на постійній основі чи лише у військовий час. Вказане питання і є основною проблемою, яка буде висвітлена даною роботою.

Внаслідок недостатності професійних знань військового управління, військової дисципліни, а також військово-правових основ, надмірної завантаженості розглядом іншої категорії справ (враховуючи значну нестачу суддівських кадрів майже у всіх судах України) судді загальної юрисдикції не в змозі забезпечити у тому числі й ефективний та швидкий розгляд справи.

Так, не можна забувати про такий важливий і необхідний критерій розгляду вказаних справ, як швидкість. Саме забезпечення швидкості розгляду військових кримінальних правопорушень сприятиме повноті та об’єктивності їх розгляду. Обвинувачені, свідки по даним справам після вчинення більшості вказаних правопорушень продовжують виконувати свої військові обов’язки, забезпечення їх явки до суду зумовлено певними складнощами, у будь якому випадку, потрібен бути дотриманий баланс між нагальністю розгляду кримінального провадження та необхідністю військовослужбовця (неважливо в якому статусі) бути присутнім при виконання бойових завдань. Потрібно також враховувати, що зі спливом часу втрачається можливість щодо забезпечення повноцінного розгляду справи, з викликом свідків, які пам’ятатимуть обставини подій, та й самих обвинувачених, які психологічно зосереджені не лише на розгляді проваджень щодо них, а головним чином на військових подіях, що є зрозумілим. Тут у нагоді стає можливість дистанційного розгляду кримінальних проваджень, вказане питання врегульовано ст. 336 КПК України та лише 23.02.2024 р. (через два роки після введення воєнного стану), даною нормою було визначено, що учасники кримінального провадження беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та кваліфікованого електронного підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи [75]. До цього часу проведення відеоконференцзв’язку під час судового засідання за участі сторін поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів учасників не було передбачено.

Нині, в умовах діючого законодавства, судами загальної юрисдикції в міру можливості вирішується питання належного процесуального забезпечення розгляду кримінальних проваджень військових кримінальних правопорушень та правопорушень, вчинених військовими наступним чином. По перше,

враховуючи, що дана категорія проваджень є пріоритетною з міркувань необхідності забезпечення швидкості розгляду (для збереження, насамперед, доказової бази), справи призначаються у встановлені строки, перерви між розглядами не є тривалими. По друге, виклик учасників провадження здійснюється не лише на адресу зареєстрованого місця проживання (але потрібно брати до уваги, що особа проходить службу та відсутня з місцем проживання), а й за допомогою телефонограми, смс повідомлень, менеджерів, шляхом направлення листів до військової частини, у якій військовий проходить службу. Варто звернути увагу, що статтею 135 КПК України порядок виклику військового не визначений, а тому виклик через менеджери, телефонограми, листи до військової частини застосовується. переважно, у судовій практиці та, з огляду на визначені обставини, є єдиним можливим способом забезпечити виклик особи до суду. По третє, забезпечується можливість прийняття участі і обвинуваченим і свідками в судових засіданнях в режимі відео конференції з приміщення суду, який територіально найбільш наближений до місця проходження служби або з власних засобів.

Дослідження правового статусу, структури та особливостей функціонування судів загальної юрисдикції в Україні в умовах воєнного стану, дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Суди загальної юрисдикції є ключовою складовою судової системи України, на яку покладається основний обсяг розгляду справ у період дії воєнного стану. Їхнє функціонування в умовах надзвичайних викликів зумовлює необхідність оновлення підходів до організації та забезпечення судової діяльності.

2. Досвід воєнного часу підтвердив недостатність чинного законодавчого регулювання діяльності судів у кризових умовах. Зокрема, наявні нормативні акти (у тому числі Закон України «Про правовий режим воєнного стану») не забезпечують комплексного правового механізму безперервної роботи судів у надзвичайних ситуаціях.

3. Запровадження воєнного стану призвело до суттєвих змін у територіальній організації судів: переміщення установ, тимчасове припинення їх діяльності, переведення суддів до інших судів. Це актуалізувало потребу у створенні чіткого правового алгоритму таких дій, що має бути закріплений на рівні законодавства.

4. Одним із викликів є забезпечення безпеки суддів, працівників апарату суду та учасників процесу. У зв'язку з цим виникає потреба у посиленні заходів фізичного та інформаційного захисту, а також у розвитку цифрових технологій у судочинстві.

5. Виявлено неврегульованість питань щодо тимчасової зміни підсудності, перенаправлення справ та віддаленого доступу до судових засідань, що особливо важливо в умовах бойових дій або окупації частини території.

6. У підрозділі підкреслено значення адаптивності судової системи в умовах воєнного стану, зокрема через цифровізацію, дистанційне судочинство та гнучке управління людськими і матеріальними ресурсами. Обґрунтовано доцільність розробки спеціального правового режиму функціонування судів в умовах збройного конфлікту, який має враховувати як міжнародні стандарти, так і національний досвід кризового реагування.

2.3. Організаційно-правові проблеми розгляду справ про міжнародні злочини

24 лютого 2022 року Україна постала перед новими викликами і вперше з часів незалежності України опинилася в умовах воєнного стану, правовий режим якого охопив усю територію держави та став причиною обмежень прав і свобод людини. Стан, у якому опинилась Україна, яскраво засвідчив актуальність конституційного положення, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та

інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ст. 17 Конституції України) [76].

Для вирішення питання про необхідність відновлення роботи військових судів в Україні та визначення оптимальної моделі їх функціонування, автор вважає необхідним дослідити організаційно-правові проблеми розгляду справ про міжнародні злочини, що сприятиме розробці ефективних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки на належному рівні. При цьому, автор наголошує, що остаточною метою відновлення роботи військових судів, до компетенції яких має належати розгляд військових злочинів, злочинів проти людяності (в розумінні Кримінального кодексу України), є забезпечення невідворотності покарання за найбільш тяжкі злочини, тяжкість яких викликає занепокоєння не лише на національному рівні, але й на рівні всього міжнародного співтовариства.

Для українського суспільства проблема національної безпеки в сучасних умовах є надзвичайно актуальною, що обумовлено необхідністю захисту суверенітету і територіальної цілісності держави від посягань на конституційний лад від зовнішньої воєнної агресії .

Також варто констатувати відсутність цілісної концепції права національної безпеки України. Такі концептуальні розробки присутні у багатьох правових системах, де безпекові проблеми вирішені або успішно вирішуються з урахуванням міжнародно-правових вимог [77].

Трансформація суспільства та світового порядку в інформаційну та цифрову епоху є фактором впливу в тому числі і на національну безпеку окремих держав. При цьому самі фактори впливу складні, швидкоплинні та непередбачувані. Зміна загроз, актуалізація, модифікація старих і виникнення нових вимагають швидких змін у державній політиці, що відбувається як на доктринальному, так і на законодавчому рівні. Стан та терміни реагування на зміни загроз державними органами та відповідні зміни у законодавстві відбуваються з певним запізненням, що характерно для різних країн. Для

України особливо критичною є трансформація тих загроз, що є проявами окремих форм “гібридної війни” проти нашої держави [78].

Під час розгляду справ про міжнародні злочини, доцільно визначити перш за все основні принципи міжнародного права, оскільки без їх правильного застосування не може бути їх справедливого розгляду та, відповідно, адекватного покарання.

Таким основними принципами міжнародного права є – незастосування сили або загрози силою; мирного вирішення міжнародних спорів; невтручання; співробітництва; рівноправ’я та самовизначення народів; суверенної рівності держав; добросовісного виконання зобов’язань за міжнародним правом; територіальної цілісності; поваги прав людини; непорушності кордонів, – визначають принципи національної безпеки і здійснюють організаційний вплив на право національної безпеки [3].

Телеологія свідомої діяльності людини і суспільства, держави щодо прав, зміст національної безпеки, як певної системної цілісності, а тим більше – самоорганізація такої діяльності не лише під впливом правового режиму, а й за рахунок внутрішньої синергії в досягненні мети, якою є національна безпека, дозволяють реалізувати відповідну методологічну установку та сформулювати концепцію права національної безпеки як самостійної галузі в національній системі права [79].

Суб’єктами, що виконують важливу соціальну функцію захисту національних інтересів, у межах національної правової системи постають насамперед держава і суспільство. Діяльнісний аспект права національної безпеки полягає у заснованій на праві взаємодії держави і суспільства щодо публічного визнання, охорони й успішної реалізації національних інтересів у соціальних комунікаціях. Держава і суспільство як визначні соціальні актори національної безпеки мають забезпечити втілення нормативно ціннісних приписів права стосовно національної безпеки у конкретну соціальну практику [80].

Мета держави полягає у забезпеченні безпеки для кожного індивідуума та суспільства і є умовою її існування. Тому саме забезпечення національної безпеки й повинно розглядатись як основна функція сучасної держави. Будучи основною функцією, забезпечення національної безпеки створює передумову для існування інших функцій, сутність яких також полягає у забезпеченні безпеки у відповідних сферах, критично важливих для діяльності суспільства. Саме безпекова основа функцій держави є підставою, умовою та критерієм для обсягів державного регулювання, тобто втручання держави у суспільне й особисте життя. Безпекова сутність у такому розумінні може вважатися гарантією від надмірного втручання держави (її органів) у суспільні справи [81].

Стрімка еволюція інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб у міжнародному праві, що відбулася наприкінці XX – на початку XXI століття, спричинила формування нових структур міжнародного кримінального правосуддя. Окрім створених ad hoc міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди, які в своїх рисах нагадували Нюрнберзький трибунал, з'явилися й інші судові інституції, що можуть бути класифіковані на дві принципово нові категорії. До першої належить Міжнародний кримінальний суд, який став першим постійно функціонуючим органом міжнародної кримінальної юстиції. Другу категорію утворюють змішані та інтернаціоналізовані судові органи, що поєднують характеристики як міжнародних, так і національних систем правосуддя.

Статтею 5 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду визначено його юрисдикцію наступним чином:

1. Юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів:

a) злочин геноциду;

b) злочини проти людяності;

c) воєнні злочини;

d) злочин агресії.

2. Суд здійснює юрисдикцію стосовно злочину агресії, як тільки буде прийнято відповідно до статей 121 і 123 положення, що містить визначення цього злочину та встановлює умови, за яких Суд здійснює юрисдикцію стосовно цього злочину. Таке положення повинно бути сумісним з відповідними положеннями Статуту Організації Об'єднаних Націй [82].

В межах даного дослідження, автор вважає за необхідне детально дослідити проблематику розгляду даних категорій злочинів.

1. Злочин геноциду.

В розумінні ст. 6 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду «геноцид» означає будь-яке з таких діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

a) вбивство членів такої групи;

b) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;

c) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення;

d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи;

e) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи [82].

Визначення геноциду в українському законодавстві узгоджується з міжнародними нормами, зокрема з Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Так, ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України геноцид визначається як діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом:

1) позбавлення життя членів цієї групи;

2) заподіяння членам групи серйозної шкоди;

3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення;

4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;

5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу [83].

Частина 2 ст. 442 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за прямі та публічні заклики до вчинення діянь, передбачених частиною першою цієї статті, проголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. У приміьці до даної правової норми визначено, що для цілей цієї статті під серйозною шкодою слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання [83].

Під час дослідження даних з Єдиного реєстру судових рішень Судом касаційної інстанції з 2007 року до теперішнього часу рішення по суті розгляду даної категорії проваджень не приймались, проте, у судовій практиці є яскравий в правовому розумінні, приклад розгляду такого проваджень судом апеляційної інстанції, який необхідно дослідити з метою визначення основних проблемних питань розгляду даної категорії проваджень.

У практиці вітчизняного кримінального судочинства вказана кримінальна справа є абсолютно унікальною, такою, яка має особливу процесуальну специфіку (Постанова Апеляційного суду міста Києва від 13.10.2010 р. щодо розгляду кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках).

Унікальність і специфіка даної кримінальної справи пояснюється відомими процесуальними причинами - фактом смерті зазначених в ній осіб, які вчинили злочин геноциду, в зв'язку з чим вона підлягає закриттю, (п. 8, ч. 1

ст. 6 КПК) та тими прогалинами і недоліками, які об'єктивно існують у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Відповідно до вимог статті 62 Конституції України «особа вважається невинуватою у вчинені злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Таким чином, незважаючи на те, що особи, які за висновком органу досудового слідства організували та безпосередньо вчинили злочин геноциду частини української національної групи, померли, враховуючи правову значимість рішення органу досудового слідства в справі про те, що даний злочин мав місце і його вчинили саме Сталін (Джугашвілі) Й.В., Молотов (Скрябін) В.М., Каганович Л.М., Постишев П.П., Косіор С.В., Чубар В.Я. і Хатаєвич М.М., дане рішення повинно бути перевірене судом, оскільки згідно з положеннями частини другої статті 124 Конституції України «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі».

Статтею VI Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» також передбачено, що «особи, звинувачені в здійсненні геноциду чи інших перерахованих у статті III діянь (вони також наведені в диспозиції частини першої статті 442 КК України), повинні бути суджені компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння…».

Таким чином, вказані положення вітчизняного законодавства та Конвенції 1948 року, ратифікованої УСРР 22 липня 1954 року, свідчать про правильність та правову виваженість позиції, згідно з якою питання про перевірку викладених в кримінальній справі фактичних обставин вчинення злочину геноциду частини української національної групи і висновків органу досудового слідства щодо них та постановлення рішення про закриття справи має вирішувати саме суд, в даному випадку Апеляційний суд міста Києва.

Крім того, викладені в статті VI Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року положення виключають підсудність даної кримінальної справи суду іншої

країни, в т. ч. і Російської Федерації, в столиці якої - Москві - в період 1932-1933 років прийнята низка рішень, внаслідок виконання яких було штучно створено Голодомор в Україні, як масштабний засіб вчинення злочину геноциду частини української національної групи, оскільки справа має розглядатися «компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння…».

Як вбачається з матеріалів справи, саме цими положеннями даної Конвенції керувалася Служба безпеки України, порушуючи та розслідуючи кримінальну справу за ч. 1 ст. 442 КК України.

Доводи органу досудового слідства про зворотну дію статті 442 КК України на період вчинення в Україні злочину геноциду шляхом Голодомору 1932-1933 років ґрунтуються на наступних положеннях національного та міжнародного законодавства.

Статтею 58 Конституції України встановлене загальне правило, згідно з яким «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом’якшують або скасовують відповідальність особи».

Дані конституційні положення знайшли своє відображення у статті 5 Кримінального кодексу України: «Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі».

Разом з тим, відповідно до вимог частини п’ятої статті 49 Кримінального кодексу України «Давність не застосовується у разі вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 109-114-2, катування, передбаченого частиною третьою статті 127, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених статтями 437-439, 442, 442-1 цього Кодексу.».

Стаття 442: «Геноцид», міститься в Розділі XX Кримінального кодексу України: «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку».

Сутність зазначеного національного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення злочину геноциду, відповідає

положенням міжнародного законодавства, яким передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства, базується на ньому і повністю з ним узгоджується.

Відповідно до Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» Статтею 1 Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» від 28.11.2006 року № 376-Vвизначено: «Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу».

Статтею 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року передбачено, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року, ратифікованою УРСР 25 березня 1969 р. (ст. 1), передбачено, що геноцид є караним злочином, навіть якщо ці дії не є порушеннями внутрішнього законодавства країни, де були вчинені (ст. 1 Конвенції).

Згідно із статтею 9 Конституції України вказані міжнародні нормативно-правові акти є частиною національного законодавства України, оскільки згода на їх обов’язковість надана Верховною Радою України. Їх положення відповідають суті статей 21 і 24 Конституції України, згідно з якими «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є не відчуженими та непорушними» (ст. 21), «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (ч. 2, ст. 24).

Таким чином, відсутні будь-які правові заборони для застосування частини першої статті 442 Кримінального кодексу України у зворотному часі щодо дій Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) В’ячеслава Михайловича, Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича, та

Хатаєвича Менделя Марковича з організації та безпосереднього вчинення геноциду частини української національної групи шляхом штучно створеного ними Голодомору в Україні в 1932-1933 роках, як це зазначено у висновку Головного слідчого управління Служби безпеки України [84].

Даний висновок апеляційного суду ґрунтується також на наступному.

У Преамбулі Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» йдеться про те, що цивілізований світ засуджує геноцид як «огидне нещастя», від якого необхідно рятувати людство, та визнає, що «протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству».

За змістом статті 1 Конвенції геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час, є злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого країни (договірні сторони) зобов'язуються вживати заходів попередження та карати за його здійснення.

У даному рішенні також викладено тлумачення суті та ознак злочину геноциду.

Так, в Постановою Апеляційного суду визначено, що суть та ознаки злочину «геноцид» викладено у формулюванні початкової частини статті II Конвенції 1948 р., відповідно до якої «геноцид означає… акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку».

Доктриною та практикою міжнародного права загальновизнано, що для кваліфікації злочинних дій як геноцид необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру (dolus specialis) знищити лише визначену у Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої.

Відтак, - геноцид відрізняється від інших злочинів проти людяності, по-перше, якістю наміру, а не кількістю жертв, по-друге, спрямованістю не проти людей взагалі, а проти чітко окресленого кола різновидів людських груп, по-третє, спрямованістю не проти окремих членів таких груп, а проти груп як таких.

За змістом диспозиції ч. 1 ст. 442 КК України об'єктом даного злочину є безпека існування тієї чи іншої національної, етнічної, расової або релігійної групи.

Таким чином, для геноциду характерним є те, що члени груп, визначених у Конвенції 1948 р., рівно як і в частині першій статті 442 Кримінального кодексу України, знищуються, частково чи повністю, через їхню приналежність до таких груп.

Отже, етнічний склад учасників злочину геноциду не є його юридичною ознакою, а відтак - не впливає на кваліфікацію конкретних встановлених органом досудового слідства протиправних діянь Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора, Чубаря і Хатаєвича як злочину геноциду.

Встановленими фактичними обставинами справи доведено, що об'єктом злочинних дій вказаних в постанові осіб була саме безпека існування частини української національної групи, що підтверджується зібраними і перевіреними доказами створення для неї життєвих умов, розрахованих на її часткове фізичне винищення шляхом здійснення в Україні Голодомором, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб.

За нормами чинного українського національного та міжнародного законодавства національна група (нація) - це така, що історично склалася, стійка спільнота людей, для якої характерні спільна територія, економічні зв'язки, своя мова, відмінні особливості побуту, культури, духовності.

Частина української національної групи, проти якої у 1932-1933 роках було спрямовано злочин геноциду, повністю відповідає усім зазначеним ознакам.

Спеціальною ознакою геноциду у зазначених в частині першій цієї статті формах є мета - повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи [84].

Дане провадження було закрито у зв'язку зі смертю осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності, проте, у даному випадку, під час закриття провадження, судом досліджено зібрані докази, застосовані норми

міжнародного та національного права, зроблено висновок про причетність осіб до інкримінованих їм злочинів, не зважаючи на те, що особи померли.

На теперішній час норма п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України зазначає про необхідність закриття провадження в разі, якщо помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого [75].

Частиною 4 ст. 284 КПК України визначено, що постанова про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 5 частини першої цієї статті, приймається прокурором з урахуванням особливостей, визначених частиною десятою цієї статті [75].

Згідно ч. 10 ст. 284 КПК України, за наявності підстави для закриття кримінального провадження, передбаченої пунктом 5 частини першої цієї статті:

1) прокурор - до винесення постанови про закриття кримінального провадження направляє одному з близьких родичів або члену сім'ї, коло яких визначено цим Кодексом, та/або захиснику померлого письмове повідомлення про можливість закриття кримінального провадження у зв'язку із смертю підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, із роз'ясненням права заявити клопотання про непогодження із закриттям кримінального провадження;

2) суд - до постановлення ухвали про закриття кримінального провадження направляє у порядку, передбаченому цим Кодексом для вручення повідомлень, одному з близьких родичів або члену сім'ї, коло яких визначено цим Кодексом, та/або захиснику обвинуваченого копію клопотання прокурора про закриття кримінального провадження із роз'ясненням права заявити клопотання про непогодження із закриттям кримінального провадження. Кримінальне провадження закривається, якщо у 10-денний строк не надійшло

клопотання про непогодження із закриттям кримінального провадження. Клопотання про непогодження із закриттям кримінального провадження розглядається прокурором у строки та порядку, передбачені статтею 220 цього Кодексу [75].

Пунктом 3-1 (2) ч. 1 ст. 284 КПК України визначено, що кримінальне провадження закривається, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі [75].

Автор звертає увагу, що за геноцид передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі (ст. 442 Кримінального кодексу України).

У такому випадку провадження закривається судом (п. 1-1 ч. 284 КПК України).

Отже, враховуючи складність даної категорії проваджень, перспектива значної тривалості досудового розслідування, автор приходить до висновку, що закладений на теперішній час у національному кримінальному процесуальному законодавстві механізм по суті автоматичного закриття проваджень у разі смерті особи, щодо якої воно здійснюється (прокурором або судом, в залежності від стадії розслідування або розгляду провадження, часу смерті особи, підозрюваної у вчиненні геноциду, виконання вимог ч. 10 ст. 284 КПК України), не дозволяє суду дослідити обставини кримінального провадження злочину геноцид, надати правову оцінку встановленим обставинам. Вказане питання автором визначається, як одна з проблем розгляду кримінальних проваджень про геноцид.

Окремим проблемним питанням злочину геноциду є визначення підсудності розгляду даної категорії проваджень та їх підслідності.

Питання підсудності злочину геноциду регулюється на декількох рівнях юрисдикції: міжнародному, національному та, у певних випадках, універсальному. Міжнародний Суд ООН уповноважений розглядати справи,

пов'язані з відповідальністю держав за вчинення геноциду, тоді як юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на переслідування фізичних осіб за такі злочини. Окрім цього, національні суди наділені правом розглядати справи про геноцид, якщо такий злочин передбачений у їхньому кримінальному праві. У деяких державах застосовується принцип універсальної юрисдикції, що дозволяє їм притягати до відповідальності осіб за вчинення геноциду незалежно від місця його скоєння, громадянства злочинців чи потерпілих.

На рівні апеляційної інстанції, вищевказаною постановою суд детально підкреслив, що лише український суд має право розглядати справи, пов'язані з подіями на території України, щодо злочину геноциду - згідно з Конвенцією ООН 1948 р.

Також, враховуючи, що найважчою складовою злочину геноциду є доведення спеціального наміру - саме наміру повністю або частково знищити певну групу, проблемним питанням розгляду даної категорії проваджень збирання доказової бази, що, в умовах воєнного стану, є небезпечним та сама тривалість досудового розслідування та розгляду проваджень судом, з огляду на принцип безпосередності дослідження доказів судом (ст. 23 КПК України), може призвести до їх втрати.

2. Злочини проти людяності.

Розділом XX Кримінального кодексу України Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, крім складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України (воєнні злочини), передбачений і склад кримінального правопорушення, який передбачає відповідальність за ст. 442-1 КК України «Злочини проти людяності».

Віднесення даних складів кримінальних правопорушень до одного розділу Кримінального кодексу України зумовлюється наявністю споріднених суспільних відносин, які вони покликані захищати. Для воєнних злочинів обов'язковий контекст збройного конфлікту, злочини проти людяності можуть

бути вчинені лише щодо цивільного населення. Під час кваліфікації кримінального правопорушення як злочину проти людяності, слід встановити систематичність та широкомасштабність нападів проти цивільного населення. Систематичність тут означає вчинення нападів переважно за однаковою схемою, а широкомасштабність - спрямованість нападів проти щонайменше сотень тисяч людей та їхнє здійснення на значних територіях держави [85].

Поняття «злочин проти людяності» Кримінальний кодекс України не розкриває, хоча законодавець і зупиняється на окремих термінах діянь, тлумачення яких міститься у примітках до статті.

У даній роботі автор вважає за необхідне звернути увагу на визначення даного терміну, з метою правильного розуміння відношення діянь до складу вказаного кримінального правопорушення та подальшого визначення проблемних питань розгляду даної категорії справ національними судами.

Визначаючи поняття злочинів проти людяності, слід зазначити, що українське законодавство до 09.10.2024 року не виокремлювало такий склад злочину як злочини проти людяності.

09.10.2024 р. Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 442-1 «Злочини проти людяності». Так, кримінальна відповідальність за даною правовою нормою настає у разі вчинення наступних дій:

Умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

4) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

5) обернення в рабство або торгівлі людьми;

6) насильницького зникнення;

7) незаконного позбавлення волі;

8) катування;

9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Кваліфікований склад - умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств.

У статті зазначені наступні примітки.

Примітка. 1. Для цілей цієї статті під нападом на цивільне населення слід розуміти багаторазове (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, зазначених у цій статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу.

2. Для цілей цієї статті під насильницьким зникненням слід розуміти арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або з приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування, а так само відмову від визнання факту арешту, затримання, викрадення або

позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі чи приховування даних про долю такої людини чи місце її перебування.

3. Термін "злочин апартеїду" у цьому Кодексі вживається у значенні, наведеному в Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року.

4. Для цілей цієї статті під винищенням слід розуміти позбавлення життя однієї чи більше осіб шляхом умисного створення життєвих умов, спрямованих на знищення частини населення, у тому числі шляхом позбавлення доступу до води, продуктів харчування або лікарських засобів.

5. Для цілей цієї статті під катуванням слід розуміти умисне заподіяння особі сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання.

Юридична кваліфікація протиправних діянь, пов’язаних із порушенням законів і звичаїв війни, з учиненням злочину агресії, злочинів проти людяності, геноциду та кримінальних правопорушень, які становлять зміст тероризму, має різну правову природу, попри єдність певних об’єктивних ознак під час збройного конфлікту. Така відмінність має значення для вирішення завдань національного правосуддя згідно з положеннями національного кримінального законодавства, для забезпечення національної безпеки та, водночас, виявляється у визначенні відповідних складів злочинів у міжнародному кримінальному праві, що є важливим для досягнення мети правосуддя, забезпечення невідворотності покарання за вчинені злочини, для підтримання міжнародного правопорядку [86].

Оскільки в національному законодавстві поняття злочинів проти людяності не визначено, слід звернутись до міжнародних джерел.

«Злочини проти людяності» як окрема група злочинів у міжнародному праві вперше знайшло своє відображення в об’єднаній декларації урядів Франції, Великобританії 28 травня 1915 року як протест проти геноциду, який вчинявся Туреччиною по відношенню до вірменського населення. Наслідком злочинних подій було вбивство більше мільйону осіб, що спонукало міжнародну спільноту дати назву цьому ганебному акту як «злочин проти

цивілізації та людяності», за який керівні особи турецького уряду мали б понести відповідальність. Злочини проти людяності - це злочини, які покликані знищити саму природу людини. Ці злочини вважають найжахливішими злочинами, адже вони означають усвідомлені масові вбивства або за фактом самого існування людей (злочини проти людяності), або за фактом приналежності до етнічної чи національної групи (геноцид).

В ряді міжнародних документів, таких як: Статут Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу, стаття 6с; Хартія Міжнародного воєнного трибуналу в Токіо, стаття 5с; Закон № 10, прийнятий Контрольною радою союзних держав у Німеччині в 1945 р., стаття II, 1с; Конвенція ООН від 9 грудня 1948 р. Про попередження злочину геноциду та покарання за нього; Статути міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії, ст. 3-5 та Руанді ст. 2-3; Статут міжнародного кримінального суду, ст. 7, відображені такі міжнародні злочини, як злочини проти людяності, з цього і випливає, що на злочини проти людяності розповсюджується універсальна юрисдикція.

У ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказано, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з передбачених у зазначеній статті діянь, за умови, що вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад вчиняється свідомо. Такими діяннями є: a) вбивство; b) винищення; c) поне- волення; d) депортація або насильницьке переміщення населення; e) ув’язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) зґвалтування, обернення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; h) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв’язку з будь-якими діяннями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, що

підпадають під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення людей; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, що полягають в умисному заподіянні сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

Перелік злочинів проти людяності та воєнних злочинів був доповнений Женевською конвенцією про захист жертв війни 1949 р. і двома додатковими протоколами 1977 р. до них. До переліку злочинів проти людяності віднесено: посягання на життя, здоров'я, недоторканність особи; посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження, примушування до проституції, непристойне посягання у будь-якій формі; взяття заручників; примушування військовополоненого або цивільної особи служити у військових чи допоміжних формуваннях ворожої держави; позбавлення цих осіб права на неупереджене судочинство; незаконне, свавільне і здійснюване у великому масштабі, руйнування та привласнення майна, що не викликається воєнною необхідністю; перетворення неохоронюваних місцевостей і демілітаризаційних зон на об'єкт нападу; перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу; віроломне використання розпізнавальних емблем Червоного Хреста чи інших захисних знаків, визнаних Женевськими конвенціями 1949 р. і Протоколом 1977 р. до них. Також до категорії злочинів проти людяності можна віднести і такий міжнародний злочин як агресія, визначення якої дала ООН в 1974 р., а також рабство та работоргівля. Комісія міжнародного права ООН прийняла у 1991 р. в першому читанні проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, який подала Генеральному секретареві ООН. У проекті до зазначених злочинів віднесено агресію, погрозу агресією, втручання у внутрішні або зовнішні справи держави, колоніальне панування та інші форми іноземного панування, геноцид, апартеїд, систематичне і масове порушення прав людини, виключно серйозні воєнні злочини, умисну і серйозну шкоду навколишньому середовищу, міжнародний тероризм тощо [87].

Альтернативними вимогами до контексту злочинів проти людяності є широкомасштабність або систематичність нападів на цивільне населення. Міжнародним кримінальним судом широкомасштабність визначається за географічним критерієм і критерієм кількості жертв. Можливі різні варіанти поєднання цих критеріїв: значне географічне охоплення і значна кількість жертв, незначне географічне охоплення і відносно незначна кількість жертв, незначне географічне охоплення і значна кількість жертв. Систематичність виявляється в організованому характері актів насильства; вона досить тісно пов'язана з існуванням політики, спрямованої на вчинення злочинів проти людяності.

Відповідно до ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу, тобто того міжнародного акта, в якому аналізоване поняття визначалося вперше, зв'язок із збройним конфліктом («вчинені… до або під час війни») визнавався обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів проти людяності. Згодом ця ознака із відповідного формулювання була виключена. Тому нині немає значення, чи вчинені ці злочини в рамках міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту або поза ним. На відміну від воєнних злочинів, злочини проти людяності включають також злочини проти своїх громадян, якщо на останніх систематично вчиняються напади як на ідентифіковану групу цивільного населення. Варто також зазначити, що присутність у числі цивільного населення, на яке вчиняється напад, певної кількості комбатантів, не позбавляє дане населення його цивільного характеру [88].

Злочини проти людяності - це завжди комплекс дій, які включають елементи планування, владного підпорядкування між організаторами та виконавцями та залучення ресурсів. При цьому держава-агресор сприяє та заохочує вчинення таких нападів.

Враховуючи вищевикладене, автор вважає доцільним застосування визначення поняття «Злочини проти людяності» саме із врахуванням норм міжнародного права.

Суб’єктом розгляду кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 438, 442-1 КК України є національні суди. На сьогоднішній день, із врахуванням побудови судової системи України, основний тягар відновлення справедливості для жертв даних злочинів, притягнення до відповідальності усіх винних буде лежати саме судах загальної юрисдикції. Однак наша судова система не повною мірою готова до ефективного розгляду даної категорії проваджень. Це зумовлюється відсутністю досвіду суддів судів загальної юрисдикції розгляду таких злочинів, оскільки важливо, щоб при розгляді цих справ судами застосовувалися міжнародні правові стандарти судочинства та стандарти кримінального судочинства; надмірним навантаженням суддів, що істотно впливає на строки розгляду проваджень; проблемами отримання та дослідження доказової бази по даним провадженням (складність переходу на цифровізацію суду, проблема забезпечення явки учасників провадження); недостатнім фінансуванням судів, з метою переходу на цифровий формат розгляду проваджень, наявність приміщень суддів, залів судових засідань, технічного потенціалу, тощо.

Проте, кількість даних проваджень можна визначити як суттєву, а отже, забезпечення належного розгляду даних проваджень відповідає вимогам суспільства та Держави.

Під час проведення Третьої щорічної науково-практичної конференції «Міжнародне кримінальне право в національних та міжнародних судах» 21.05.2024 р., визначено, що на час проведення конференції до місцевих судів передано майже 1900 кримінальних проваджень про воєнні злочини. З них понад 1000 вже розглянули суди першої інстанції, також майже в 100 справах рішення переглянуті в апеляційному порядку, а в 11 - у касаційному.

Станом на 16 травня 2024 року, відповідно до даних Офісу Генерального прокурора, зареєстровано понад 130 тис. злочинів агресії та воєнних злочинів. А за час повномасштабного вторгнення, за даними ЄДРСР, місцеві загальні суди ухвалили приблизно 80 вироків щодо воєнних злочинів. 100 % вироків, ухвалених за ст. 438 КК України, - обвинувальні. Найбільше вироків стосується

жорстокого поводження (41), заволодіння власністю (26), 12 вироків ухвалено щодо вбивств цивільних осіб та військовополоненого, 11 - незаконного затримання.

Суддя ВП ВС окреслив виклики, які постали перед судами під час розгляду справ про воєнні злочини. Одним із таких викликів є недосконалість матеріального права, зокрема ст. 438 КК України. Як наголосив спікер, у цьому контексті важливо правильно формулювати судові рішення, оскільки від якості останніх залежить те, чи будуть подаватися позови проти України до ЄСПЛ. Сьогодні спостерігається тенденція до покращення якості судових рішень.

Ще один виклик, за словами доповідача, стосується необхідності забезпечення якісного розгляду проваджень за процедурою in absentia.

Питання командної відповідальності командирів, начальників згідно з міжнародним кримінальним правом, а саме виклики для українських судів під час розгляду справ за ст. 438 КК України, висвітлив науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України Микола Пашковський. Він зазначив, що одним з аспектів ступеня відповідальності командирів є те, наскільки вони були залучені до процесу скоєння воєнних злочинів та чи реагували на них відповідним чином - брали безпосередню участь у їх вчиненні, були співучасниками та підбурювачами чи намагалися запобігти їм. У міжнародному гуманітарному праві встановлено обов’язки командирів (статті 86, 87 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протоколу I), від 8 червня 1977 року). Відповідно до цього існує декілька підходів щодо визначення командної відповідальності командирів за невиконання цих обов’язків, а саме: як окремий вид чи форма відповідальності, чи як окреме кримінальне правопорушення.

Спікер Тимур Короткий зауважив, що ст. 438 КК України дає широкий спектр можливих інструментів для кваліфікації та притягнення до відповідальності представників агресора за воєнні злочини проти довкілля. Водночас важливим для забезпечення легітимності використання цих

інструментів є правильне застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо наявності всіх елементів злочину з урахуванням Римського статуту МКС, Елементів злочину МКС та відповідної практики міжнародних судів і трибуналів як міжнародних стандартів [89].

Щодо загальної проблематики розгляду згаданих складів кримінальних правопорушень, слід зазначити, що в цілому проблемні питання розгляду воєнних злочинів та злочинів проти людяності є ідентичними.

Так, виклики, які постають перед судами при розгляді справ про міжнародні (воєнні) злочини, обговорили на міжнародній конференції 26.10.2023 р., у якій приймали участь колишні судді та голови міжнародних трибуналів, керівники органів суддівського врядування і самоврядування України, судді, адвокати, прокурори, національні та іноземні експерти зі Сполучених Штатів Америки, Боснії і Герцеговини, Нідерландів, Швеції, Німеччини, Великої Британії, які мають практику розгляду справ про воєнні злочини в міжнародних судах і трибуналах, а також у національних судах, які розглядають цю категорію справ у межах загальної юрисдикції.

Основні проблеми розгляду даних проваджень можна виділити у окремі блоки:

Нормативні проблеми. Заважає відсутність уніфікованого з Римським статутом Міжнародного кримінального суду Кримінального кодексу України. У Кодексі відсутня така категорія, як злочини проти людяності; до основних статей щодо воєнних злочинів протягом дев’яти років війни не вносилися зміни; наявний різний склад злочинів у Кримінальному кодексі України та Римському статуті.

Кадрові проблеми. Наразі із 4966 суддів близько 800 суддів не мають повноважень. І відтік кадрів продовжується - за 2023 рік звільнилося 278 суддів (в середньому 35 суддів щомісяця). Проте набір нових суддів не буде таким швидким, як звільнення. Значною є нестача криміналістів. Найгірша ситуація в апеляційних судах. Необхідно запроваджувати окрему спеціалізацію суддів для

розгляду такої категорії справ та проводити навчання з усіма суддями, в яких буде визначена відповідна спеціалізація для розгляду міжнародних злочинів.

Організаційні проблеми. Потрібні приміщення судів, у яких можуть проходити ці процеси із забезпеченням безпеки всіх учасників та в яких наявні необхідні умови зберігання справ. Зараз діючих судів в Україні - 595. Не здійснюється правосуддя у 79 судах. 96 будівель судів пошкоджено, 12 - зруйновано повністю. За час війни змінено підсудність 112 судів. Відновлено лише 10 судів.

Необхідно забезпечити ефективне досудове розслідування справ (оперативність, незалежність, неупередженість, ретельність та адекватність); дієву систему правової допомоги підсудним (безоплатна вторинна правова допомога, яка особливо важлива в заочних процесах); наявність присяжних для процесів.

Фінансові проблеми. Практика Балканських країн показує, що система перехідного правосуддя - це довгий та вартісний процес, проте він відображає інституційну спроможність держави притягнути до відповідальності винних осіб. Війна на Балканах закінчилася 20 років тому, але там досі тривають розслідування та процеси щодо міжнародних злочинів. Тому держава, визнавши таку мету як стратегічну, має визначитися із пріоритетним фінансуванням усього комплексу пов’язаних питань. Безумовно, не завадить допомога наших міжнародних партнерів.

Дмитро Лук’янов (Заступник Голови Вищої ради правосуддя) зауважив, що за 9 років винесено лише 31 вирок за статтею 438 «Порушення законів та звичаїв війни», з яких 18 – у порядку заочного засудження, за відсутності обвинуваченого (in absentia), та 9 – за скороченою судовою процедурою, без дослідження доказів в порядку статті 349 Кримінального процесуального України. Таким чином, є лише 4 вироки, винесені судами під час повного судового розгляду за участю обвинувачених та з дослідженням доказів їх вини [90].

Щодо доказової бази, то варто розуміти, що одні й ті самі докази вчинення міжнародних злочинів можуть бути використані для різних кваліфікацій, тож зібрані докази воєнних злочинів за ст. 438 КК України можуть використовуватись слідчими та прокурорами інших країн в межах універсальної юрисдикції для доказування злочинів проти людяності.

Для цього працює JIT, яка вже рік займається документуванням фактів, збором доказів, та розслідуванням воєнних злочинів, скоєних в Україні. До Об'єднаної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні входять Україна, Польща, Литва, Естонія, Латвія, Словаччина та Румунія. Також учасниками є Євроюст і, вперше в своїй історії, Офіс прокурора МКС. Вони розслідують не лише злочини проти людяності, а й інші міжнародні злочини [91].

Окремо слід зупинитись на процесуальних проблемах розгляду даної категорії проваджень висвітлених, зокрема, на практиці ВС, оскільки саме судом касаційної інстанції формується судова практика, яка підлягає застосуванню судами під час розгляду подібних кримінальних проваджень.

У Постанові по справі № 753/14148/21 провадження № 51-6134 км 23 від 28 лютого 2024 року, Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду зробив наступні висновки. Особі пред'явлено обвинувачення, що він не раніше ніж з 27 березня 2019 року здійснив порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, шляхом примушування осіб, які перебувають під захистом, служити в збройних силах країни окупанта. Так, реалізовуючи свій злочинний умисел, особа перебуваючи на посаді військового комісара на час проведення призовних кампаній, усвідомлюючи наявність міжнародного збройного конфлікту та тимчасову окупацію АР Крим та м. Севастополя, здійснював примусовий призов цивільного населення України, яке проживає на тимчасово окупованій території України, на строкову військову службу до збройних сил держави-окупанта. Захист наполягав на тому, що обвинуваченому пред'явлено

неконкретне обвинувачення, а його повноваження не поширювалися на всю територію АР Крим та м. Севастополя; стороною обвинувачення не доведено факт фізичного чи психологічного примусу, який був застосований саме обвинуваченим до цивільного населення; суди не встановили будь-яких осіб, яких шляхом примусу зобов'язували служити в збройних силах окупанта та які є потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України; а також не перевірили обставини, які відповідно до ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) входять до предмета доказування та мають істотне значення для правової оцінки дій обвинуваченого, копія повістки від 27 листопада 2020 року є недопустимим доказом, оскільки містить ознаки замальовування тексту, у матеріалах кримінального провадження відсутній процесуальний документ, на підставі якого здобуто цей доказ, а отже його отримано внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. ВС даною постановою вчергове констатував законність розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia), посилаючись нас праву «Sanader v. Croatia» (рішення від 12 лютого 2015 року, заява № 66408/12), де Європейський суд з прав людини зазначив, що провадження, яке відбувається за відсутності обвинуваченого, саме по собі не є несумісним із ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і ця норма буде порушена лише коли особа, засуджена заочно, згодом не зможе отримати від суду новий розгляд по суті обвинувачення, якщо не було однозначно встановлено, що вона відмовилася від свого права з'явитися і захищати себе або що він мав намір уникнути суду. Чинний КПК України містить положення, які дозволяють забезпечити такий перегляд у суді апеляційної інстанції як щодо питань права, так і фактів, як убачається з матеріалів справи. Щодо доказової бази зазначив, що суди, визнаючи обвинуваченого винуватим у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 438 КК України, керувалися тим, що інформація, якою обґрунтовано обвинувачення, здебільшого здобута з офіційних сайтів окупаційної влади (відкритих джерел), яка розміщувала накази про створення призовних комісій

та їх складу, відомості про проведення нарад із військовим комісаром та суть його виступу щодо призову, а також про участь останнього у з'їзді представників молодіжного військового руху тощо (т. 2, а. с. 7 - 8, 9 - 21, 24 - 25, 35 - 41, 26 - 34, 73 - 74, 75 - 76, 79 - 96). Отже будь-яких підстав, передбачених КПК України, для визнання вказаного доказу недопустимим відсутні. Водночас Верховний Суд звертає увагу на те, що кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 438 КК України, є злочином з формальним складом. Отже суди обґрунтовано зауважили, що для кваліфікації дій обвинуваченого не має значення те, що досудовим розслідуванням не встановлено конкретну кількість осіб, призваних на строкову військову службу до збройних сил окупаційної влади протягом 2015 - 2020 років і не визнано цих осіб потерпілими. Рішення судів попередніх інстанцій залишено в силі.

28.02.2024 р. Велика Палата ВС у постанові по справі № 415/2182/20, провадження № 13-15кс22, робить наступні висновки. Відповідно до статті 39 Статуту ООН Рада Безпеки ООН визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії і робить рекомендації або вирішує, яких заходів належить вжити відповідно до статей 41 і 42 для підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки. Статті 39, 41, 42 розміщені у главі VII Статуту ООН «Дії відносно загрози миру, порушень миру й актів агресії». Таким чином, положення про визначення Радою Безпеки ООН акту агресії наведено у Статуті ООН у контексті повноважень цього органу з підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки, а не кримінальної відповідальності фізичних осіб на національному рівні. Чинні для України норми міжнародного права й національного законодавства не містять приписів, які б передбачали офіційну констатацію агресії з боку певної держави обов'язковою умовою кваліфікації дій осіб, що беруть участь у збройному конфлікті, як воєнних злочинів.

Для визначення того, чи можуть бути певні діяння кваліфіковані як воєнні злочини, важливим є суспільний контекст, у якому вони вчинені.

Установлені в рішенні ЄСПЛ факти є загальновідомими та не потребують доказування у кримінальному провадженні. Крім цього, в ратифікованих Україною міжнародно-правових актах послідовно закріплений підхід, що дозволяє констатацію міжнародного збройного конфлікту за самим фактом застосування сили незалежно від формального оголошення або визнання стану війни тією чи іншою стороною.

Зокрема, Женевською конвенцією, (IV) передбачено застосування її в усіх випадках не лише оголошеної війни, а й будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше договірними сторонами, навіть якщо стан війни не визнається однією з них.

У контексті наведеного Велика Палата звертає увагу й на те, що стаття 438 КК встановлює відповідальність не за акт агресії, а за порушення під час уже триваючого збройного конфлікту законів і звичаїв війни незалежно від її правомірності або протиправності як такої. Ці закони і звичаї покладають відповідні обов’язки, заборони й обмеження на всіх учасників бойових дій - як на військовослужбовців регулярних армій, так і членів будь-яких інших збройних формувань незалежно від їх юридичного статусу і наявності чи відсутності певного посадового становища. Адже під час війни загроза для життя, здоров’я, безпеки, честі, гідності, свободи, особистої недоторканності мирних жителів, які потребують спеціального юридичного захисту, зумовлена не формальними повноваженнями озброєних осіб, а фактичною владою, яку вони можуть мати над цивільним населенням.

Відтак невизнання акту агресії в порядку, встановленому Статутом ООН, не перешкоджає засудженню і покаранню винних за кримінальне правопорушення, передбачене статтею 438 КК. Судом встановлено, що ніхто з потерпілих не брав участі у бойових діях і не чинив окупантам збройного опору, відтак ці особи перебували під міжнародно-правовим захистом як цивільні особи відповідно до статті 4 Женевської конвенції (IV) і статті 50 Протоколу I. За таких обставин засуджені, примушуючи потерпілих будувати й облаштовувати захисні споруди для забезпечення стратегічних і тактичних

потреб окупаційної армії, зокрема викопувати окопи, траншеї, бліндажі, споруджувати захисні барикади, порушили встановлену статтею 51 Женевської конвенції (IV) заборону залучати цивільне населення окупованих територій до виконання робіт, які передбачають участь у воєнних операціях. Спосіб примусового залучення потерпілих до таких робіт, що супроводжувалося психічним насильством у формі залякування з демонстрацією зброї і реальними для сприйняття погрозами її застосування, становив порушення передбаченої статтею 31 Женевської конвенції (IV) заборони застосування до осіб, які перебувають під захистом, будь-якого примусу фізичного чи морального порядку. Дії засуджених, які полягали в умисному заподіянні потерпілому вогнепального поранення у відповідь на відмову виконувати незаконні вимоги, порушували вимоги статті 32 Женевської конвенції (IV), згідно положень якої Високі Договірні Сторони спеціально дають згоду на те, що їм забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові досліди, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше брутальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей [92]. Положення цієї статті визнають неприпустимим застосування до осіб, що перебувають під захистом, будь-яких дій, які завдають фізичних страждань, у тому числі тілесних покарань та іншого брутального поводження. Насильницьке викрадення і тримання в підвалі потерпілих проти їх волі за змістом становило незаконне ув’язнення їх як осіб, що перебувають під захистом. Зазначені діяння в розумінні статті 147 Женевської конвенції (IV) є серйозним порушенням її вимог. Наведені вище дії співучасників злочину, вчинені з метою експлуатації праці потерпілих для обслуговування військових потреб окупаційної армії, становили насильство над психічним станом і погрозу фізичним насильством щодо всіх потерпілих, а також насильство над здоров’ям одного з потерпілих. Такі дії відповідно до частини другої статті 75 Протоколу I заборонені в будь-

який час і в будь-якому місці незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів окупаційної держави. Виходячи з наведеного дії обвинувачених, вчинені за попередньою змовою групою осіб, що полягали у жорстокому поводженні з цивільним населенням, вигнанні цивільного населення для примусових робіт і порушенні інших законів та звичаїв війни, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, містять склад кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 27, частиною другою статті 28, частиною першою статті 438 КК.

Щодо процесуального аспекту, сторона захисту також наполягала на незаконності застосування щодо одного з обвинувачених процедури спеціального судового провадження з огляду на недоведеність факту ухилення засудженого від кримінальної відповідальності й відсутність його прямої недвозначної відмови від прибуття в судове засідання. Натомість суд дійшов висновку, що органи досудового розслідування й суд вжили всіх передбачених законом заходів для своєчасного сповіщення обвинуваченого про здійснення кримінального провадження і встановлено, що поведінка засудженого у даному конкретному провадженні є достатнім підтвердженням ухилення особи від кримінальної відповідальності, що є умовою для застосування процедури спеціального судового провадження (in absentia) та протилежний підхід знівелював би можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, котрі вчинили злочини та переховуються на тимчасово окупованих територіях або на території держави-агресора, свідомо уникаючи будь-яких контактів з органами державної влади України. Зазначене було б несумісним з виконанням таких передбачених статтею 2 КПК загальних засад кримінального провадження, як захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до кримінальної відповідальності в міру своєї вини. Інтереси засудженого забезпечені участю його захисника в

судовому засіданні. Крім того, у справі «Санадер проти Хорватії» (Sanader v. Croatia, рішення від 12 лютого 2015 року, заява № 66408/12), яка теж стосувалася засудження за воєнний злочин за процедурою in absentia особи, яка перебувала спочатку на тимчасово окупованій території Хорватії, а потім на території іншої держави, ЄСПЛ виклав загальні принципи, які слід застосовувати в подібних ситуаціях: «67. Хоча це прямо не зазначено в частині 1 статті 6 [Конвенції], об'єкт і мета статті в цілому свідчать про те, що особа, «обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення», має право брати участь у судовому засіданні. Більше того, підпункти (c), (d) і (e) пункту 3 гарантують «кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення» право «захищати себе особисто», «допитувати свідків або мати право допитати їх» і «користуватися безоплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, якою ведеться провадження, або не розмовляє нею», і важко уявити, як він може скористатися цими правами, не будучи присутнім на судовому засіданні... Хоча провадження, яке відбувається за відсутності обвинуваченого, саме по собі не є несумісним зі статтею 6 Конвенції, тим не менш, безсумнівно, має місце відмова в правосудді, коли особа, засуджена заочно, згодом не може отримати від суду нове визначення по суті обвинувачення, як з точки зору права, так і з точки зору факту, якщо не було однозначно встановлено, що вона відмовилася від свого права з'явитися до суду і захищати себе ... Конвенція залишає державам-учасницям широку свободу розсуду щодо вибору засобів, необхідних для забезпечення відповідності їхніх правових систем вимогам статті 6. Завдання Суду полягає в тому, щоб визначити, чи було досягнуто результату, передбаченого Конвенцією. Зокрема, процесуальні засоби, запропоновані національним законодавством і практикою, повинні бути доведені як ефективні, якщо особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, не відмовилася від свого права з'явитися до суду і захищати себе, а також не намагалася уникнути суду... Суд також постановив, що обов'язок гарантувати право обвинуваченого бути присутнім у залі суду – як під час первинного провадження, так і під час

повторного розгляду – є однією з основних вимог статті 6... Відповідно, відмова відновити провадження, проведене за відсутності обвинуваченого, без будь-яких ознак того, що обвинувачений відмовився від свого права бути присутнім під час судового розгляду, була визнана "кричущою відмовою в правосудді", в результаті чого провадження "явно суперечить положенням статті 6 або принципам, закріпленим у ній"... Ні буква, ні дух статті 6 Конвенції не перешкоджають особі відмовитися за власним бажанням, прямо чи мовчазно, від свого права на гарантії справедливого судового розгляду... Однак для того, щоб бути ефективною для цілей Конвенції, відмова від права на участь у судовому розгляді повинна бути встановлена в однозначний спосіб і супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними з її важливістю...».

Розгляд кримінальних проваджень, передбачених ст. 442-1 КК України станом на 11.02.2025 р. судами не завершено.

3. Воєнні злочини.

У справах про воєнні злочини особливого значення набуває принцип справедливого суду як механізму притягнення до відповідальності осіб, які порушили міжнародні гуманітарні норми. Воєнні злочини відзначаються високим ступенем суспільної небезпеки та мають специфічний характер, оскільки порушують не лише національні правові приписи, а й загальновизнані міжнародні стандарти. У цьому контексті справедливий суд забезпечує баланс між необхідністю покарання винних і дотриманням прав людини, зокрема підозрюваних та потерпілих [93].

Україна сьогодні наділена унікальною можливістю вирішити проблемні питання у боротьбі з організованою злочинністю не лише на підставі своїх міжнародних зобов’язань (частина перша статті 34 Конвенції), а й з урахуванням того, що до 20-річного терміну набуття чинності Конвенції ООН залишився лише один календарний рік боротьби з транснаціональною організованою злочинністю в Україні до 2024 року [94].

Однією з проблемних питань розгляду кримінальних проваджень даної категорії, є відсутність єдиного підходу до розуміння поняття воєнного злочину.

Більшість науковців вважають, що поняття «воєнний злочин» виникло у другій половині XIX століття, коли було прийнято Женевську конвенцію 1864 р. про поліпшення долі поранених і хворих воїнів в діючих арміях та ряд інших документів, що регулювали порядок ведення воєнних дій. Проте перші обмеження щодо методів і засобів ведення збройних конфліктів встановлювалися ще в третьому тисячолітті до н. е. в Єгипті. Існували такі обмеження і в інших народів, так Махабхарата і закони Ману зокрема забороняли воїнам убивати безпомічних ворогів, а також тих, хто здався. Після одужання поранених військовополонених відправляли на батьківщину. Про існування подібних правил у стародавньому Китаї згадує Сунь Цзи. В древній Греції такі правила мали силу закону. Згодом вони знайшли втілення у так званих законах лицарства. Про воєнні злочини згадується також у Кодексі Лібера 1863 року, проте даний термін ще не використовувався.

Сам термін «воєнний злочин» з’явився лише в 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнбергзі, де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю. Женевські конвенції 1949 року, в яких було кодифіковано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, окрім іншого, містять перший в історії перелік воєнних злочинів, під якими розуміли серйозні порушення конвенцій, враховуючи специфіку відносин, врегульованих кожною із них.

Причому кожна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. подає власний перелік серйозних порушень, разом створюючи єдину систему. До них відносяться наступні дії: навмисне вбивство; катування і нелюдське

поводження, включаючи біологічні експерименти; навмисне спричинення важких страждань або серйозного каліцтва; нанесення шкоди здоров'ю; незаконне знищення і привласнення майна, якщо воно не викликане військовою необхідністю; примус цивільної особи або військовополоненого служити в збройних силах держави противника; позбавлення права на неупереджене судочинство; незаконна депортація, переміщення цивільних осіб, що перебувають під захистом; незаконний арешт цивільних осіб, що перебувають під захистом; захоплення заручників. Даний перелік суттєво доповнив Додатковий протокол I 1977 року, включивши в число серйозних порушень ще такі: проведення певних медичних експериментів; перетворення цивільного населення, окремих цивільних осіб або демілітаризованих та безпечних зон в об'єкти нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад буде причиною великої кількості смертних випадків та поранень серед цивільних осіб; віроломне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та інших захисних та розпізнавальних знаків; переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території; невиправдана затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб; апартеїд; напад на історичні пам'ятники та ряд інших.

Окремі склади воєнних злочинів передбачені рядом інших документів. Вони містяться у ст. 28 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 р., ст. 5 Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р. Окремо слід виділити установчі документи органів міжнародної кримінальної юстиції, зокрема Статути міжнародних та змішаних воєнних і кримінальних трибуналів ad hoc, Римський статут Міжнародного кримінального суду тощо. Можна виділити близько сотні окремих складів злочинів, які слід вважати воєнними. Однак всі вони характеризуються певною

сукупністю ознак, які є притаманні кожному складу зокрема і групі загалом. На сьогоднішній час можна виділити п’ять таких ознак:

1) Дії, що складають об’єктивну сторону воєнних злочинів, вчиняються під час збройного конфлікту і є пов’язані з ним. Дана ознака поєднує в собі дві. По-перше, дана ознака характеризує ситуацію, при якій вчиняється даний злочин. Він може вчинятися виключно під час збройного конфлікту, адже відомо, що дії, які під час збройного конфлікту є воєнними злочинами, в мирний час будуть кваліфікуватися по іншому (наприклад, як злочини проти людяності). При цьому не має принципового значення характер (міжнародний чи неміжнародний) даного збройного конфлікту [95].

Проте досить багато держав підтримують позицію, що збройні конфлікти неміжнародного характеру відносяться виключно до їх внутрішньої юрисдикції.

Крім того, перелік дій, які вважаються воєнними злочинами, тут значно коротший. Додатковий протокол II 1977 р., положення якого в основному регулюють дії сторін в ході такого роду конфліктів, не містить жодних норм, що визначають кримінальну відповідальність індивідів, а визначення воєнних злочинів, що склалося в звичаєвому міжнародному праві, тут виявляється далеко не таким чітким, як у випадку міжнародного конфлікту.

Однак, більшість науковців висловлюються за розширене трактування воєнних злочинів і пропонують включити в них порушення гуманітарного права, вчиненні під час неміжнародних збройних конфліктів. Ця позиція була підтримана Комісією міжнародного права та ООН. Так, Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії передбачає відповідальність за «серйозні порушення спільної статті 3 Женевських конвенцій», так само як інших норм, направлених на захист жертв збройних конфліктів і основних норм, що стосуються методів та засобів ведення війни. Серйозним Трибунал вважає таке порушення, яке спричиняє тяжкі наслідки для його жертв і порушує норми, що захищають найважливіші цінності. Таким чином злочин повинен включати дії, направлені проти життя і здоров’я

(вбивство, жорстоке поводження, катування, завдання каліцтва, тілесні покарання, зґвалтування, примус до проституції), масові вбивства, захоплення заручників, колективні покарання, грабежі та ряд інших дій. Цей перелік, хоч і є набагато коротшим за список серйозних порушень (Конвенцій і Протоколу I) та інших воєнних злочинів в міжнародних конфліктах, проте все таки охоплює основні злочини, що здійснювалися в ході неміжнародних конфліктів;

2) Вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права. Дана ознака об'єднує три елементи. По-перше, діяння повинне становити грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права, а саме: Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів до них 1977 р., Гаазьких конвенцій 1899 р. та 1907 р., Гаазької конвенції 1954 р., Протоколу про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 р., Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р. та ряду інших документів в сфері міжнародного гуманітарного права, а також грубі порушення звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права. На даний час існує близько сотні окремих складів злочинів, які вважаються воєнними. Зважаючи на таку кількість, їх аналіз у даній статті проводитися не буде.

По-друге, такі дії повинні посягати на найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права, тобто вважатися серйозними порушеннями норм цієї галузі. Як сказано у рішенні Апеляційної камери Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, порушення повинно бути серйозним, тобто порушувати норму, яка передбачає захист найважливіших цінностей, при цьому його наслідки повинні бути трагічними для жертви. …Так наприклад, присвоєння комбатантом на окупованій території буханки хліба, що належить мирному жителю, є порушенням ст. 46 Гаазького положення про закони та звичаї сухопутної війни, однак не є серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

По-третє, такі дії вважаються воєнними злочинами незалежно від їх наслідків. Загалом слід сказати, що більшість воєнних злочинів пов'язані із заподіянням смерті, пораненнями, знищенням чи незаконним захопленням майна.

Проте, не завжди такі дії повинні призводити до вказаних наслідків. Так, зокрема Елементи злочинів виходять з того, що напад на підзахисних осіб чи проведення над ними медичних експериментів буде воєнним злочином незалежно від їх наслідків.

3) Такі дії як правило вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази. Норми міжнародного гуманітарного права мають на меті врегулювати відносини між державами, з метою максимально захистити жертв війни. Таким чином, виконання їх приписів держави покладають на свої збройні сили та прирівняні до них формування, рухи опору, населення неокупованої території, що стихійно береться за зброю при наближенні ворога, партизан тощо. Вважається, що такі особи отримали від держави право вести збройну боротьбу і в даному випадку виступають як представники держави.

Саме на комбатантів покладається безпосередній обов'язок втілювати в життя норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають законне право вести воєнні дії. Дане положення випливає із самого поняття комбатантів, однією з ознак яких вважається обов'язок дотримуватися законів та звичаїв ведення війни. При цьому слід враховувати, що поняття «комбатант» в даному випадку охоплює також і учасників збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Крім комбатантів, обов'язок дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права покладається на інших осіб, що можуть віддавати їм безпосередні накази. Так, наприклад, за законодавством України, США та більшості інших держав головнокомандувачем Збройних Сил є глава держави. Саме до його повноважень належить оголошення війни (з подальшим схваленням такого рішення парламентом). Він здійснює загальне керівництво Збройними Силами тощо. Тому зрозуміло, що він також зобов'язаний

дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, а у випадку їх порушення може бути притягнутий до відповідальності. Теж саме стосується і інших осіб, що не входять у склад збройних сил, але будучи державними службовцями є наділені повноваженнями віддавати накази комбатантам. У випадку, якщо серйозні порушення гуманітарного права вчиняються особами, які не мають права воювати, то вони, у залежності від тяжкості злочину, будуть нести кримінальну відповідальність за національним правом в загальному порядку, або ж кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного права, проте вже не за воєнні злочини, а, в залежності від вчинених дій, за злочини проти людяності, геноцид або інші злочини.

Проте, досить часто національні акти розширено трактують перелік суб'єктів воєнних злочинів, включаючи в їх перелік і цивільних осіб, які під час збройних конфліктів вчиняють злочини стосовно комбатантів. Такі положення містяться у військових статутах Австралії, Еквадору, США.

4) Об'єктом посягання є особи, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права (чи їх права). Війна це завжди відносини між державами (та іншими суб'єктами міжнародного права). Ціллю війни є знищення військового потенціалу держави-противника, його збройних сил, техніки, воєнних об'єктів, з метою досягнення певних політичних цілей. Об'єктом нападу не можуть бути особи та об'єкти, які не є воєнними. Саме тому міжнародне гуманітарне право вводить особливе поняття «підзахисні особи» для позначення того, з метою захисту чиїх інтересів воно діє. Підзахисні особи є найбільш вразливими та беззахисними, їх захоплення чи знищення не приносить жодної воєнної переваги, тому такі дії вважаються воєнними злочинами. Однак можливим є варіант, що об'єктом посягання будуть принципи міжнародного гуманітарного права, порушення яких не створює безпосередньої загрози для підзахисних осіб і об'єктів. До таких слід віднести принизливе поводження, примусові роботи, порушення права на справедливий судовий розгляд, вербування дітей, що не досягли 15 років, глумлення над мертвими чи могилами.

5) Дані злочини завжди вчиняються умисно або із грубої необережності. Як зазначено у ст. 30 Статуту Міжнародного кримінального суду, злочини вчиняються «умисно і свідомо». Однак конкретна форма вини все-таки визначається кожним окремим складом злочину [95].

Підсумовуючи наведене, коротко можна визначити, що воєнним злочином є порушення законів та звичаїв війни. Воєнні злочини належать до сфери виключно міжнародного кримінального права.

Також варто брати до уваги, що особливістю насилля, у тому числі військового насилля, є те, що воно змінюється історично, як змінюється і сам характер війни. Сучасна війна набуває рис, які в ній були відсутні в минулому [96].

Проте, єдиного тлумачення поняття «воєнний злочин» на рівні законодавства, зокрема, Кримінального кодексу України, не визначено.

У статті, присвяченій поняттю та ознакам воєнних кримінальних правопорушень, науковці Репецький В., Лисик В. формулюють наступне визначення воєнного злочину. Воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [95].

Науковці М. Гнатовський та Т. Короткий наголошують на тому, що воєнні злочини - серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (порушення законів і звичаїв війни), за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Воєнні злочини є одним із видів міжнародних злочинів поряд із злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом. Воєнними злочинами є серйозні порушення заборон, що містяться як у договірному, так і у звичаєвому міжнародному гуманітарному праві. Деталізація складу кожного із названих воєнних злочинів, що належать до юрисдикції Міжнародного кримінального

суду, міститься у окремому документі - Елементах злочинів. Воєнний злочин може полягати також у серйозних порушеннях інших норм міжнародного гуманітарного права, зокрема тих, що мають звичаєву природу. Щодо міжнародних збройних конфліктів, держави погодилися, що до таких злочинів відносяться певні порушення Гаазького положення у редакції 1907 року, зокрема: використання отруйних речовин; безглузде руйнування міст, не викликане військовою необхідністю; напад на місцевості, що не обороняються; напади на релігійні і культурні установи; розграбування суспільної й особистої власності. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права також застосовуються при кваліфікації порушень законів та звичаїв війни за статтею 438 КК України [97].

Отже, воєнні злочини є найскладнішим за змістом і найбільшим за сферою дії інститутом міжнародного кримінального права, який забезпечує покарання за ці злочини кримінальною санкцією. Склад воєнних злочинів, на відміну від злочинів проти людяності, не містить критерію широкомасштабності або систематичності. Особливий характер цих злочинів полягає в тому, що їх скоюють лише в період збройного конфлікту.

Апеляційна палата Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії в рішенні у справі Д. Тадича (1995) сформулювала юрисдикційні вимоги, згідно з якими можна визначити належність того чи іншого злочинного діяння до воєнних злочинів:

порушення має становити порушення норми міжнародного гуманітарного права;

ця норма повинна мати звичаєво-правовий характер, або, якщо вона стосується договірного права, мають бути дотримані необхідні умови;

порушення має бути «серйозним», тобто стосуватися правила, яке охороняє вагомі цінності, й зумовлювати тяжкі наслідки для жертви;

порушення норми повинно тягти індивідуальну кримінальну відповідальність особи, що її порушила.

Обов’язковою вимогою для кваліфікації діяння як воєнного злочину є його функціональний зв’язок зі збройним конфліктом. Суб’єктивна сторона воєнних злочинів вимагає наявності умислу та усвідомлення (ст. 30 Статуту МКС) з боку суб’єкта злочину, якщо не передбачено іншого. Злочинна поведінка, що становить воєнний злочин, також може відповідати ознакам геноциду або злочину проти людяності. Відповідні склади злочинів можуть застосовувати одночасно, оскільки жоден із них не може розглядатися як lex specialis (спеціальна норма, що витісняє загальну) щодо іншого [98].

На практиці, іноді зустрічається підміна понять та військові злочини ототожнюються з воєнними та навпаки, а тому відокремлюючи вказані категорії, слід звернути увагу також і на те, що загальний перелік воєнних злочинів закріплений у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут), у розділі XIX Кримінального кодексу України йдеться про саме військові кримінальні правопорушення, і лише ст. 438 КК України передбачає відповідальність саме за воєнні злочини.

Так, відповідно до положень ст. 438 КК України, воєнними злочинами в Україні визнається наступні діяння: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Міститься у частині другій ст. 438 КК України кваліфікуюча ознака - ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини [83].

Зважаючи на складність судового розгляду даної категорії кримінальних правопорушень було створено у співпраці українських суддів з міжнародними й українськими експертами Настільну книгу судді з матеріалами для розгляду справ про міжнародні злочини. Методологію та зміст цієї Настільної книги було розроблено в партнерстві з Національною школою суддів України та

Верховним судом. Судді як Верховного суду, так і апеляційних судів і судів першої інстанції взяли участь в обговоренні пропозицій щодо методології та змісту Настільної книги. Підготовку Настільної книги здійснювали українські судді та міжнародні експерти з UpRights, Global Rights Compliance (GRC) (за підтримки проєкту МАТРА-Україна) під загальним керівництвом та за підтримки Програми USAID «Справедливість для всіх». Дана Настільна книга містить певні елементи аналізу, які покликані на допомогу суддям під час розгляду цього взаємозв'язку.

У даному посібнику визначено, що стаття 438 КК України містить як склади окремих злочинів, так і два бланкетних відсилання.

У статті 438 прямо перелічені такі окремі склади злочинів: «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням», «вигнання цивільного населення для примусових робіт», «розграбування національних цінностей на окупованій території» та «умисне вбивство».

Крім того, стаття 438 містить два бланкетні відсилання до «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом» та «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Формулювання статті 438 КК України чітко не визначає її обсяг і зміст. Зокрема, бланкетні відсилання до «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом» та «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» прямо не встановлюють конкретні заборонені діяння та відповідні елементи складу цих злочинів.

Обсяг і зміст ст. 438 КК України слід тлумачити з урахуванням характеру та змісту положень МГП. Його висновками є такі:

- Сфера дії. Стаття 438 передбачає кримінальну відповідальність лише за серйозні порушення МГП, які є воєнними злочинами, а не за всі порушення МГП. Обмеження сфери дії статті 438 воєнними злочинами: (1) відповідає сутності положень МГП, оскільки лише найсерйозніші порушення МГП, тобто

воєнні злочини, тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Натомість більшість інших положень МГП мають технічний характер і їх порушення не тягне за собою кримінальної відповідальності; та (2) забезпечує доступність і передбачуваність закону відповідно до статті 7 ЄКПЛ та відповідної практики ЄСПЛ, які безпосередньо застосовуються в національній правовій системі України.

- Зміст. Стаття 438 встановлює кримінальну відповідальність за наявні воєнні злочини, вже встановлені та визначені в статутах МТКЮ та МКС, зокрема в статтях 2 та 3 Статуту МТКЮ та в статті 8 Статуту МКС. У відповідних договорах МГП, зазначених у статті 438, не визначаються елементи (actus reus і mens rea) складу воєнних злочинів. Класифікація воєнних злочинів та визначення елементів їхнього складу були розроблені на основі статутів та практики міжнародних кримінальних трибуналів, зокрема МКС і МТКЮ. МТКЮ відіграв важливу роль в ідентифікації та визначенні наявних воєнних злочинів і вважається, що ці визначення є відображенням міжнародного звичаєвого права. Хоча стаття 8 Статуту МКС не повністю відображає звичаєве право, вона є першим положенням міжнародного права, що містить вичерпний і зведений перелік воєнних злочинів. Її доповнюють Елементи злочинів МКС, які містять визначення кожного воєнного злочину. Правова база та практика МТКЮ та МКС можуть допомогти суддям у визначенні діянь, які є воєнними злочинами, та елементів їхнього складу.

- З урахуванням того, що Україна дотримується моністичного підходу, за яким міжнародні договори, прийняті або ратифіковані Україною, стають частиною національної правової системи без необхідності імплементації їх за допомогою окремих національних законів, можна навести чотири ключові аргументи на підтвердження висновку про те, що статути та прецедентне право МТКЮ та МКС можна розглядати як джерело тлумачення статті 438, а саме:

а. Статути МТКЮ та МКС можна розглядати як джерело тлумачення статті 438, оскільки вони лише розкрили й уточнили наявні формулювання

воєнних злочинів, які криміналізовано статтею 438 шляхом бланкетних відсилань до положень МГП та договорів.

b. Застосування статті 438 відповідно до практики МТКЮ/МКС має важливе значення для забезпечення отримання норм ЄКПЛ при здійсненні кримінальних проваджень у справах про воєнні злочини. ЄКПЛ безпосередньо застосовується в національній правовій системі України.

c. До міжнародних договорів, зазначених у статті 438 КК України, також можна віднести Конвенцію ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності та Європейську конвенцію про незастосування строку давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Ці конвенції, які ратифікувала Україна, містять класифікацію воєнних злочинів, що віддзеркалює положення Статуту МТКЮ.

d. Статут МКС та Елементи злочинів можна вважати такими, що мають безпосереднє значення для застосування статті 438 КК України в силу визнання Україною юрисдикції МКС відповідно до статті 12(3) Статуту МКС.

- Коло осіб, які підпадають під сферу дії статті 438. Відповідно до статті 438 КК України, будь-яка особа, незалежно від її статусу (цивільна особа чи учасник збройних формувань) або громадянства, може бути притягнута до відповідальності. Проте деякі окремі правопорушення, які стосуються військовослужбовців Збройних Сил України, перелічені також у розділі XIX КК України та доповнені наказом Міністерства оборони № 164 від 23 березня 2017 року. У контексті правопорушень, вчинених військовослужбовцями Збройних Сил України, суддям, можливо, доведеться оцінити потенційний взаємозв’язок між статтею 438, главою XIX КК України, доповненою наказом Міноборони № 164 від 23 березня 2017 року, та МГП [99].

4. Злочин агресії.

На сьогодні злочин агресії вважається одним із найтяжчих у міжнародному праві, оскільки він створює серйозну небезпеку для глобального миру та безпеки, посягаючи на основоположні цінності людства.

Кримінальним кодексом України у ст. 437 визначено, що злочином агресії є планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій (частина 1) та ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (частина 2).

Словник міжнародно-правових термінів містить наступне тлумачення терміну «агресія»: Агресія - (лат. aggressio - напад) - застосування збройної сили однією двою (групою держав) проти суверенітету, тер. цілісності, політ, незалежності ін. д-ви або народу (нації). А. - це звернення до сили всупереч міжнародним зобов'язанням. Поняття «агресія» з'явилося у міжнародному праві в період між двома світ, війнами в процесі розробки принципу заборони агресивної війни. Сама ідея утвердження цього принципу знайшла свій вияв у низці документів Ліги Націй, зокрема в проекті Договору про взаємну допомогу 1923 (не набув чинності) і Декларації про агресивні війни 1927, де агресивна війна кваліфікувалася як «міжнародний злочин [100].

Переважна більшість науковців як перший правовий акт, який абсолютно заборонив війну, розглядають Паризький пакт (пакт Бріана-Келлога) 1928 року. До 1945 року цей документ мав універсальний характер, поки заборона агресії була значно розширена в Статуті ООН. У статті 2 (4) Статуту ООН зазначено, що «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь- якої держави…». Така норма сьогодні має декларативний характер, яка має суворо дотримуватися усіма державами-учасницями. Крім Статуту ООН, цей основний принцип закріплений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року, а також у Заключному акті Наради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 року [101].

Прецедентами покарання за акти агресії в міжнародних відносинах стали Нюрнберзький і Токійський військовий трибунали після Другої світової війни [101].

Стаття 6 (а) Статуту Нюрнберзького трибуналу визначає злочином проти миру «планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод або запевнень, або участь у загальному плані чи змові для здійснення будь-якого з вищенаведених діянь» [102].

Як вбачається з частини 1 Резолюції ГА ООН № 3314 1974 року, агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй» [103].

Факт першого застосування збройної сили державою з порушенням положень Статуту ООН розглядається як очевидне свідчення вчинення акту агресії. У статті 3 Резолюції наведено перелік суспільно небезпечних дій, які можуть підпадати під визначення акту агресії, причому цей перелік має відкритий характер і не є вичерпним.

Згідно статей 2 і 3 з Резолюції ООН про визначення агресії:

Застосування збройної сили державою першим з порушенням Статуту ООН є prima facie (тобто на перший погляд) свідченням акту агресії. Проте Рада Безпеки може відповідно до Статуту дійти висновку, що кваліфікація певних дій як акту агресії є необґрунтованою з огляду на інші відповідні обставини, зокрема якщо зазначені дії або їх наслідки не мають достатнього ступеня серйозності (стаття 2).

Будь-яка з наведених нижче дій, незалежно від оголошення війни, з урахуванням положень статті 2, кваліфікується як акт агресії:

а) вторгнення або напад збройних сил однієї держави на територію іншої держави, або будь-яка військова окупація, незалежно від її тимчасового

характеру, що є наслідком такого вторгнення чи нападу, а також будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якого виду зброї проти території іншої держави;

в) блокада портів або узбережжя держави збройними силами іншої держави;

г) напад збройних сил держави на сухопутні, морські або повітряні сили, а також на морські й повітряні флоти іншої держави;

ґ) застосування збройних сил однієї держави, які перебувають на території іншої держави на підставі угоди з приймаючою державою, з порушенням умов цієї угоди або продовження перебування після припинення її дії;

д) дії держави, яка дозволяє використовувати свою територію іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

е) засилання державою або від її імені озброєних банд, груп, нерегулярних формувань або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які за своєю суттю є настільки серйозними, що дорівнюють переліченим вище актам, або її істотна участь у таких діях [103].

Попри доволі розгорнуте нормативне врегулювання злочину агресії, на практиці зберігається низка суттєвих перешкод для ефективного притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності.

Головною проблемою розгляду даної категорії проваджень є відсутність чіткого зазначення «спеціального суб’єкта» в ст. 437 КК України спричинила невизначеність і суперечливу практику. Вказану ситуацію в практичному аспекті дещо виправив Верховний Суд, натомість, на законодавчому рівні зазначення спеціального суб’єкта даної категорії злочинів відсутнє.

Так, постановою Великої Палати Верховного суду від 28.02.2024 р. по справі № 415/2182/20 провадження № 13-15кс22 викладено наступні правові висновки.

Діяння, визначені у статті 437 КК, здатні вчиняти особи, які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямами політичних або воєнних дій.

Планування, підготовка, розв`язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, та ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій вимагає наявності у суб`єктів або відповідних повноважень, ресурсів у сферах міжнародних відносин, внутрішньої політики, оборони, промисловості, економіки, фінансів, або такого суспільного становища, яке дозволяє їм впливати на прийняття відповідних рішень уповноваженими особами. Вони можуть, зокрема, але не виключно: окреслювати загальний курс розвитку держави, реалізовувати його; представляти державу в міжнародних відносинах; впливати на її нормотворчу діяльність; формувати державну політику; формувати національну ідеологію та забезпечувати її впровадження у життя через масовий вплив на суспільну думку; затверджувати склад і керувати збройними силами, підпорядкованими державі, а також незаконними воєнізованими чи збройними формуваннями; визначати стратегічні завдання для економіки та промисловості (у тому числі спрямовані на обслуговування ними військових цілей); забезпечувати фінансування воєнних заходів; керувати матеріально-технічним забезпеченням впровадження цих заходів.

До осіб з відповідними можливостями можуть належати, наприклад: глави держав та урядів; члени парламенту; лідери політичних партій; дипломати; керівники спецслужб; командири збройних сил, підпорядкованих державі, а також незаконних воєнізованих чи збройних формувань; інші особи, які фактично діють як військові командири; керівники органів виконавчої влади, які здійснюють функції з вироблення та реалізації державної політики і нормативно-правового регулювання у сфері діяльності збройних формувань і

обігу зброї; керівники, правовий статус яких не охоплюється поняттям військового командира і які здійснюють владу або контроль щодо осіб, які беруть участь в агресивній війні чи агресивних воєнних діях; інші особи, які хоча й не займають формальних посад, проте здатні реально впливати на військово-політичні процеси, пов`язані з плануванням, підготовкою, розв`язуванням агресивної війни чи воєнного конфлікту та веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій [104].

Також, Стаття 8-біс Римського статуту, яка стосується злочину агресії, була додана до Статуту в 2010 році, набрала чинності 17 липня 2018 року. Згідно положень даної статті, для цілей цього Статуту злочин агресії означає планування, підготовку, ініціювання або здійснення, особою, яка спроможна ефективно здійснювати контроль за політичними або військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, що за своїм характером, тяжкістю та масштабом становить явне порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй [105].

Отже, у порівнянні:

стаття 437 КК України

Формулювання: «Планування, підготовка, розв’язування або ведення агресивної війни…».

Суб’єкт: не конкретизовано. Закон допускає притягнення будь-якої осудної особи, яка вчинила відповідні дії.

Практика: у ряді справ кримінальне переслідування здійснювалося проти рядових військових, командирів середньої ланки та осіб, що не мали впливу на ухвалення політичних рішень

Проблема: широке тлумачення суб’єкта створює колізію з міжнародними стандартами та спричиняє неоднозначність правозастосування, що зазначено у рішеннях Верховного Суду (2024 р., справа № 415/2182/20).

Міжнародне право (ст. 8-bis Римського статуту МКС)

Формулювання: злочин агресії – це акт агресії, вчинений особою, яка має можливість реально контролювати або спрямовувати політичні чи воєнні дії держави.

Суб’єкт: винятково "керівна особа", тобто особа, яка перебуває на вищому рівні ухвалення державних або військових рішень (наприклад, глава держави, міністр оборони, начальник генштабу).

Мета: гарантувати, що притягнення до відповідальності за злочин агресії не поширюється на виконавців нижчого рівня або звичайних солдатів.

Варто звернути увагу на чіткість та відповідність принципу персональної відповідальності керівництва, що застосовувався на Нюрнберзькому трибуналі, але закріплений у більш вузькому обсязі.

Таким чином, з метою узгодження з нормами міжнародного права доцільно внести зміни до ст. 437 Кримінального кодексу України, уточнивши, що суб’єктом злочину агресії є особа, яка фактично здійснює керівництво політичною або військовою діяльністю держави.

З тексту Постанови Верховного суду від 06.12.2021 р. по справі № 756/4855/17 провадження № 51-7121км18, вбачається, що одними з доводів сторони захисту була відсутність у національному і міжнародному законодавстві визначення терміну «агресивна війна» (яке суди безпідставно ототожнили з поняттям «агресія») діяння за ст. 437 КК України в тій частині, яка передбачає відповідальність за ведення агресивної війни, не могло бути поставлено за вину обвинуваченому. Протилежні висновки в цій частині, на думку захисників, суперечать принципу правової визначеності. Суд визнав такі доводи сторони захисту є необґрунтованими та зазначив, що суд першої інстанції прямо зазначив у вироку, що вказані поняття «агресія» та «агресивна війна» не є тотожними (т. 100, а.п. 119) і дійшов правильного висновку, що з точки зору міжнародного кримінального права та кримінального права України агресивна війна є видом агресії. Агресивна війна вирізняється масштабністю дій, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби (економічними, дипломатичними, ідеологічними, інформаційними),

постановкою та реалізацією певних політичних завдань, зокрема окупації частини території суверенної держави [106].

Таким чином, різне правове тлумачення вказаних понять, спричиняє різне трактування об'єктивної сторони складу даних кримінальних правопорушень.

Також, проблемним питанням розгляду даних проваджень, як і вищевказаних груп міжнародних злочинів, є складність збирання та збереження доказової бази, дотримання процедури здійснення розгляду за відсутності обвинуваченого (in absentia), забезпечення його права на захист (Постанова Верховного суду від 06.12.2021 р. по справі № 756/4855/17 провадження № 51-7121км18).

Виходячи з наведеної практики, можна визначити, що основними правовими проблемами розгляду справ про міжнародні злочини є наступні:

1. Недосконалість національного законодавства

До 09.10.2024 р. український Кримінальний кодекс не містив статті про злочини проти людяності, відсутнє чітке визначення поняття «воєнний злочин», не визначено чітко суб'єктний склад категорії злочину агресії; неузгодженість термінології та складів злочинів геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочинів агресії зі Статутом МКС та Римським статутом.

2. Доведення спеціального наміру (dolus specialis): існує складність у зібранні доказів на підтвердження спеціального наміру особи на вчинення даної категорії злочинів.

3. Закриття проваджень у зв'язку зі смертю підозрюваного

Механізм, закладений у ст. 284 КПК України, передбачає автоматичне закриття кримінального провадження у разі смерті підозрюваного. Це перешкоджає повноцінному розгляду справи по суті, навіть якщо є достатні підстави для встановлення факту геноциду (або інших складів міжнародних злочинів) та його кваліфікації судом.

4. Проблема ретроактивності норм кримінального законодавства

Попри те що за загальним правилом закон не має зворотної дії, норми міжнародного права та національне законодавство (ст. 5, 49, 442 КК України)

передбачають винятки для злочинів проти миру та безпеки людства, до яких належить геноцид. Це викликає правову дискусію щодо легітимності застосування КК України до подій 1932–1933 рр.

5. Підсудність і юрисдикція

Хоча юрисдикція даних злочинів може бути міжнародною, національною або універсальною, в контексті України проблемним залишається питання про виключну підсудність національних судів справам, що стосуються подій на її території.

6. Тривалість та складність досудового розслідування

Через масштабність злочину, його історичний характер і складність збирання доказів, розслідування та судовий розгляд є вкрай тривалими. Принцип безпосередності дослідження доказів (ст. 23 КПК України) ще більше ускладнює ефективність судового процесу.

7. Визначення потерпілої групи

Питання щодо того, чи відповідає певна група критеріям «національної, етнічної, расової або релігійної» відповідно до Конвенції 1948 року, іноді викликає дискусії в доктрині та практиці, особливо в історичних контекстах, таких як Голодомор.

8. Унікальність справи Голодомору як прецеденту

Кримінальне провадження щодо організаторів Голодомору є єдиним прецедентом, визнаним у вітчизняній практиці, що підкреслює відсутність системної судової практики за ст. 442 КК України.

9. Правова невизначеність щодо застосування процедури in absentia

Спеціальне судове провадження часто викликає сумніви щодо дотримання прав обвинувачених.

Відсутність чітких правил перегляду заочних вироків при поверненні обвинуваченого.

10. Відсутність сталого прецедентного підходу.

Невелика кількість вироків та відсутність усталеної судової практики. Потреба у правових позиціях Верховного Суду для однакового застосування норм.

Ці проблеми свідчать про необхідність глибокої адаптації національного кримінального судочинства до міжнародних стандартів, що стане основою ефективного правосуддя у справах про злочини проти людяності.

Також, окремо слід виділити організаційно-процесуальні бар’єри:

1. Низький рівень спеціалізації суддів і правоохоронців

Судді загальної юрисдикції не мають достатнього досвіду у розгляді міжнародних злочинів.

Відсутня системна підготовка або навчання щодо стандартів міжнародного кримінального права.

2. Перевантаження та обмежені ресурси судової системи

Судова система перевантажена справами, особливо у воєнний час. Нестача суддів, фінансування, приміщень та технічного забезпечення для належного розгляду.

3. Ускладнення через воєнний стан, недоступність свідків, тимчасову окупацію територій. Немає чіткої процедури дистанційного допиту, що впливає на повноту доказової бази. Нестача інфраструктури: зруйновані або непрацюючі суди, недоступність залів, брак технічного обладнання.

4. Проблеми цифровізації: перехід до цифрового судочинства ускладнений через технічні та фінансові бар'єри.

5. Забезпечення безпеки і явки учасників процесу: особливо в умовах війни.

6. Фінансові виклики

Хронічне недофінансування судової системи.

Висока вартість перехідного правосуддя, що вимагає стратегічного фінансування державою і підтримки міжнародних партнерів.

Отже, автором обґрунтовано необхідність удосконалення організаційно-правового механізму розгляду справ про міжнародні злочини в умовах воєнного стану як ключового інструменту забезпечення національної безпеки.

Встановлено, що актуалізація загроз в умовах збройної агресії рф, зокрема гібридних, вимагає ефективного функціонування системи правосуддя, здатної своєчасно реагувати на виклики та забезпечувати невідворотність покарання за воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності.

Проаналізовано міжнародні стандарти кваліфікації та юрисдикції щодо злочину геноциду, співвіднесені з положеннями національного законодавства України, зокрема ст. 442 КК України. Підкреслено важливість дотримання принципу територіальної юрисдикції при розгляді справ, що стосуються подій, вчинених на території України, зокрема щодо Голодомору 1932–1933 років.

Виявлено процесуальні прогалини у механізмі розгляду справ про геноцид у разі смерті осіб, щодо яких зібрано докази, але провадження автоматично закривається.

Наголошено, що новий склад злочину - злочини проти людяності, визначений ст. 442-1 КК України, потребує ретельного аналізу з огляду на широке використання термінів, які раніше не застосовувалися в українському кримінальному праві. Розкрито значення міжнародних правових стандартів у контексті розуміння ознак цих злочинів, їх кваліфікації та доведення, особливо в умовах систематичних і масштабних нападів на цивільне населення.

Окреслено основні проблеми розгляду справ про міжнародні злочини на національному рівні: нормативні (невідповідність положень КК України міжнародним стандартам), кадрові (дефіцит суддів та спеціалізованих знань), організаційні (пошкоджені судові установи, відсутність спеціалізованих приміщень), процесуальні (застосування процедури заочно (in absentia), труднощі з доказуванням, а також фінансові.

Зроблено висновок про доцільність створення спеціалізованої судової інституції або запровадження спеціалізації суддів у складі судів загальної юрисдикції для розгляду справ про воєнні злочини, геноцид та злочини проти

людяності, а також про необхідність перегляду кримінального та кримінального процесуального законодавства з урахуванням положень Римського статуту МКС.

Висновки до РОЗДІЛУ II

У другому розділі дисертації здійснено комплексний аналіз особливостей правового регулювання та функціонування судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану, що дало змогу сформулювати низку важливих наукових і прикладних висновків.

З'ясовано, що воєнний стан як особливий правовий режим суттєво впливає на реалізацію правосуддя, зумовлюючи необхідність пошуку балансу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням конституційних прав громадян. Незважаючи на обмеження, передбачені законодавством у надзвичайних умовах, право на доступ до суду та гарантії судового захисту мають зберігати свою дію й ефективність, у тому числі в умовах збройного конфлікту.

Установлено, що чинне законодавство України не забезпечує достатнього регулювання організаційно-правових механізмів функціонування судів у кризових умовах. Відсутність чіткої нормативної бази щодо релокації судів, зміни підсудності, безпеки суддів, організації віддаленого судочинства та розгляду справ за відсутності обвинуваченого, створює правову невизначеність та ускладнює реалізацію судової функції держави в умовах воєнного стану.

Підтверджено, що цифровізація та дистанційні технології, започатковані у відповідь на пандемію COVID-19, мають значний потенціал для забезпечення безперервності роботи судів і в умовах війни. Проте для їх ефективного впровадження необхідне системне доопрацювання процесуального законодавства, особливо в частині кримінального та адміністративного судочинства.

Особливу увагу у розділі приділено проблемі розгляду справ про міжнародні злочини - воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Обґрунтовано необхідність вдосконалення кримінального законодавства та процесуальних норм, які регламентують юрисдикцію та процедури розгляду таких категорій справ, у тому числі із залученням міжнародного досвіду та імплементацією положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Розкрито актуальність створення спеціалізованих судових механізмів або впровадження інституційної спеціалізації у межах судів загальної юрисдикції для розгляду справ про міжнародні злочини. Такий підхід дозволить забезпечити фаховість судочинства, належну доказову базу та підвищити ефективність механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі правопорушення.

У цілому, результати дослідження у другому розділі засвідчили нагальну потребу у вдосконаленні законодавчого забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану, посиленні їх інституційної стійкості, цифровій трансформації та модернізації організаційно-правових підходів, що є критично важливими для ефективного функціонування правосуддя в періоди національної кризи.

РОЗДІЛ ІІІ. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Порівняльна характеристика досвіду країн ЄС і НАТО з питань діяльності судів в умовах особливих правових режимів

Під час запровадження особливих правових режимів кожна з країн ЄС та НАТО напрацювала певний досвіт у сфері здійснення правосуддя.

Деякі судові органи закривалися повністю, а деякі залишалися частково відкритими, але всім довелося швидко рухатися у напрямку здійснення правосуддя дистанційно та за допомогою онлайн-платформ [52].

Проте, визначаючи питання досвіду країн ЄС та НАТО під час запровадження особливих правових режимів доцільно, перш за все визначити, які саме правові режими вважалися особливими, та які саме обставини можна розуміти під поняттям «особливий стан».

Конституції різних країн часто передбачають можливість обмеження тих чи інших прав і свобод за надзвичайних обставин.

Такими обставинами, коли відбуваються глибокі зміни у всіх сферах життя суспільства, можуть бути агресія іноземної держави, безпосередня загроза життю та безпеці громадян чи конституційному ладу держави (наприклад, спроби захоплення чи присвоєння влади, збройний заколот, масові заворушення, терористичні акти, міжконфесійні та регіональні) конфлікти, надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру тощо). У таких випадках запроваджуються передбачені національним законодавством особливі правові (надзвичайні) режими діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств та організацій.

Виходячи з аналізу зарубіжного законодавства і класифікації, що наводиться в юридичній літературі, до таких режимів, зокрема, можна віднести:

надзвичайний стан (Алжир, Великобританія, Зімбабве, Індія, Ірландія, Канада, Португалія, США, ПАР);

воєнний стан (Болгарія, Великобританія, Індія, Нідерланди, Польща, Румунія, США, Україна та ін.);

стан облоги (Аргентина, Бельгія, Бразилія, Угорщина, Венесуела, Греція, Іспанія, Малі, Португалія, Франція);

стан війни (Бельгія, Італія, Кабо-Верде та ін.);

стан суспільної небезпеки (Італія);

стан напруженості (ФРН);

стан оборони (ФРН, Коста-Ріка, Фінляндія);

стан загрози (Іспанія);

стан готовності (Норвегія) .

Якщо аналізувати, які саме обставини розглядалися як надзвичайний стан і спричинили трансформацію функціонування судової системи в країнах Європи та НАТО, то ключовим таким чинником стала пандемія COVID-19. Саме з цього періоду на рівні європейських держав розпочався активний пошук рішень щодо організації правосуддя в умовах надзвичайного правового режиму.

Під час пандемії COVID-19 у низці країн судові установи були частково або повністю закриті, а розгляд справ обмежувався лише невідкладними провадженнями [52]. Формат роботи суддів і працівників - очний чи дистанційний - залежав від національного реагування, запроваджених обмежень, типу суду та категорії справ. Обмеженість доступу до приміщень судів і ресурсів зумовила перегляд підходів до визначення пріоритетності проваджень та розподілу кадрів, зокрема між різними юрисдикціями (кримінальною, цивільною, адміністративною). Саме в цих умовах фізичного дистанціювання відбулося активне впровадження елементів онлайн-правосуддя як вимушеної, але ефективної альтернативи традиційній судовій практиці.

Яскравими прикладами останнього служать США, Сполучене Королівство, Франція, Естонія та інші. Так, у США дистанційний розгляд судових справ запровадили в деяких штатах в обов’язковому порядку, а в інших - за можливості. У Сполученому Королівстві було збільшено кількість судових

засідань, які слухаються у спеціально розробленому мобільному додатку. У Франції подібні слухання відбуваються також по телефону. В Естонії судді та інші співробітники судів дистанційно працюють завдяки впровадженню електронного правосуддя.

У Німеччині кожен суддя самостійно вирішував у межах положень чинного законодавства, чи доцільно проводити слухання справи або відкласти розгляд. Були розроблені загальні вказівки, наприклад, у вигляді огляду чинних законодавчих положень, які визначають правові підстави застосування процесуальних альтернатив очному слуханню.

Потенційна проблема незавершених кримінальних проваджень була вирішена шляхом внесення тимчасових змін до законодавства. Для уникнення необхідності поновлювати кримінальні процеси через наслідки пандемії COVID-19, німецький Бундестаг ухвалив нову постанову, згідно з якою суди мали змогу перервати основне слухання на максимальний термін у три місяці і десять днів, наприклад, у випадку обмеження діяльності суду або участі осіб, що належать до груп ризику.

Крім того, деякі федеральні землі також публікували рекомендації та обов’язкові нормативні акти. Однак, чи слід відкладати судові провадження за цих обставин, судді вирішували на власний розсуд. Втім, у розпал пандемії більшість судів (включаючи Федеральний суд, Федеральний адміністративний суд та Федеральний Конституційний Суд) вирішили звести кількість відвідувачів судів до мінімуму.

Досвід Німеччини свідчить, що необхідно знайти компроміс між вимогою забезпечення чіткості та передбачуваності рішень і пропозицій, з одного боку, та гнучкістю прийняття рішень залежно від справи – з іншого. Перше є невід’ємною частиною запобігання ухваленню свавільних рішень та непередбачуваним результатам для користувачів судових послуг згідно з принципом правової визначеності. Друге дозволяє забезпечити судовий розсуд та врахувати особливості справи, а також місцезнаходження, тип та розмір суду.

Досвід Нідерландів. У квітні 2020 року законодавець прийняв «Тимчасовий закон про правосуддя та безпеку COVID-19». У статті 2 зазначено, що якщо через спалах COVID-19 неможливо провести фізичне слухання в цивільному та адміністративному судочинстві, усне слухання може відбуватися за допомогою двостороннього електронного засобу зв'язку (наприклад, телефону). На додаток до цієї статті судова влада встановила «Тимчасове загальне положення про розгляд судових справ» (далі: загальне положення). У преамбулі цього регламенту зазначено, що судова влада перебуває на етапі 3. Фаза 3 означає, що суди розглядатимуть якомога більше справ, беручи до уваги вказівки RIVM, тимчасові заходи для кожної правової сфери та вищезгадану пріоритетність, фізично або онлайн під час слухання, якщо справу не можна розглянути письмово. Справа може бути розглянута по телефону, якщо немає можливості розглянути справу фізично або онлайн [107].

У світлі часткового або повного закриття судів у багатьох країнах у розпал пандемії спроможність судів розглядати справи зменшилася, що поставило питання про те, розгляд яких справ зупиняти, яких – продовжувати, а які справи визнавати не відкладними, що іноді називають «визначенням черговості справ». Визначення невідкладності відрізняється у різних країнах та різних видах судів, проте, також можна знайти певні спільні риси [52].

Приклади визначення пріоритетності.

В Онтаріо (Канада) як невідкладні визначались різні питання, зокрема ті, що стосуються охорони здоров'я та безпеки, захисту дітей тощо. Суди також спиралися на такі критерії, як невідкладність розгляду справи; серйозність (наприклад, чи існує суттєвий вплив на здоров'я або безпеку чи економічний добробут однієї із сторін); конкретність та суттєвість проблеми, тобто чи не є вона теоретичною; також існування доказів, що підтверджують терміновість (наприклад, медичні докази серйозності проблеми зі здоров'ям тощо).

Закони, прийняті під час розпалу пандемії в Італії, Португалії та Словенії, передбачали здійснення невідкладних дій, що стосувались ситуацій, коли під загрозою були основоположні права, незважаючи на карантин, такі як

провадження у випадках, коли під загрозою опинялись неповнолітні, у справах щодо термінової опіки та домашнього насильства [52].

У деяких юрисдикціях, наприклад, у Сербії, судові процеси щодо злочинів, скоєних під час надзвичайного стану або пов’язаних з ними, продовжували тривати під час карантину.

В адміністративних судах Австрії потреба у проміжному захисті прав та законність надзвичайних заходів (швидке забезпечення правової безпеки) були одними з основних міркувань у визначенні невідкладності справ.

Голландська судова система прийняла загальне положення про розгляд справ, яке серед невідкладних справ визначало слухання деяких кримінальних справ, справ про неплатоспроможність та сімейних справ, як от захист дитини [52].

У Північній Македонії рішення Судової ради № 02-606/173, що набуло чинності 17 березня 2020 року, містило перелік рекомендованих невідкладних справ для судів загальної юрисдикції: кримінальні справи, коли підсудний або деякі з підсудних перебувають під вартою, під домашнім арештом або стосовно них застосовуються інші заходи щодо забезпечення присутності підсудного під час кримінального процесу; кримінальні справи, пов’язані з домашнім насильством; кримінальні справи, в яких обвинувачені не проживають постійно або тимчасово у Північній Македонії, але злочини були скоєні в країні; кримінальні справи, щодо яких є ризик досягнення строку давності; кримінальні справи у конкретних кримінальних правопорушеннях;справи щодо проступків термінового характеру; справи, пов’язані із застосуванням тимчасових заходів;справи, які перебувають у фазі прийняття рішення; справи, в яких існує небезпека порушення принципу швидкого судового розгляду; справи, визначені законом як невідкладні; отримання письмових заяв та інші питання, пов’язані з превентивним кінцевими строками. Це рішення також включало окремі пункти щодо справ, які підпадають під юрисдикцію апеляційних судів, Верховного Суду країни, Адміністративного суду та Вищого адміністративного суду.

Інші процедурні дії, що стосуються потенційно невиправданого тримання під вартою, також слід вважати пріоритетними, не в останню чергу – з огляду на ризик зараження у зазвичай тісних умовах ув'язнення. OHCHR та WHO наголошували, що особи, позбавлені волі, є більш вразливими, оскільки поширення вірусу може швидко зростати внаслідок як правило високої концентрації осіб, позбавлених волі, в обмеженому просторі та в умовах обмеженого доступу до гігієни та медичної допомоги в деяких випадках.

Хто вирішує, які справи є терміновими, залежить від юрисдикції. У деяких країнах судді самостійно вирішували, які справи є невідкладними у кожному окремому випадку, як,наприклад, в Албанії, де були дуже загальні або навіть відсутні розпорядження, зокрема з боку судових рад. У Словенії натомість перелік невідкладних справ був визначений законом. У Греції «невідкладні справи», що мають розглядатися судами протягом усієї пандемії COVID-19, були чітко визначені законом [52].

Зі вказаного можна зробити висновок, що деякі, зазначені вище суди, під час надзвичайної ситуації не припиняли здійснення судочинства, а певним чином, визначаючи пріоритетність справ, інші справи, менш пріоритетні, ставили так би мовити «на паузу». Але вказане було обумовлено відповідними нормативними актами, розпорядженнями таких держав, тобто мало під собою необхідне правове підґрунтя, а тому запроваджену практику слід вважати достатньо слушною.

Інші держави (США, Сполучене Королівство, Франція, Естонія) пішли шляхом надання можливості здійснення дистанційного судочинства.

Адаптація суду, можливість переходу до дистанційного судочинства в умовах надзвичайного стану у кожній конкретно взятій країні залежала від базового рівня, тобто від того, в якому стані перебувала організація роботи судових органів на час виникнення надзвичайної ситуації.

Серед новітніх технологій, що знайшли поширення в судах Сполучених Штатів та набули популярності за кордоном, став проект SRS Anonymity System. Під час судового засідання особа під захистом перебуває у

спеціальному приміщенні - «секретній кімнаті» в будівлі суду або за його межами. До «секретної кімнати» транслюються відеозображення і звук із зали судового засідання, а до зали транслюється змінений голос особи, що перебуває під захистом і, при необхідності, її відеозображення на персональний монітор судді. Це дає судді можливість ідентифікувати особу, що перебуває під захистом [108].

До пандемії, інформаційна система суду в Естонії (KIS) - це сучасна система управління інформацією в естонських судах 1-ї та 2-ї інстанцій та у Верховного Суду, яка є єдиною інформаційною системою для всіх видів судових проваджень. KIS дозволяє реєструвати судові справи, засідання та судові рішення, забезпечує автоматичний розподіл справ між суддями, створення повісток, публікацію судових рішень на офіційному сайті та збір метаданих. Інформаційна система також має інструмент пошуку для судових документів, судових рішень, засідань та справ. Конфіденційні дані та справи може бачити лише суддя у справі та співробітники суду, пов’язані зі справою [109].

Оскільки Естонія мала сучасну систему управління інформацією на момент оголошення пандемії, її правова система з легкістю змогла перейти на дистанційне провадження.

Найбільш обговорюваним аспектом впливу COVID-19 на суди може бути стрімке розширення використання технологій для управління навантаженням судів та підтримання певної роботи під час карантину та після нього. Відповідні IT-рішення включають відео платформи для проведення дистанційних слухань, системи для подання, розповсюдження та спільного використання документів, електронне управління веденням справ та електронні підписи.

Використання таких технологій вимагає підключення до Інтернету та безпеки даних, а також доступу користувачів судових послуг до комп’ютерів, камер/веб-камер, мікрофонів, екранів та Wi-Fi.

Можна сказати, що пандемія виштовхнула судову владу в епоху технологій. Деякі IT-інструменти були підхоплені суддями з ентузіазмом у

низці юрисдикцій, іноді не враховуючи їхні недоліки для сторін та пов'язані з цим питання справедливого судового розгляду.

Звичайно, під час освоєння судами процесу дистанційної роботи, виникало безліч питань, насамперед які стосувалися ідентифікації та авторизації осіб, використання певного програмного продукту державними органами, безпеки і захисту інформації, збереження персональних даних тощо. Окремо слід звернути увагу на те, що нагальною проблемою залишається неготовність інфраструктури судів до дистанційної роботи в повній мірі – досі не всі суди забезпечені відповідним технічним обладнанням [110].

Першим суддею, який призначив і провів судове засідання в режимі відеоконференції поза межами суду за допомогою додатка Zoom 13 квітня 2020 року, був суддя Рищенко Андрій у справі 160/2860/207. Це стало поштовхом для пошуку альтернативних платформ розгляду справ у режимі відеоконференції [111].

Саме з цього часу почався новий період розвитку формату дистанційного доступу учасників до судових проваджень.

Надалі суди проводили дистанційні засідання за допомогою додатків Zoom, Skype та інших програмних рішень.

Для дистанційного розгляду справ люди повинні мати можливість підтвердити свою особу у випадку, якщо вони фізично не присутні в суді. З цією метою кілька країн дозволили використання електронних підписів шляхом внесення змін, зокрема, до кримінального та цивільного процесуального кодексів.

Судді також повинні мати можливість посвідчувати свою особу та підтверджувати рішення, якщо справи розглядаються дистанційно. У кількох країнах був запроваджений електронний варіант з використанням електронних підписів. Наприклад, в Норвегії були внесені зміни до законодавства, що дозволяють ухвалювати рішення, якщо є відсканована копія підпису головуючого та підтвердження судді проте, що інші судді погодились із ухваленим рішенням [52].

Ключовим також є поняття «ідентифікована особа». Ідентифікованою особа вважається, якщо її можна безпомилково виділити серед інших. Зазвичай для того, щоб вважати особу ідентифікованою, необхідні її ім'я, прізвище, по батькові та реквізити документа, що посвідчує особу/цифровий номер, що присвоюється особі (наприклад, ідентифікаційний номер фізичної особи) [112].

Одним із способів, у який суди пристосувались до умов карантину та вимог фізичного дистанціювання, є використання відеоконференцій. Отже, аналіз проблем та ефективне використання відеоконференцій для проведення віртуальних процесів та інших слухань стає все більш доступним, і різні судові органи видають рекомендації для суддів з проведення дистанційних слухань [52].

Суди використовували низку різноманітних платформ (зокрема Skype, Zoom, MicrosoftTeams, Cisco's Webex, Polycom Real presence, Cloud Video Platform, BlueJeans, PEXIP,TrueConf тощо) – інколи на експериментальній основі. Вартість наявного програмного забезпечення означає, що, коли суди не купують необхідні ліцензії, судді можуть бути змушені використовувати безкоштовні програми, які не передбачають необмеженої тривалості та інших функцій, необхідних для проведення дистанційного судового слухання. Деякі країни та суди вже протягом певного часу проводять віртуальні слухання, а інші намагаються засвоїти уроки зі свого досвіду.

До країн, де відеоконференції використовувались у цивільних та кримінальних провадженнях, зокрема належали Австрія, Хорватія, Франція (де слухання також проводились по телефону), Угорщина, Ірландія, Казахстан (де використовувались Zoom та додаток TrueConf), Португалія, Сербія, Словенія, Швеція та Сполучене Королівство. В Україні Державна судова адміністрація прийняла рішення дозволити використовувати різні програми для проведення відеоконференцій, а не покладатися на одну. Однак учасники повинні були попередньо реєструватися за допомогою цифрового підпису або даних для входу та пароля. Як повідомляється, деякі судді транслювали слухання через YouTube для забезпечення доступу громадськості. У Північній Македонії

проведення дистанційних слухань було дозволене урядовою директивою під час надзвичайного стану; однак, судді характеризували це рішення як дуже розмите. У результаті цього про дистанційні слухання повідомлялося лише з суду першої інстанції Кавадарці, проведення яких закінчилось із припиненням там надзвичайного стану, що скасувало також юридичні підстави для проведення дистанційних слухань. У Греції, навпаки, не існувало нормативної бази, яка дозволяла б проводити дистанційні слухання; під час часткового призупинення судових засідань (13 березня – 6 травня 2020 року) був дозволений лише дистанційний розгляд справ суддями у складі, наприклад, колегій із трьох суддів, тоді як усі судові слухання відкладено на пізніший термін [52].

З березня 2020 року італійському правосуддю, як і правосуддю інших держав, довелося зіткнутися з проблемою доступу до правосуддя в умовах карантину. Якнайчастіше використовувалися електронні подання справ та засідання у формі відеоконференцій через Skype for Business та Teams. Але згідно законодавства станом на кінець 2020 проведення судового засідання у формі відеоконференції передбачало присутність судді у судовій установі. Суд Флоренції не погодився з таким положенням і вказав, що можна судді подати обґрунтований запит про звільнення від дотримання вищезазначеного положення. Якщо є конкретні причини, які підкреслюють небезпеку для здоров'я судді йти в офіс, щоб провести слухання (поважний вік або супутні патології, вагітність, недоступність приватного транспортного засобу для поїздки з дому на роботу, а також відсутність в даний час належного громадського транспорту або небезпека поїздки при необхідності заміни більшої кількості транспортних засобів) зацікавлений суддя може подати Голові Суду обґрунтоване прохання про звільнення від дотримання цього положення, яке керівник суду буде оцінювати з урахуванням наявної в нього інформації. Таким чином забезпечилося абсолютно дистанційне провадження для всіх учасників справи [108].

У багатьох інших країнах, таких як Австралія, Австрія, Англія, Італія, Словенія, Швеція, Уельс і Нова Зеландія, дистанційна робота до пандемії була рідкістю. Наприклад, у Словенії до пандемії судді, які працювали дистанційно часто проживали далеко від суду та витрачали багато часу на дорогу в суд. У Словенії дистанційна робота обмежувалася вивченням справ і написанням судових рішень [113].

В Австрії зазвичай дуже обмежене проведення слухань у режимі відеоконференцій було розширене законом та нормативними актами через пандемію, дозволяючи їх використовувати до 31 грудня 2020 року. Згідно з новими нормативними актами, у цивільно-правових справах можливе проведення дистанційних слухань справи, якщо сторони погоджуються, за кількома винятками. Якщо свідки або сторони належать до групи ризику, вони мають право на використання технології проведення відеоконференцій, щоб їм не доводилось приходити до суду. По-друге, проведення слухань в лікарнях, будинках для людей похилого віку тощо (через більший ризик для тих, хто там проживає) може бути замінене дистанційними слуханнями, а отже суддям та сторонам не доведеться заходити до цих закладів. У кримінальних справах суд може прийняти рішення заслухати затриманих підсудних у форматі відео конференції. Обґрунтування цього положення – уникнути ризику потрапляння вірусу COVID-19 до пенітенціарної установи в результаті приведення підсудного до суду [52].

Отже, на міжнародному рівні, ряд Європейських країн успішно почав використовувати та використовує досвід здійснення дистанційного судочинства.

Крім того, цікавим є і думка фахівців ряду Європейських країн щодо організації роботи суду в України в умовах воєнного стану, з огляду на їх досвід, напрацьований за час пандемії.

Так, онлайн-зустріч суддів України, Німеччини, Польщі організував Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду спільно з

Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва (IRZ) 25 липня 2022 року.

«Голова КАС ВС зазначив, що війна в Україні додала в організацію роботи адміністративних судів немало проблем, серед яких відсутність безпеки є однією з головних. Здійснення безперервного і належного правосуддя у форс-мажорних умовах потребує певних законодавчих змін і доповнень, передусім процесуального характеру. Зокрема, врегулювання дистанційної форми роботи. Річ у тому, що судді продовжують розглядати справи й ухвалювати судові рішення, а до ВРП вже надходять скарги щодо дистанційної форми роботи суддів із проханням притягнути їх до дисциплінарної відповідальності.

Очільник КАС ВС запросив суддів з Німеччини, які від започаткування адміністративної юстиції в Україні активно сприяли її розвитку і становленню, щоб вони поділилися набутим у зв'язку з викликами, спричиненими пандемією COVID-19, досвідом з організації розгляду судових справ у дистанційному режимі.

Старший менеджер проєктів Німецького фонду міжнародного правового співробітництва (IRZ) в Україні Вольфрам Гертиґ висловив захоплення тим, що суди України, незважаючи на складну ситуацію, продовжують реформування на засадах верховенства права, утримують судочинство на належному рівні. Він також звернув увагу, що адміністративне судочинство, яке є особливо важливою юрисдикцією для побудови правової держави, функціонує на відповідному рівні, наскільки це можливо в нинішніх умовах воєнного стану.

Голова Конституційного суду та Вищого адміністративного суду землі Рейнланд-Пфальц доктор Ларс Брокер у вітальному слові сказав, що Україна бореться не лише за себе, а за всю Європу, за вільне й демократичне життя, за верховенство права. «Мене глибоко вразило, що в таких умовах ви слідкуєте за правовим супроводом всіх процесів, що відповідає вимогам правової держави. Адже дотримання прав людини не призупиняється на час війни», – сказав пан Брокер.

Відповідно, Ларс Брокер вважає, що в екстремальній ситуації в Україні через воєнний стан для того, щоб убезпечити і сторони судової справи, і суддів, також повинні бути створені особливі інструменти. Наприклад, суддя може бути в безпечному місці, якщо одноособово ухвалює судове рішення і є можливість підписати його електронним підписом. У разі консультацій та нарад із колегами судді можуть перебувати вдома і підключитися до відеоконференції через захищені системи зв'язку. В разі проведення усного розгляду справи, на думку спікера, лише один із суддів (можливо, головуючий) має бути в суді, щоб забезпечити гласність, відкритість і публічність судового процесу, вважає доповідач.

Головуючий суддя Вищого адміністративного суду землі Рейнланд-Пфальц доктор Сабіне Вабнітц згадала, що під час відвідин м. Краматорська у 2019 році була глибоко вражена тим, як вправно використовували суди України технічне устаткування для розгляду справи в дистанційному режимі, коли сторона оскарження брала участь у судовому засіданні онлайн.

У Німеччині такий формат також використовується. Він закріплений у процесуальному законодавстві задовго до пандемії. Сенс полягав в економії часу і коштів на дорогу учасників справи до суду, а також у прискоренні процесу судового розгляду. Використання техніки для відеоконференцзв'язку є одним з елементів диджиталізації правосуддя, до якої прагнуть суди ФРН.

Однією з головних вимог, за словами спікерки, є належним чином устаткований зал судових засідань, доступ до відповідної техніки. Обов'язково здійснюється звуко- і відеозапис. Суд може дозволити свідкам, експертам - учасникам усного розгляду справи брати участь у процесуальних діях, перебуваючи в іншому місці. Це, як правило, приміщення органів влади, іншого суду, адвокатської канцелярії. А от використання мобільної техніки в дорозі не розглядається як можливість для розгляду судової справи. Це пов'язано з тим, що особливою вимогою є захист персональних даних.

Сабіне Вабнітц розповіла, що у зв'язку з пандемією суддів забезпечили можливістю доступу до службового комп'ютера з домашнього робочого місця.

Наради суддів проводяться в режимі відеоконференції. Головне, щоб усі судді були згодні так працювати.

Відповідаючи на запитання українських колег, Сабіне Вабнітц підтвердила, що в Німеччині судді мають можливість накладати електронний підпис на судове рішення, перебуваючи вдома. Для цього лише потрібні відповідні технічні умови».

Під час вебінару, що у квітня 2020 р. організували в Одесі експерти Консультативної місії ЄС (КМЄС), що зібрав онлайн майже 50 учасників із країн Євросоюзу та України, експерти вищого рівня з питань правосуддя - судді з Італії, Німеччини, Великобританії та Фінляндії - обговорили з українськими колегами проблеми, з якими вони стикаються через поширення коронавірусу. Зокрема, ішлося про заходи, що вживаються в судах різних країн у зв'язку з обмеженнями та адаптацію судової практики до нових обставин. Особлива увага була приділена застосуванню відеоконференцій, та чи здатен цей онлайн інструмент забезпечити захист персональних даних. Суддя Роберто Вендітті, який працює в одному з найбільш уражених коронавірусом районів Італії, розповів, що 80% італійських суддів наразі працюють віддалено. Він зазначив, що італійські судді, прокурори та адвокати визнали ефективність застосування відеоконференцій у певних кримінальних справах. Але, за потреби, судді позмінно працюють у судах, тим самим намагаючись запобігти поширенню COVID-19.

«Пандемія коронавірусу поставила перед італійською судовою системою безпрецедентне завдання: забезпечити здійснення правосуддя й захист основних прав, одночасно гарантуючи те, що учасники процесів не ризикуватимуть життям та здоров'ям», - зазначив він.

Суддя Крістін Уолтер із Німеччини працює з колегами по черзі, щоб запобігти контакту між окремими групами суддів. Вона переважно працює у віддаленому режимі. Однак, проводити судові засідання у режимі відеоконференцій у Німеччині заборонено через правила захисту персональних даних.

Суддя Пасі Кеттула з Фінляндії поділився, що режим відеоконференцій у його країні застосовується здебільшого під час розгляду цивільних справ за згодою усіх сторін. Оскільки в Фінляндії діють обмеження щодо масових зібрань, всі громадські слухання в судах скасовані.

Джонатан Рател, старший радник КМЄС з питань прокуратури спостерігав, що британські суди активно просувають ідею використання цифрових інструментів; однак ці методи не завжди підтримуються адвокатами, особливо, у кримінальних провадженнях [114].

Коли говоримо про досвід застосування певних правових норм або взагалі про досвід дій країн ЄС, НАТО під час дії надзвичайного стану, то важливим є не лише отримання відповіді на питання, як діяли та чи інша країна, а, головне, отримання відповіді на запитання, які висновки зроблені під час проведення таких дій. Лише бачачи результати вжитих заходів, можна говорити про їх успішність, або неуспішність.

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) Ради Європи 10 червня 2020 року проголосила Декларацію Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії COVID-19 і після неї.

У даній Декларації наголошено на тому, що Держави-члени доклали значних зусиль до якнайшвидшого пристосування до нових обставин та якнайкращого використання наявних ресурсів для забезпечення функціонування своїх судів. Вони мають зберігати цю динаміку й зробити висновки зі свого досвіду. Криза не може бути виправданням недоліків судової системи, тим паче, зниження стандартів або порушення правових гарантій.

Така криза у сфері охорони здоров’я може повторитися. Судові системи мають бути готовими, зокрема, коли мова йде про ефективні рішення для забезпечення безперервності роботи судів та доступу до правосуддя з дотриманням прав людини.

У Декларації зазначені висновки щодо роботи органів судової системи, з огляду на необхідність дотримання основних принципів правосуддя.

Так, Принцип 1 (Права людини та верховенство права):

Принципи статті 5, право на свободу та особисту недоторканість, та статті 6, право на справедливий суд Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), мають дотримуватися у будь-який час і особливо важливі під час кризи. Стабільне функціонування судової влади та послуги, що надаються фахівцями у сфері правосуддя, потребують забезпечення відповідно до європейських стандартів. Довіра до правосуддя має залишатися навіть під час кризи.

Криза вимагає негайного та невідкладного реагування. Однак, будь-яка відповідь на кризу має відбуватися відповідно до суворого дотримання принципів верховенства права і повинна поважати та захищати права людини. Надзвичайні заходи повинні здійснюватися у відповідності до принципів законності, правової визначеності та пропорційності й потребують здійснення постійного оцінювання. За потреби, необхідно проводити консультування судових органів та представників правничої професії з питань нормативних актів у сфері надзвичайних ситуацій. Будь-які впроваджені заходи повинні мати фіксовану дату закінчення, а судовий перегляд має відбуватись у встановлений термін;

Принцип 2 (Доступ до правосуддя):

Під час пандемії може з’явитися необхідність у запровадженні карантину в судах для захисту здоров'я та безпеки працівників та відвідувачів суду. Це слід робити з обережністю і пропорційно, оскільки такі заходи можуть стати причиною обмеження доступу до правосуддя - основного принципу верховенства права.

Функціонування правосуддя як державної послуги необхідно якомога більше підтримувати, включаючи забезпечення доступу до правосуддя іншими альтернативними засобами такими, як онлайн-послуги або надання інформації через веб-сайти суду та інші засоби комунікації (телефон, електронна пошта тощо). Більш широкі консультації та координація з усіма фахівцями у сфері правосуддя (включаючи адвокатів, працівників виконавчої служби, медіаторів

та працівників соціальних служб) допоможуть забезпечити належний рівень доступу до правосуддя.

Доступ до правосуддя має бути забезпечено для усіх користувачів, але під час кризи у сфері охорони здоров’я особливу увагу слід приділяти вразливим групам, які ще більше ризикують постраждати від ситуації, яка склалась. Тому, судові системи повинні надавати пріоритет справам, які стосуються цих груп, зокрема домашнього насильства по відношенню до жінок та дітей, а також справ стосовно людей похилого віку чи людей з обмеженими можливостями, або ж справ стосовно серйозних економічних ситуацій.

Також слід враховувати фактори вразливості, які виникають внаслідок кризи;

Принцип 3 (Безпека осіб)

Забезпечення охорони здоров'я і безпеки усіх працівників системи правосуддя, а також відвідувачів судів, має бути пріоритетним завданням під час та після кризи. Необхідно вживати заходи безпеки для забезпечення необхідного дистанціювання у приміщеннях суду. Всі заходи мають відбуватися після консультацій і роз’яснення усім зацікавленим сторонам, їх необхідно регулярно оцінювати і адаптувати до нових умов. Все це може вимагати додаткових інвестицій у судову інфраструктуру. Для працівників має бути надано можливість дистанційної роботи та забезпечено необхідним захищеним ІТ-обладнанням.

Особливу увагу слід приділяти їхньому психофізичному стану під час дистанційної роботи і, зокрема, тому факту, що мова йде про виняткові умови праці, які можуть потребувати відповідної підтримки;

Принцип 4 (Моніторинг документообігу, якості та виконання):

Належно функціонуючі системи управління справами і механізми збору статистичних даних з питань функціонування судів мають особливе значення під час кризи у сфері охорони здоров'я.

Голови судів, судді та органи, відповідальні за організацію роботи судів, повинні продовжувати здійснювати моніторинг і управління справами

відповідно до своїх обов'язків навіть дистанційно. До цих обов’язків входить сортування справ, можливе визначення пріоритетів, перерозподіл справ відповідно до об'єктивних і справедливих критеріїв та забезпечення якісного правосуддя.

В умовах завантаження справами, які можуть залишитися нерозглянутими, і затримок судового розгляду, судам можуть допомогти людські ресурси та бюджетна підтримка.

Забезпечення найкращого та найгнучкішого розподілу ресурсів, найбільш наближеного до місцевих реалій, під час і після кризи має важливе значення для забезпечення функціонування судів у надзвичайних ситуаціях і запобігання будь-якого загострення існуючих проблем у судовій системі;

Принцип 5 (Кіберправосуддя):

В умовах кризи звернення до інформаційних технологій надає можливість органам правосуддя продовжувати роботу. Проте їх швидка поява та надмірне застосування так само може призвести до негативних наслідків.

ІТ-рішення такі, як онлайн-послуги, дистанційні судові засідання та відеоконференції, а також подальший розвиток цифрового правосуддя мають завжди здійснюватися у відповідності до основних прав та принципів справедливого судового розгляду.

Аби зменшити ризики, пов'язані з впровадженням ІТ, їхнього застосування та доступу для усіх користувачів, необхідно підвести чітку юридичну основу. У цьому контексті слід звернути особливу увагу на найбільш вразливі групи. Необхідно регулярно оцінювати вплив застосування цих технологій на здійснення правосуддя і в разі необхідності здійснювати коригування. Забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних має бути пріоритетом;

Принцип 6 (Навчання):

Навчання має бути основою ефективного управління кризою у сфері охорони здоров’я в майбутньому. Підвищення кваліфікації у судах необхідно адаптувати до потреб, що виникають, включаючи застосування ІТ. Слід

розробити нові навчальні програми для підтримки працівників сфери правосуддя під час та після кризи у сфері охорони здоров’я.

Закриті суди та карантинні заходи можуть надати працівникам можливість приділяти більше часу навчанню вдома у безпечному середовищі. Навчальні установи повинні стимулювати розвиток платформ електронного навчання. Працівникам слід забезпечити спеціальну підготовку щодо роботи у дистанційному режимі.

Для працівників також необхідно передбачити організацію спеціального навчання щодо нових видів спорів, які виникають у зв'язку з пандемією COVID-19.

Компетентні установи мають проводити опитування серед працівників, включаючи й онлайн опитування, щодо їх навчальних потреб;

Принцип 7 (Прогресивне правосуддя)

Пандемія COVID-19 також стала приводом для впровадження інноваційного порядку дій в надзвичайних ситуаціях. Необхідно розробити стратегію трансформації судової влади з метою застосування переваг нещодавно прийнятих рішень. Слід переглянути деякі аспекти традиційного функціонування судів (відносини зі змі, рівень застосування нових технологій, частіше звернення до альтернативного врегулювання спорів, зокрема, медіації).

До трансформації судової влади в майбутньому слід підходити конструктивно та завжди з повагою до основних прав, гарантованих ЄКПЛ. Було б також доречно підтримувати необхідний діалог між усіма інституціями системи правосуддя та скористатись перевагами нових відносин, які склалися між суддями, прокурорами, працівниками суду, адвокатами, працівниками виконавчої служби, нотаріусами, медіаторами та експертами, під час кризи в сфері охорони здоров'я.

І, як висновок зазначено, що за останні 15 років Європейська комісія з питань ефективності правосуддя розробила власну методологію, інструменти та найкращу практику для здійснення аналізу і підтримки ефективності та якості роботи судових систем. Ці інструменти можуть бути корисними протягом

кризи, а також для подолання її наслідків для засвоєння уроків, позитивних та негативних, з метою покращення функціонування правосуддя.

Декларація принципів надає основу для можливої нової дорожньої карти (“feuille de route”) Європейської комісії з питань ефективності правосуддя для забезпечення держав членів планом дій під час кризи, який впливатиме на роботу судових органів.

Крім того, у 2023 році експертами CEPEJ за підтримки Проєкту Ради Європи «Підтримка судової влади України в забезпеченні кращого доступу до правосуддя» розроблено посібник «Загальні принципи щодо проведення дистанційних судових засідань», в якому викладені правила та алгоритм дій під час проведення дистанційного судового розгляду. Викладені рекомендації є актуальними, такими, що можуть бути використані Україною. Актор вважає за необхідне окремо виділити наступні правила:

правило 1.

Держави повинні забезпечити законодавчу базу, яка надає судам достатні підстави для вирішення питання про те, чи можна або чи потрібно в кожному конкретному випадку проводити дистанційне судове засідання.

1. Суд вирішує питання про можливість проведення судового засідання в режимі відеоконференції за наявності відповідних технічних можливостей.

2. Розглядаючи можливість розгляду справи в дистанційному режимі, суд повинен ураховувати технічні можливості суду, сторін та їх представників, інших учасників.

3. Суд повинен ураховувати обставини груп учасників процесу, які перебувають у вразливому становищі (неповнолітні, особи з інвалідністю тощо), що може перешкоджати особі брати самостійну та/або повноцінну участь у судовому засіданні за допомогою засобів відеоконференцзв’язку.

4. Суд має знати про фізичне місцезнаходження учасників процесу, зокрема про те, чи беруть вони участь у судовому засіданні з території іншої держави або з тимчасово окупованої території України, території проведення воєнних дій.

5. Із міркувань безпеки суд повинен розглянути можливість використання безпечних місць для безпечного підключення як альтернативи фізичної присутності в залах засідання суду. Такі місця, як відділ поліції, державні адміністративні установи та інші заздалегідь внесені до переліку місця, можуть приймати як усіх учасників судового засідання, так і суддю/працівників суду;

правило 2.

Суд має визначити, ґрунтуючись на положеннях законодавства держави, чи є проведення дистанційного судового засідання розумним та доцільним з урахуванням конкретних обставин справи, та обґрунтувати своє рішення;

правило 3.

Сторони повинні мати можливість обмінятись із судом інформацією з таких питань: i) чи можливо або чи необхідно проводити дистанційне судове засідання у справі; ii) яких конкретних заходів потрібно вжити для проведення дистанційного судового засідання; iii) вирішення проблем безпеки сторін; iv) можливість звернутися до суду з проханням провести судове засідання з особистою присутністю із зазначенням причин;

правило 8.

Під час ухвалення рішення про проведення дистанційного судового засідання і його практичних аспектів суд має враховувати обставини та труднощі осіб, які перебувають у вразливому становищі, як-от діти, мігранти або особи з інвалідністю;

правило 10.

Усі учасники дистанційного судового засідання мають бути ідентифіковані судом. Засоби ідентифікації мають бути чітко визначені в законодавстві й не бути надмірно інтрузивними або обтяжливими;

Правило 11.

Приватність учасників дистанційного судового засідання має бути належно захищена і суд має вживати заходів для зниження ризиків для неї. Потрібно вжити всіх необхідних заходів щодо усунення будь-якого ризику порушення права сторін на повагу до приватності;

правило 12.

Суд має зберегти публічний характер дистанційного судового засідання через створення цілісної процедури участі громадськості.

Публічність дистанційного судового засідання можна забезпечити, наприклад, дозволивши громадськості приєднатися до дистанційного судового засідання в реальному часі або розмістивши його записи на вебсайті суду;

правило 13.

Заборонено фотографування, записування, транслювання чи в інший спосіб поширення будь-якої частини дистанційного судового засідання (разом із аудіозаписами) без попереднього дозволу суду;

правило 14.

У межах, дозволених національним законодавством, допит свідків та експертів під час дистанційного судового засідання має проводитися в порядку, максимально наближеному до практики їх допиту в залі засідання суду;

правило 15.

Слід ретельно продумати відповідні організаційні заходи, щоб забезпечити цілісність дистанційних засідань та уникнути тиску або впливу на свідків чи експертів під час таких засідань [115].

Отже, якщо врахувати вказане, то в цілому країнами ЄС та НАТО вважається можливим застосування у період дії надзвичайного стану визначити застосування дистанційної форми роботи суду, а місцем перебування судді та здійснення ним правосуддя можливе навіть будь-яке інше безпечне місце, аніж зала судових засідань, розроблено певний алгоритм дій, висвітлені питання, на які слід звернути увагу під час організації дистанційних слухань (організація інклюзивного доступу до відеоконференцій,приватність, тощо).

При цьому, є важливим базовий рівень організації роботи судової системи як взагалі, так і окремих її аспектів (діловодство) на час виникнення надзвичайної ситуації. Чим більш розвинена система електронної організації роботи суду (на законодавчому рівні та технічно запроваджено порядок електронної реєстрації справ, оформлення справ в електронному вигляді,

оприлюднення в електронному вигляді інформації про стан розгляду справ та судових документів, можливість проведення дистанційних слухань, тощо), тим легше проходить адаптація до нових умов, перехід на організацію дистанційного судочинства в цілому.

Проте, наголошено і на потенційних ризиках застосування цифрових інструментів, головним чином, це захист персональних даних учасників проваджень.

Слід зазначити, що приватність та безпека персональних даних забезпечується нормативно-правовими умовами конфіденційності відомостей. Рівень конфіденційності, як стан та процес захисту приватності, впливає на загальне становище інформаційної безпеки в Україні. Сучасне законодавство, зокрема в Україні, не має юридичного визначення таких понять, як “приватність” (privacy) та “безпека персональних даних”. Враховуючи дедалі активніше їх застосування у наші часи, вони потребують юридичного визначення, яке відображає істотні ознаки їх предметного змісту.

Те ж саме стосується поняття “конфіденційна інформація”, яка має особливі властивості, що обумовлюють потребу в конкретних умовах дотримання її приватності в використанні та у відповідних засобах захищеності. А це визначає необхідність запровадження чітких істотних ознак (критеріїв) щодо поняття “конфіденційність”.

У загальному плані вважаємо, що законодавству України потрібні не стільки переліки видів персональних даних, кожен з яких за різних уявлень може бути суб’єктивно віднесений (або не віднесений) до категорії “конфіденційність”, а практичне запровадження та застосування уніфікаційних критеріїв, які й визначають предмет конфіденційності, зокрема в сфері захисту персональних даних. Уніфікація надає системний підхід до конкретності у визначенні наявності інформаційно-комунікаційної приватності, особливо в умовах поширення застосування засобів електронно-інформаційного середовища, запобігає розпорошеності по законодавству відомостей у численних наборах переліків, створює однаковість у підході до кваліфікації

персональних даних конфіденційними, сприяє більш чіткій модальності суджень у побудові усієї системи захисту та безпеки персональних даних. Захист персональних даних взагалі не зводиться лише до вимог забезпечення якості технічної обробки даних і посилення заборонних заходів в інтересах створення умов загальної безпеки [116].

Таким чином, питання нормативно-правового визначення конфіденційності відомостей на теперішній час не врегульовано, що становить проблему у забезпеченні захисту персональних даних в організації роботи судів загальної юрисдикції, враховуючи тенденцію до цифровізації роботи суду. Лише комплексне вирішення на законодавчому рівні проблемних питань захисту конфіденційної інформації дозволить стверджувати про ефективність проведених заходів з цифровізації роботи судів.

Питання адаптації судових органів до роботи в умовах надзвичайного стану вирішувались з єдиною метою - забезпечити доступ до правосуддя та задіяти всі механізми для того, щоб такий доступ був безпечним для громадян та працівників суду.

Хоча поштовхом до кардинальних змін у системі правосуддя держав ЄС та НАТО стала пандемія COVID-19, мета цих трансформацій цілком співзвучна з актуальними завданнями, що постали перед Україною, - забезпечення безперервного, безпечного та доступного правосуддя в умовах воєнного стану.

У зв’язку з цим доцільним видається адаптація позитивного досвіду провідних європейських країн із використанням найбільш ефективних інструментів, що відповідають сучасним викликам та пріоритетам як держави, так і громадянина.

Зазначені підходи доцільно розглядати як орієнтири для організації роботи судової влади в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема в контексті тематики даного дисертаційного дослідження - функціонування судів в умовах воєнного стану.

Таким чином, під час надзвичайної ситуації суди країн ЄС та НАТО йшли різними шляхами, обираючи оптимальний варіант організації судів для

конкретної держави. Фактично суди не припиняли здійснення судочинства, одні з них визначали пріоритетні категорії справ та розглядали їх, інші справи, менш пріоритетні, ставили «на паузу». Інші держави (США, Сполучене Королівство, Франція, Естонія) шли шляхом надання можливості здійснення дистанційного судочинства. Адаптація суду, можливість переходу до дистанційного судочинства в умовах надзвичайного стану у кожній конкретно взятій країні залежала від базового рівня, тобто від того, якому стані перебувала організація роботи судових органів на час виникнення надзвичайної ситуації.

Проте головним є те, що вказане було обумовлено відповідними нормативними актами, розпорядженнями таких держав, тобто мало під собою необхідне правове підґрунтя, а тому запроваджену практику слід вважати достатньо слушною.

За результатами аналізу досвіду країн ЄС та НАТО щодо функціонування судів в умовах особливих правових режимів встановлено, що в періоди надзвичайних ситуацій (зокрема, під час пандемії COVID-19) судові системи більшості країн не припиняли своєї діяльності, а трансформували способи її здійснення відповідно до національного законодавства.

Зокрема, практикувалися два основні підходи: обмеження розгляду справ лише до невідкладних категорій та запровадження дистанційного судочинства із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Ефективність цих заходів значною мірою залежала від рівня цифровізації судової системи та наявності нормативного регулювання.

Визначено, що однією з ключових умов належної організації судочинства в умовах кризи є дотримання принципів верховенства права, доступу до правосуддя, захисту персональних даних та безпеки учасників процесу.

Особлива увага приділяється забезпеченню прав вразливих категорій осіб.

На основі позитивного досвіду європейських країн обґрунтовано доцільність адаптації таких практик в Україні з метою забезпечення безперервного та безпечного здійснення правосуддя під час воєнного стану.

3.2. Створення та організація діяльності військових судів в Україні як напрям удосконалення роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану

Станом на сьогодні визначення поняття «система військової юстиції» та його суб'єктного складу у законодавстві України не закріплено.

Водночас, пропозиції щодо його трактування можемо знайти в науковій літературі.

Так, професор, Ю. Полянський зазначає, що традиційно до органів військової юстиції відносять військові суди, військову прокуратуру та військову поліцію. У визначенні такого суб'єктного складу системи військової юстиції сходиться більшість, залишаючи поза увагою важливі, на його думку, суб'єктні елементи цієї системи, а саме: юридичні служби військових формувань та військову адвокатуру, оскільки режим законності не може забезпечуватись виключно примусом або ж каральною функцією держави [131].

Таким чином, головною складовою воєнної політики держави є система військової юстиції. Її головною функцією є забезпечення воєнної безпеки України. Систему військової юстиції, з урахуванням міжнародного досвіду, складають спеціалізована військова прокуратура, військова поліція, спеціалізовані органи щодо надання військовослужбовцям адвокатських послуг, а також військові суди.

Саме особливий характер правовідносин та відповідних норм призвів і до потреби функціонування спеціалізованого суду, який відомий в ряді країн під назвами: військові суди, трибунали, ревізійні комісії. Питання утворення військових судів, їх місця в судовій системі і збройних силах, статусу

військових суддів та порядку здійснення судочинства залишається дискусійним і потребують комплексного аналізу [40].

В сучасних умовах повномасштабної війни формуються новітні суспільні відносини та нові виклики і загрози у сфері національної та міжнародної безпеки, що потребує кардинального перегляду державної політики, системи управління, забезпечення безпеки і оборони. Одним з пріоритетів реалізації державної політики у воєнній сфері відповідно до Стратегії воєнної безпеки України визначено завдання щодо виявлення та припинення кримінальних та інших правопорушень, підвищення рівня доброчесності в силах оборони. Проте до сьогодні дієвої системи військової юстиції, яка б мала забезпечувати правопорядок, законність, охорону прав, законних інтересів військовослужбовців та здійснювати правосуддя у сфері оборони, на даний час в Україні немає [118].

Метою цього дослідження, а також особистим науковим завданням автора є формування обґрунтованої відповіді на питання щодо оптимальних шляхів удосконалення системи судів загальної юрисдикції таким чином, щоб вона залишалася функціонально спроможною за будь-яких умов. Така система повинна забезпечувати оперативний, якісний та ефективний розгляд не лише загальнокримінальних справ, а й проваджень щодо військових злочинів і злочинів, вчинених військовослужбовцями, відповідати очікуванням суспільства, гарантувати дотримання фундаментальних принципів правосуддя та сприяти реалізації євроінтеграційного курсу України.

Як зазначалося вище, практика судового будівництва різних країн не створила єдиної універсальної моделі військового правосуддя. Кожна країна при цьому враховувала свій власний історичний досвід, економічні можливості, міждержавні відносини, правову практику, стан збройних сил та низку інших факторів [40].

Щодо досвіду сучасної організації роботи військових судів в країнах Європи, слід зазначити, що єдиної, так би мовити, універсальної, моделі військового правосуддя, у світі не напрацьовано. Визначаючи структуру,

організаційні форми, функції та пріоритети діяльності військових судів, кожна країна враховує свій власний історичний досвід, економічні можливості, правову практику, суспільні та міждержавні відносини, стан збройних сил та інші чинники.

Слід враховувати, що військовий суд - це невід'ємна частина системи захисту прав та законних інтересів військовослужбовців у багатьох розвинутих країнах світу та Європи. Військові суди успішно функціонують у майже 40 розвинутих країнах світу, які мають власні збройні сили, серед них такі країни як США, Великобританія, Швейцарія, Швеція, Бельгія, Ізраїль, Іспанія, Канада, Польща. Франція свого часу ліквідувала військові суди, однак згодом це рішення було визнано помилковим, а систему військових судів було відновлено.

Ткачук О. С. у своїх дослідженнях [33,34] відзначив, що у світі сформувалося три основних підходи до питання про механізм реалізації правосуддя в умовах збройних сил. Це дозволяє виділити три групи країн за їх ставленням до вказаної проблеми. Першу групу утворюють країни, де діяльність військових судів по розгляду кримінальних справ обмежена періодом воєнного часу (Австрія, Німеччина, Португалія). У мирний час вони можуть утворюватися лише при військах за кордоном. Друга група країн має у мирний час так звану змішану юрисдикцію. У них при загальних судах на постійній основі функціонують спеціалізовані військові структури (палати, відділи, ради, офіси). Третій підхід мають країни, в котрих військові суди діють як самостійні органи влади в мирний і в мирний, і у воєнний час. Таких країн переважна більшість. Багато з них мають розвинуті демократичні інститути, як, наприклад, Велика Британія, США, Канада. До цієї групи належать Китай, країни Латинської Америки та практично всі колишні радянські республіки.

Системи військової юстиції в країнах загального права ґрунтуються на виключній юрисдикції військових судів над правопорушеннями, скоєними військовими (іноді їх юрисдикція поширюється і на певні категорії цивільних осіб).

У великій кількості країн континентальної Європи військові правопорушення підпадають під юрисдикцію цивільних судів. Наприклад, у Німеччині відсутні постійно діючі військові суди. Адміністративні (дисциплінарні) трибунали розглядають правопорушення під час військової служби, тоді як цивільні суди концентруються на злочинах.

У багатьох системах військової юстиції законодавство створює цивільні апеляційні суди, а іноді покладається на цивільний Верховний Суд як найвищий апеляційний орган. Наприклад, у Канаді цивільний Верховний Суд є вищою інстанцією після Військового апеляційного суду. В Угорщині військові судді Верховного Суду діють на першому та апеляційному рівнях. Одна з палат Верховного Суду Польщі спеціалізується на військових правопорушеннях. Відповідно до п. 1 ст. 183 Конституції Польщі: «Верховний Суд здійснює нагляд за рішеннями загальних та військових судів».

Цікавим є досвід діяльності військової юстиції Польщі, оскільки дана країна межує з нашою Державою, має приблизний однаковий кількісний склад населення чисельну армію і, що важливо, є країною ЄС та членом НАТО.

Перш за все слід зазначити, що у Республіці Польща функціонує повноцінна трьох ланкова система військової юстиції, яка складається із військових судів, військової прокуратури та військової поліції.

Розгляд питання доцільно розпочати з аналізу системи військових судів Республіки Польща, існування яких прямо передбачене статтею 175 Конституції, що свідчить про визнання цієї судової інституції як складової частини національної судової системи та підтверджує її важливе значення для забезпечення правопорядку і національної безпеки держави.

Більш детально діяльність військових судів унормована Законом Республіки Польща «Про систему військових судів» від 21 серпня 1997 року. Законом передбачена двох ланкова система військових судів - військові суди гарнізонів (суди першої інстанції) та військові окружні суди (суди апеляційної інстанції).

Касаційний перегляд справ розглянутих військовими судами здійснюється Верховним Судом Республіки Польща. Відповідно до глави 15 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Польща від 6 червня 1997 [20] військовим судам підсудні кримінальні справи про злочини скоєні військовослужбовцями, які передбачені у військовому розділі (глави 39–44) Кримінального кодексу Республіки Польща від 6 червня 1997 року, вчинені проти військового керівництва або іншого військовослужбовця, вчинені під час або у зв'язку з виконанням службових обов'язків у межах військового об'єкта або визначеного місця проживання на шкоду армії або з порушенням зобов'язання, що випливає із військової служби, вчинені за кордоном під час використання або перебування Збройних сил Республіки Польща за кордоном, а також про злочини, скоєні цивільними службовцями ЗС, які передбачені ст.ст. 356–363 (глави 43–44, злочини проти засад несення служби та злочини проти військового майна) Кримінального кодексу Республіки Польща, вчинені за кордоном під час використання або перебування ЗС Республіки Польща за кордоном. Окрім того, військовим судам також підсудні злочини скоєні військовослужбовцями збройних сил іноземних держав, які проживають на території Республіки Польща, та членами їх цивільного персоналу за правопорушення, скоєні у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, у яких Республіка Польща є стороною [119].

Таким чином, можна констатувати, що у кількісному відношенні серед країн Європейського Союзу існує абсолютний пріоритет в усвідомленні необхідності існування військових судів; легітимізація їх діяльності підтверджена як Європейським Судом з прав людини, так і Постійним комітетом Ради Європи. Проте, слід констатувати, що наявні військові суди у країнах Європейського Союзу функціонують на різних принципових засадах, мають різні характеристики за складом, повноваженнями тощо. Отже, їх можна класифікувати на підставі певних критеріїв, виокремити базисні модельні риси, спрогнозувати можливість адаптації тих чи інших моделей (або їх елементів) в

Україні з урахуванням як мирного часу, так і за умов оголошення воєнного стану чи особливого періоду.

Дослідження системи військових судів зарубіжних країн за допомогою порівняльного їх аналізу із судами, що донедавна існували в України, дає підстави для формулювання висновку, що загалом вони складаються з трьох основних моделей: а) військові суди функціонують на постійній основі як у мирний, так і у воєнний час; б) військові суди включають як військові, так і цивільні суди, спеціалізовані військові структури; в) військові суди діють лише у воєнний час і за кордоном на території військових баз. Спільним для вказаних моделей військових судів є те, що останні належать до ланки спеціалізованих судів, які розглядають справи щодо вчинення військовослужбовцями військових злочинів.

У питанні створення військових судів в Україні слід застосовувати модель військових судів Польської Республіки, що змістовно найбільше відповідає національним традиціям і законодавству України [72].

Що ж до визначення статусу військових суддів, то, як правило, їхній склад формується переважно з військовослужбовців. Так, у Польщі військовими суддями можуть бути лише професійні військовослужбовці. Військовий юрист повинен мати звання офіцера. Суддя, який не є професійним юристом (судовий засідатель), та представники військовослужбовців повинні мати військове звання, не нижче від звання обвинуваченого. У Греції склад військово-польових, військово-морських і військово-повітряних судів формується зі співробітників юридичної служби збройних сил, на яких поширюються відповідні гарантії незалежності. Важливим фактором для визначення статусу військового суду в європейських країнах є те, що у багатьох з них у мирний та воєнний час військові суди функціонують по-різному, на підставі різних норм і, як наслідок, мають різний обсяг повноважень. Так, відповідно до Конституції Польщі на час війни може встановлюватись спрощений порядок судочинства [120].

Низка пострадянських країн, ставши на шлях демократії, все ж зберегла систему військових судів, не вважаючи, що вони суперечать новим принципам розбудови державності. Наприклад, у Польщі військові суди є спеціалізованими судами, які діють у Збройних силах, проте вони також компетентні розглядати певні категорії справ щодо осіб, які не є військовослужбовцями. Систему військових судів складають гарнізонні та окружні військові суди. Судовий нагляд за їх діяльністю здійснює військова палата Верховного суду [40].

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що система військової юстиції в кожній державі має національні ознаки, які визначаються особливостями формування та реалізації державної політики у сфері оборони, особливостями правової політики та національної правової системи.

Найбільш ефективні системи військової юстиції існують у США, Великій Британії, Канаді, Ізраїлі, Польщі та в інших державах, де підтримується на високому рівні бойовий потенціал власних збройних сил.

Визнаним у державах – членах НАТО є підхід щодо унеможливлення якісної діяльності в системі військової юстиції цивільних інституційних утворень, а також щодо обов’язковості забезпечення належного рівня військової підготовки слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів [3].

На сучасний стан військової юстиції в країнах-членах НАТО вплинули процеси деколонізації, національно-визвольні змагання, конфлікти за територію та перекроювання кордонів, успадкованих від колишніх держав, “холодна війна”, тощо створили основу для розширення “військового правосуддя”. В мирний час поряд із скасуванням військової юстиції країни намагаються зменшити і чисельність військових формувань. Однак з наближенням загрози національній безпеці першочерговим завданням країн є захист національних інтересів і оборона. В такі часи переважає військове право, збільшується контингент військових і необхідність існування системи військової юстиції посилюється. У багатьох країнах військове правосуддя використовувалось не як засіб забезпечення дисципліни у війську, а як інструмент боротьби з так званим “внутрішнім ворогом”.

Проте країни з багатовіковою історією і традиціями, внаслідок пошуку оптимальної побудови національних правових систем, зберегли військову юстицію і у мирний час, і під час надзвичайного або воєнного стану. Навіть у тих країнах, в яких під впливом міжнародного права, зокрема що стосується посилення прав людини, скасовано військову юстицію у мирний час, однак військова юрисдикція зберігається за межами країни, де дислокуються війська, наприклад у складі контингенту сил НАТО.

У країнах-членах НАТО не існує єдиного підходу до побудови системи військової юстиції, вони підлаштовані під власну правову систему у країні і відрізняються надзвичайною різноманітністю, неоднорідністю та особливостями. У більшості країн це військові суди (трибунали), військова прокуратура, військова поліція. В залежності від побудови правової системи до неї можуть входити військова адвокатура, військові комісії тощо. У багатьох країнах військові суди складаються виключно з військовослужбовців, а в деяких можуть залучатися й цивільні судді (Бельгія, Канада, Велика Британія), у деяких країнах немає жодних вимог щодо правової освіти суддів (Канада, Іспанія, Велика Британія) [121].

Як показує історія розвитку та досвід існування військових судів, необхідність їх виникнення детермінована особливою правовою природою правовідносин, пов’язаних з проходженням громадянами військової служби, додатковими вимогами до кваліфікації суддів, які повинні мати ґрунтовні знання в галузі не тільки права, а й військової справи, потребою в окремих випадках організації їх роботи за місцем знаходження військових формувань, а також із необхідністю оформлення допуску на режимні об’єкти та до роботи з таємною інформацією [122].

Політика національної безпеки, яка здійснювалася Україною з моменту здобуття незалежності, ставила за мету утворення на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права дієвої системи захисту національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також системи забезпечення національної безпеки й оборони, яка почала формуватися в Україні наприкінці

XX - на початку XXI століття. У цей період було визначено основні елементи системи забезпечення національної безпеки та конституційно-правові засади їх діяльності, сформовано національні спецслужби, збройні сили й інші військові формування [3].

Україна має багатовіковий досвід державотворення, військового будівництва й забезпечення правопорядку у воєнній сфері. З набуттям незалежності було сформовано законодавчі основи забезпечення національної безпеки і оборони, організації та діяльності суб'єктів сил безпеки і оборони України. Водночас, ліквідація у 2001-2012 рр. розгорнутої системи військової юстиції та неодноразові й незавершені спроби її відновлення протягом 2014-2024 рр. вкрай негативно позначаються на обороноздатності держави в умовах розв'язаної рф війни проти України.

Система військової юстиції є важливою компонентою забезпечення національної та воєнної безпеки, передусім у контексті підтримання військового правопорядку та обороноздатності держави, охорони прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, резервістів та військовозобов'язаних (під час проходження зборів) і членів їх сімей, а також здійснення правосуддя у військовій сфері [123].

Трансформація системи управління Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони відповідно до стандартів НАТО є головним завданням нашої держави на шляху до Євроатлантичної інтеграції, піднесення, свобод і законних інтересів військовослужбовців військовим судом як значущості військової професії, підкреслення її надзвичайної важливості й необхідності в сучасних умовах. Одним із важливих складових цього процесу є надійний захист прав складовою судової влади в Україні, здійснення якого є індикатором демократичності суспільства і правової держави [72].

Система органів військової юстиції діяла в Україні протягом майже 20 років із дня здобуття незалежності.

До 2010 р. військові суди в Україні повністю входили до єдиної системи судів загальної юрисдикції.

За законодавством вони належали до загальних судів і здійснювали правосуддя у Збройних силах та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону. Військовими судами вважались: військові суди гарнізонів, військові суди регіонів та Апеляційний суд Військово-Морських сил. Окрім того, у складі касаційного та Верховного судів діяли, відповідно, Військова судова палата та Військова судова колегія. На момент ліквідації військових судів до їх компетенції був віднесений розгляд виключно кримінальних справ та справ про корупційні адміністративні правопорушення. Причому військовим судам гарнізонів як судам першої інстанції були підсудні справи про злочини осіб, які мають військове звання до підполковника, капітана 2 рангу включно, крім тих справ, які були підсудні військовим судам вищого рівня. Військовим судам регіонів, Військово-Морських сил як судам першої інстанції були підсудні справи про злочини осіб, які мають військове звання полковника, капітана 1 рангу і вище, справи про злочини осіб, які займають посаду від командира полку, командира корабля 1 рангу і вище, та осіб, рівних їм за службовим становищем, а також справи про всі злочини, за які в умовах мирного часу законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Окрім перелічених вище категорій справ, раніше військовим судам також були підвідомчі й справи про всі злочини, скоєні військовослужбовцями ЗСУ, прикордонних військ, СБУ та інших військових формувань, а також військовозобов’язаними під час проходження ними зборів, та всі справи про шпигунство. А також деякі інші категорії справ, у тому числі справи, пов’язані із захистом прав і свобод військовослужбовців. Що стосується правового статусу судді військового суду, то на момент ліквідації цих судів відмінність його від правового статусу інших служителів Феміди полягала в тому, що перший перебував на військовій службі у ЗСУ та мав офіцерське звання. Додатковою гарантією незалежності судді військового суду була законодавча заборона залучати його до виконання інших обов’язків військової служби, крім здійснення правосуддя. На суддю цього суду поширювалися гарантії

незалежності, аналогічні тим, які мали на той момент інші володарі мантій. Порядок їх призначення на посади також нічим не відрізнявся. Взагалі можна сказати, що на час ліквідації військові суди за всіма міжнародними стандартами можна було вважати належними для розгляду тієї категорії справ, які були віднесені до їх компетенції [124].

Скорочення чисельності особового складу Збройних сил України загострило питання існування військових судів. Судді військових судів мали особливий статус, зокрема перебували на військовій службі, мали військові звання, отримували доплати за військові звання. Це суперечило принципу єдності статусу суддів і не відповідало європейським стандартам, як їх тлумачить Європейський суд з прав людини. Концепція «Вдосконалення судівництва» схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 визначила, що у судовій системі України не повинно бути такого виду судів, як військові суди [125].

Законом України «Про судоустрій та статус суддів» визначено, що справи, які раніше розглядалися військовими судами гарнізонів, мають розглядатися судами загальної юрисдикції першої інстанції, а справи, що були віднесені до компетенції апеляційних військових судів, за новим Законом мали розглядатись в апеляційних судах загальної юрисдикції.

Все це у сукупності призвело в останні десятиліття до знищення військової інфраструктури, освіти та низки супутніх інституцій. У цьому контексті ліквідація військових судів багатьом політикам та науковцям уявлялась закономірним кроком у побудові мирної демократичної держави.

Як було зазначено, існують діаметрально протилежні точки зору щодо необхідності діяльності військових судів в Україні.

Так, критику військових судів можна узагальнити у наступних положеннях: існування військових судів не пояснюється принципами спеціалізації та територіальності, що визначені в Конституції України; військові суди є альтернативою надзвичайним та особливим судам; у світі простежується тенденція скорочення сфери діяльності військової юстиції;

функціонування цих судів суперечить вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практиці Європейського суду з прав людини; судді, які мають офіцерські звання є залежними від військового командування; таке судочинство не відповідає демократичним принципам правосуддя; юрисдикція цього суду порушує права особу на «свого» суддю; справи, які розглядаються військовими судами, не мають якихось особливостей тощо.

Наведені критичні зауваження містять «правові маяки», що вказують на небезпеки пов'язані із функціонуванням військових судів, які необхідно уникати.

На захист військових судів в Україні було висловлено також чимало слушних думок. При розгляді справ, віднесених до компетенції військових судів, застосовуються загальні процесуальні правила і норми, що виключає будь-яку дискримінацію учасників процесу в усіх видах провадження, або особливе судочинство, та відповідає Конституції України і міжнародним стандартам правосуддя. Існуюча спеціалізація військових судів обумовлена, перш за все, специфікою матеріального законодавства, на підставі якого розглядаються ці справи, та яке обумовлює особливості спеціального правового статусу військовослужбовців та прирівняних до них осіб (ratione personae, ratione materiae) [126].

Сучасні події, тривалий конфлікт на Сході України (з 2014 року), висвітили всі прогалини організації роботи судів загальної юрисдикції.

З початком російсько-української війни чисельність Сил оборони України почала зростати. Законом України № 235-VIII від 06.03.2015 року нормативна чисельність ЗСУ була збільшена до 250 тисяч, у тому числі 204 тисячі військовослужбовців. У липні 2021 року чисельність ЗСУ знову збільшили - до 261 тисячі (215 тисяч військовослужбовців). Зауважимо, що окрім ЗСУ ще кількасот тисяч військовослужбовців на той час перебували у складі Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, СБУ та інших силових відомств.

З наведених статистичних даних щодо кількості проваджень, які надійшли до судів загальної юрисдикції та перебувають на їх розгляді можна визначити, що, на жаль, у Державі має місце значна кількість військових кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, вчинених військовими. При цьому не слід забувати про істотну з тенденцією до збільшення кількість адміністративних правопорушень в сфері проходження військової служби, а також тих, які вчинені військовими особами. Висвітлилась проблема нестачі судових кадрів судів загальної юрисдикції, не вирішена проблема судового навантаження суддів загальної юрисдикції, недосконалість процесуального законодавства, яке майже не містить норм, пов'язаних з процедурою розгляду проваджень в умовах надзвичайного, у т.ч. воєнного стану. Не слід забувати і про обмежене фінансування судів загальної юрисдикції, що, в свою чергу також негативно впливає на їх роботу. Також, не вирішеним залишається питання підготовки суддів для розгляду даних проваджень, враховуючи те, що суддя загальної юрисдикції не має потрібного фаху, знань військового законодавства, статутів, укладу життя військових. На теперішній час суддя загальної юрисдикції, з об'єктивних причин не може забезпечити якість, швидкість та ефективність розгляду даної категорії проваджень. Звісно, процес надходження таких проваджень триває, судді суду загальної юрисдикції проводять їх розгляд, але строки розгляду, з огляду на викладені вище обставини є занадто тривалими, за даний час безповоротно втрачається доказова база, у тому числі у зв'язку зі смертю свідків, потерпілих та обвинувачених. Наслідком цього є нівелювання завдань кримінального провадження, визначених у ч. 1 ст. 2 КК України - захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому

процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Також, загострюється питання щодо розгляду проваджень, пов'язаних із соціальним та правовим захистом військовослужбовців. Як слушно зазначив П.П. Богуцький, виключно у системі правового забезпечення воєнної безпеки мають розглядатися та вирішуватися усі питання правового регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей. Варто звернути увагу на концепт соціального захисту військовослужбовців, що реалізований в українському законодавстві. У вирішенні цієї проблеми, що стосується особистості військовослужбовця, як неодмінної основної одиниці військового права, багато у чому вбачається вирішення питання щодо мотивації активної та професійної діяльності з реалізації завдань захисту держави від загроз воєнного характеру.

Водночас якісний рівень соціального та правового захисту військовослужбовців, членів їх сімей розглядається неодмінною цінністю права національної безпеки, що, на жаль, наразі перебуває поза практичним дискурсом [127]. Враховуючи значне навантаження адміністративних та місцевих загальних судів, що негативно впливає на строки розгляду проваджень, відсутність досвіду суддів щодо розгляду категорій справ пов'язаних із соціальним та правовим захистом військовослужбовців, що знижує якість постановлених рішень, виникає логічне питання щодо винесення спеціалізації по розгляду даної категорії справ за межі компетенції адміністративних та місцевих загальних судів. Своєчасний, якісний розгляд проваджень, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців надасть їм впевненості у відновленні порушених прав та інтересів, сприятиме підвищенню довіри до органів державної влади та, одночасно, стимулюватиме органи державної влади суворо дотримуватися своїх обов'язків та не допускати порушень законних прав та інтересів військовослужбовців.

Отже, є запит суспільства на відновлення роботи військових судів. Саме відновлення роботи військових судів сприятиме забезпеченню національної

безпеки України, підвищенню престижу судової системи, затвердження та дотримання принципів соціальної справедливості та гуманності.

Світова тенденція розвитку військової юстиції у демократичних країнах вказує на максимальне наближення військового правосуддя до загальних процесуальних норм і гарантій, а статусу військових суддів – до міжнародних критеріїв незалежності, перш за все, від впливу військового керівництва [40].

З урахуванням актуальності для багатьох держав питання про легітимність військових судів і законності здійснюваного ними правосуддя, на підставі аналізу практики розгляду Європейським судом з прав людини (далі - Суд) звернень громадян Постійний комітет з прав людини Ради Європи (CDDH) 16 червня 2003 р. прийняв підготовлений Головним управлінням з прав людини Меморандум «Судочинство у військових судах». У Меморандумі відзначено, що Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав питання, які стосується незалежності та неупередженості військових суддів. Суд зазначив, що в багатьох Державах-членах глибоко вкоренилася практика функціонування судів, які повністю або частково укомплектовані військовими, беруть участь у проведенні судових розглядів щодо членів збройних сил, і Суд встановив, що такий військовий суд може, в принципі, бути «незалежним і безстороннім судом» в цілях пункту 1 статті 6 Конвенції.

У рішенні, ухваленому у Страсбурзі 26 лютого 2002 року у справі «Морріс проти Об’єднаного Королівства» (щодо скарг заявника стосовно загальної характеристики системи військових судів) Європейський суд з прав людини постановив, що для встановлення по окремих справах, чи можна вважати суд «неупередженим», на думку Суду необхідно враховувати, «inter alia», спосіб призначення на посаду членів суду і термін їх перебування на посаді, наявність гарантій проти тиску на суд ззовні, а також питання, чи проявляє відповідний державний орган зовнішні ознаки незалежності (див. Рішення у справі Брайан проти Сполученого Королівства від 22 листопада 1995 р. Серія А, т. 335-А, с. 15, п. 37).

Відносно питання «неупередженості», є два аспекти щодо даної вимоги. По-перше, суд повинен бути суб'єктивно вільний від особистих переконань чи уподобань. По-друге, суд також повинен бути неупереджений з об'єктивної точки зору, тобто, суд повинен надавати гарантії, достатні для виключення будь-яких допустимих сумнівів у цьому відношенні (див. Рішення у справі Пуллар проти Сполученого Королівства від 10 червня 1996 р. Reports, 1996-III, с. 792, п. 30).

На думку Європейського суду, навіть зовнішні ознаки мають значення. Йдеться про впевненість у правосудді, яку в демократичному суспільстві суди повинні викликати у громадськості і, понад усе, коли справа стосується кримінального судочинства, - у обвинуваченого (див. справа Саінер проти Туреччини, 25/09/01, параграф 44, справа Інкал проти Туреччини, 09/06/98, параграф 71; справа Чіраклар проти Туреччини 28/10/98, параграф 38; справа Фіндлі проти Сполученого Королівства, 25/02/97, параграф 76). Вирішальним є те, чи можуть сумніви обвинуваченого вважатися об'єктивно виправданими. Таким чином, Суд вважає, що, оскільки у військових судах працюють особи, що знаходяться в підлеглому положенні, щодо строку їх повноважень та організації їх діяльності у обвинуваченого може виникнути сумнів щодо незалежності зазначених осіб. Крім того, Суд приділяє велику увагу тій обставині, що цивільній особі довелося постати перед судом, який складається, хоч і частково, з членів збройних сил (див. справа Саінер проти Туреччини, 25/09/01, параграф 45).

У цьому контексті заслуговує уваги висновок експерта Ради Європи, заступника генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто (суддя м. Турін, Італія) щодо «Концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів». У ньому експерт погоджується з пропозицією залишити в Україні окремі військові суди, враховуючи особливі правила, яких вони мають дотримуватись, та особливості справ, які вони розглядають.

Отже, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначає, що розгляд військовими судами кримінальних і дисциплінарних справ у принципі не заперечується, якщо держави своїм внутрішнім законодавством допускають існування таких судів. Іншими словами, Європейський Суд визнає легітимність військових судів. У той же час військові суди повинні відповідати певним вимогам, які містяться у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, у тому числі вимогам незалежності та неупередженості [40].

Можна констатувати, що прогресивна еволюція правоохоронної системи передбачає забезпечення балансу двох основних інтересів: створення ефективної системи підтримання правопорядку як в мирний час, так і в особливий період. За оцінками фахівців, ліквідація військових прокуратур, як і в цілому військової юстиції, містить помилку, вага якої – реальний вплив на стан військової дисципліни і військового правопорядку, на забезпечення обороноздатності України [128].

Таким чином, нагальним постає питання відновлення в межах судової реформи роботи військових судів, яке широко обговорюється на рівні керівництва нашої держави.

Окремі фахівці наполягають на необхідності поновлення діяльності військових судів, що зумовлено: 1) збільшенням як чисельності, так і ролі у житті суспільства ЗСУ та інших військових формувань; 2) наявністю зони активних бойових дій, що об’єктивно перешкоджає організаційному забезпеченню правосуддя на певній території; 3) функціонуванням інших органів військової юстиції. При цьому: призначення/обрання військових суддів не повинно залежати від органів законодавчої чи виконавчої влади; предметна юрисдикція військових судів повинна поширюватися лише на військовослужбовців та цивільний персонал військових формувань; рішення військових судів можуть бути оскаржені до судів загальної юрисдикції в апеляційному та, у певних випадках, касаційному порядку [129].

Станом на сьогодні в Україні є різні підходи щодо архітектоніки побудови системи органів Військової юстиції України. За першим підходом

Військова юстиція України складається з військової поліції, військової прокуратури та військових судів. Так, за результатами опрацювання Офісом Генерального прокурора матеріалів до розгляду на засіданні Ради національної безпеки і оборони України з питання «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору», було скеровано, в адресу Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, листа від 14.05.2021 № 11/4-4вих21 із пропозиціями Офісу Генерального прокурора щодо утворення в Україні системи Військової юстиції, у складі військової поліції, військової прокуратури та військових судів.

Пропозиції надані Офісом Генерального прокурора листом від 14.05.2021 № 11/4-4вих-21 були нагальними та такими, що відповідають Указу Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020, яким затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України».

За другим підходом, який міститься у проекті Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року № 10042 система органів Військова юстиція України складається з військової поліції, військової контррозвідки та органу досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, військової прокуратури, військової адвокатури, військового суду [130].

Існує думка, що військові суди мають бути створені як різновид судів загальної юрисдикції, а не як спеціалізовані суди, оскільки відмінність їх полягає лише в тому, що вони розглядають справи зі спеціальним суб’єктом і в територіальному аспекті прив’язані до військових гарнізонів [131].

У Верховній раді України було зареєстровано декілька законопроектів. Аналізуючи проект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів)» (№1896 від 30.01.2015) [132], але, пропонуючи відновити ці суди, законодавець визначає їх як суди, котрі діють у системі судів загальної

юрисдикції та спеціалізуються на розгляді справ у ЗСУ та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону. Коло справ, тобто компетенцію військових судів, законодавець чітко не визначає, обмежуючись лише посиланням на «справи у Збройних силах та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону». Безперечно, такий підхід не тільки надмірно розширює коло повноважень військового суду, а й робить його неналежним судом, оскільки без чіткого встановлення кола справ, стосовно яких суд уповноважений здійснювати правосуддя, він автоматично стає таким, що діє не на підставі закону, а отже, не є «судом, установленим законом». Тож запропонований проект в окремих частинах не відповідає європейським стандартам та потребує доопрацювання.

У проекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)» (№2557 від 06.04.2015), так само як і у першій ініціативі, законодавець дотримується думки, що ці суди повинні входити до системи судів загальної юрисдикції [133]. Окреслюючи категорію справ, які повинні бути підвідомчі військовим судам, законодавець пропонує передати їм на розгляд не тільки кримінальні справи щодо злочинів, скоєних військовослужбовцями, а й справи про адміністративні правопорушення та адміністративні справи з таким суб’єктним складом. Окрім того, законодавець пропонує при визначенні підвідомчості справ не тільки керуватись суб’єктним критерієм, а й повністю делегувати цим установам справи про шпигунство, диверсії та терористичні акти. Однак таке рішення є спірним, оскільки суб’єктами таких злочинів можуть бути і цивільні особи, а отже, їх засудження членами військового суду означатиме порушення йоганнесбурзьких принципів.

При детальному аналізі підвідомчості справ окремо привертає увагу положення ст. 3 проекту. Відповідно до нього «військовим судам гарнізонів підвідомчі справи про злочини, скоєні певними категоріями осіб, що визначаються законодавством України». Це положення не можна вважати таким, що відповідає європейським стандартам у сфері захисту прав людини,

оскільки воно, як і у випадку з попереднім проектом, невиправдано розширить коло справ, підвідомчих військовим судам. Статус судді військового суду законодавець, як і у попередньому проекті, пропонує закріпити за зразком статусу судді ліквідованих військових судів. В цілому проект № 2557 є більш досконалим та виваженим порівняно з попереднім, хоча і має незначні недоліки [124].

Також, пізніше внесено ще два законопроекти: № 8392 від 22.05.2018 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів» [134] та альтернативний йому законопроект – № 8392-1 [135] від 01.06.2018 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів», суб'єктами подання яких є народні депутати України. Проте, 29 серпня 2019 року обидва проєкти відкликано у зв'язку з достроковим припиненням повноважень парламенту, і більше подібні законопроєкти на його розгляд не вносились. На думку голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки О. Завітневича, слід враховувати особливості роботи суддів в умовах бойових дій, а отже, підвищеного навантаження. Але «створювати окрему гілку судів натепер буде важко, дорого і довго» [136].

29 листопада 2023 року у Верховній Раді України зареєстрований проєкт Закону №10301116. Ним запропоноване запровадження у місцевих загальних та апеляційних судах відповідної спеціалізації суддів. У пояснювальній записці така форма обґрунтована тим, що вона, «на відміну від спеціалізації судів, не викликає суперечностей з точки зору відповідності Конституції України, а також є менш економічно, організаційно, технічно та хронологічно затратною, що дуже важливо для держави, яка вже перебуває у стані протидії широкомасштабній військовій агресії» [137]. Проте, у даному законопроекті не визначено вимоги до відповідних суддів щодо військової освіти та/або досвіду військової служби, спеціальної підготовки відсутні, а також зазначено, що судді, які уповноважені здійснювати відповідні кримінальні провадження, не звільняються від виконання інших обов'язків судді. Крім того, у пояснювальній

записці до законопроєкту акцент взагалі робиться на здійсненні кримінальних проваджень не про військові кримінальні правопорушення, а про злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, і на підтримку спеціалізації наводяться статистичні дані щодо кількості кримінальних проваджень лише про злочини агресії та воєнні злочини і зазначається, що розгляд проваджень у таких категоріях справ потребує додаткової спеціальної підготовки суддів [138].

Перспективу подання у 2017-2018 роках законопроекту про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою відновлення інституту військових судів в судовій владі України окреслював також Президент України. Проте, право законодавчої ініціативи з питань відновлення (або створення) військових судів Голова Держави станом на теперішній час не реалізував.

29 жовтня 2019 року Міністерством оборони України, Секцією права національної безпеки та військового права НАПрН України та Науково-дослідним інститутом інформатики і права НАПрН України спільно з Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Військово-юридичним інститутом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України». Учасники конференції констатували, зокрема, що в сучасних умовах гібридної війни та міжнародного військового конфлікту, анексії рф Автономної республіки Крим та окупації окремих районів Донецької і Луганської областей, проведення антитерористичної операції та операції об’єднаних сил, нагальною постає проблема відновлення і розвитку системи військової юстиції в Україні.

З урахуванням зазначеного та результатів всебічного обговорення піднятих питань конференція рекомендує, зокрема:

звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Верховного суду України з пропозиціями щодо

відновлення і розвитку системи військової юстиції з урахуванням історичного досвіду України і стандартів кран-членів НАТО щодо захисту конституційних прав військовослужбовців і членів їх сімей та підтримання правопорядку у воєнній сфері;

віднести згідно з положеннями Конституції України та чинного законодавства до основних складових національної системи військової юстиції: спеціалізовані військові суди; спеціалізовану прокуратуру у воєнній сфері; державний правоохоронний орган зі спеціальним статусом у воєнній сфері (Військова поліція України або Державна служба військової юстиції) [139].

Таким чином, враховуючи історичний досвід нашої держави, а саме існування військових судів у історичному минулому, при цьому, тривалість такого періоду сама по собі підтверджувала ефективність та необхідність такої судової системи на той час, та враховуючи потреби сьогодення, коли військове вторгнення на територію України висвітлило всі недоліки функціонування судової системи, практики розгляду військових кримінальних правопорушень, можна зі впевненістю стверджувати про необхідність реформування судової системи, зокрема, у частині відновлення роботи військових судів.

Взагалі, сутність військової юстиції обумовлює її складові частини. Основа, на якій будується система військової юстиції - це вимога дотримання дисципліни. Дисципліна необхідна будь-яким збройним силам не лише для забезпечення ефективного та надійного виконання покладених на них завдань, а й для того, щоб не допустити зловживання військової силою.

Щоб дотримувати збройні сили у стані бойової готовності, військове командування повинне мати засоби ефективного та дійового підтримання внутрішньої дисципліни. Як правило, звернення до системи звичайного карного судочинства не відповідало б конкретним дисциплінарним потребам війська; звідси випливає необхідність запровадження окремої системи військової юстиції. Випадки порушення військової дисципліни слід розглядати швидко й карати за них більш суворо, ніж за аналогічні вчинки цивільних осіб. Саме для цього, наприклад, збройні сили Канади мають свій власний Кодекс військової

дисципліни. Порушення його норм підпадає під юрисдикцію спеціальних військових трибуналів, а не звичайних судів [40].

Вирішуючи питання необхідності відновлення роботи військових судів, потрібно дослідити у порівнянні з діяльністю цивільних судів (судів загальної юрисдикції) їх недоліки та переваги.

Так, військові суди мають наступні переваги:

досвід. Військові судді мають досвід у сфері військового кримінального права та службових процедур. Вони добре розуміють специфіку військового життя та культури, обізнані з вимогами статутів, внутрішньої військової документації. Тут можна звернути увагу на те, що розглядаючи сутнісно-змістовну складову військових відносин, неможливо обійти їх атрибутивну властивість, притаманну лише їх правовій природі, а саме, те, що формою реалізації всіх зв'язків та опосередкувань є статути, розпорядження, настанови, накази. Наказовість – невід'ємна риса існування військового права. Норми цих документів у військовому праві набувають статусу законів, іншими словами, суттєво закономірного явища, навіть у тому випадку, коли вони не лише писемні, а й усні [140]. Судді місцевих судів загальної юрисдикції на теперішній час відповідного досвіду не мають;

оперативність. Прискорені процедури розгляду кримінальних, адміністративних правопорушень та дисциплінарних порушень;

ефективність. Створюються оптимальні умови, за яких досягається мета діяльності військових удів, певні стандарти діяльності;

єдність та стабільність судової практики військових судів;

наближеність військових судів до військ.

Натомість, не можна оминути й тему недоліків діяльності військових судів.

До недоліків діяльності військового суду належать:

можливе зазіхання не незалежність. Як військовослужбовці військові судді можуть бути підпорядковані вертикалі командування. Тому вони можуть

дотримуватися думки командира, який відповідає за певну справу (нівелюється, враховуючи закріплений принцип незалежності суддів)

тривалий законодавчий процес відновлення діяльності військових судів, необхідність прийняття нових законів та внесення змін у законодавчі акти, що існують (нівелюється швидким прийняттям необхідних законодавчих актів)

додаткові витрати бюджету.

Переваги діяльності цивільних судів щодо військових правопорушень:

цивільні судді не підпорядковуються військовій ієрархії. Тому стимули для дотримання рішення військових представників можуть бути слабшими;

відсутність додаткових витрат бюджету на діяльність судів у вказаній сфері (виключаючи проведення додаткового, тривалого навчання суддів).

Недоліки діяльності цивільних судів (загальної юрисдикції) у сфері розгляду кримінальних правопорушень:

відсутність або недостатність досвіду. Цивільні судді можуть не мати спеціальних знань з військової справи та достатнього досвіду застосування військового кримінального права;

недостатня оперативність. Суди загальної юрисдикції мають значне навантаження, розглядають широке коло інших спорів, внаслідок чого не завжди можуть оперативно розглядати військові провадження;

зниження ефективності. Відсутність достатнього досвіду та можливості оперативно розглядати провадження, пов’язані з порушеннями у військовій сфері, у сукупності призводить до зниження ефективності розгляду даної категорії справ.

Беланюк М.В. визначає наступні проблеми, що впливають на ефективне здійснення правосуддя цивільними судами щодо розгляду справ, що стосуються правовідносин у військовій сфері: поширення в інститутах судової влади хабарництва та корупції; затягування термінів розгляду справ, а іноді й неправосудне вирішення судових справ; недостатність серед суддів загальної ланки фахівців у сфері військової юстиції; наявність проблем в організації роботи щодо запобігання, виявлення та припинення злочинів у військовій

сфері; недосконалість нормативно-правових актів з питань соціального забезпечення військовослужбовців та прирівняних до них осіб та членів їх сімей; проблема забезпечення інтересів звільнених зі служби військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів; проблема видання нормативно-правових актів, що суперечать один одному, і застосування їх після прийняття судом рішення про визнання таких актів недійсними; допуск цивільних суддів до матеріалів, що містять державну таємницю; відсутність ефективної системи підготовки фахівців у сфері військового права тощо [141].

З наведеного можна зробити висновок, що одним із можливих виправдань звернення до військових судів є забезпечення ефективного доступу до правосуддя. Однак це передбачає, що система військової юстиції відповідає основним вимогам незалежності судів та справедливого судового розгляду. Відновлення роботи військових судів фактично сприятиме вирішенню вищевказаних правових проблем, які дійсно мають місце в системі сучасного правосуддя.

Проблему відновлення системи військової юстиції України протягом останніх років неодноразово обговорювали в ході конференцій та круглих столів, зокрема 24 листопада 2015 р. «Військова юстиція в сучасних умовах: перспективи розвитку та реформування», 28-29 вересня 2017 р. «Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення», 29-30 травня 2018 р. «Реформування системи військової юстиції України: сучасний стан та перспективи». У заходах приймали участь представники Генеральної та Головної військової прокуратур України, представники ВР України, Адміністрації Президента України, КМ України, МО України, МВС України, Верховного Суду, Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, а також представників посольств і військових прокуратур Ізраїлю, Данії, Болгарії, Польщі, Казахстану, Канади і Румунії та моніторингової місії ОБСЄ в Україні. Учасниками наукових форумів констатовано наявність проблем в організації роботи щодо запобігання, виявлення та припинення

злочинів у військовій сфері, а також сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення організації і діяльності військової прокуратури та підтримано ідею відродження військових судів в Україні. У виступах учасників заходів акцентувалася увага на необхідності захисту прав військовослужбовців і прирівняних до них осіб та законних інтересів суспільства і держави у сфері національної безпеки і оборони [142].

Вирішуючи питання відновлення роботи військових судів, потрібно брати до уваги як історичний досвід України, так і позитивний міжнародний досвід, з урахуванням потреб та економічного стану Держави на сьогодні.

По-перше, з метою визначення форми відновлення військових судів (автор має на увазі чи то будуть окремі суди загальної юрисдикції, чи віднести до спеціалізованих судів за прикладом адміністративного судочинства, з відповідними вищими інстанціями, чи спеціалізація окремих суддів суду загальної юрисдикції, необхідно визначитись, на постійній чи тимчасовій основі є необхідність відновлення роботи військових судів в Україні) необхідно визначитись, на постійній чи тимчасовій основі є необхідність відновлення роботи військових судів в Україні.

З цього приводу існують різні погляди. Так, наявні пропозиції організації дуалістичної системи військових судів - мирного і військового часу. Для мирного часу пропонується відновити ту систему, яка існувала до 2010 року - військова організація держави суттєво виросла чисельно і, скоріш за все, залишиться такою і після війни. Тому цивільні суди, навіть «дуже професійні», просто не справляться із забезпеченням її існування. До їх компетенції пропонується віднести кримінальні, адміністративні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у ЗСУ та інших військових формуваннях.

Для ситуації війни, зокрема, гібридної, пропонується прийняти окремий закон, який би тимчасово виводив військові суди із системи загальної юрисдикції і визначав їх як спеціалізовані. До речі, в більшості європейських країн військові суди відносяться саме до спеціалізованих. Головна мета цього

закону – створити гнучку систему адаптації військового правосуддя до рівня загроз безпеці держави воєнного часу. Такий закон, зокрема, може включати створення інституту тимчасового призначення, звільнення та переведення військових суддів за спрощеною процедурою, можливість оперативно адаптувати мережу військових судів залежно від зміни дислокації військових формувань [143].

Натомість, існує і інша думка, яка також заслуговує на увагу. Україна історично належить до країн зі спеціальним військовим правосуддям, яке діє на постійній основі.

Країни загального права дедалі частіше рухаються в напрямку створення системи постійних військових судів. Одними з основних рушіїв цієї тенденції є переконання, що вона покращує гнучкість системи військової юстиції та вона сумісна з міжнародними стандартами прав людини.

Отже, враховуючи організацію роботи судової системи в Україні, навантаження судів загальної юрисдикції, складність та необхідність найбільш оперативного вирішення проваджень (як кримінальних, так і адміністративних) у сфері військових правопорушень, автор вважає більш ефективним створення військових судів, які би діяли на постійній основі.

Відновлення роботи військових судів, яке мало би тимчасовий характер (наприклад, на час введення воєнного стану) не вирішує проблему забезпечення таких судів якісними судовими кадрами, оскільки фактично розгляд проваджень здійснювали би ті ж самі судді загальної юрисдикції. Проблему якості розгляду військових кримінальних правопорушень вирішити у такий спосіб неможливо. Проте, саме від кадрів, від досвіду та фаху суддів, які розглядають провадженні, головним чином, залежить правильність їх розгляду, справедливість призначення покарання, здатність захистити інтереси особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. При цьому, у разі втілення ідеї відновлення роботи військових суддів на тимчасовій основі, навантаження на інших суддів загальної юрисдикції, в умовах воєнного стану, значно би зросло за рахунок так званого відрядження їх колег до військового

суду, при цьому знизилися би темпи та якість розгляду інших проваджень, оскільки, як неодноразово зазначалося автором, судді загальної юрисдикції розглядають велику кількість інших проваджень, які також є важливими та терміновими. Не можна сказати, що для звичайного громадянина найважливіше: чи справа про стягнення аліментів за його позовом чи розгляд провадження про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення військового кримінального правопорушення, наприклад, за ст. 407 КК України (непокора), унаслідок нерозгляду якого страждає обороноздатність держави і, надалі, безпека людини. З цього боку можна розглядати запит не лише окремого громадянина, а й суспільства в цілому, адже в фокусі держави повинна залишатись людина. Отже, якісний, своєчасний та ефективний розгляд всіх справ, всіх категорій проваджень є важливим та поповнення кадрів військового суду, утвореного на тимчасовій основі, за рахунок тимчасового відрядження суддів загальної юрисдикції в існуючих умовах є неприпустимим.

Таким чином, відновлення роботи судів необхідне саме на постійній основі.

Визначившись з тим, що діяльність військових суддів підлягає відновленню на постійній основі, слід з’ясувати у якій формі доцільно, відновлювати діяльність військових судів. Не слід забувати, про обмежений бюджет держави на фінансування судової системи. Тому, визначаючи форму організації діяльності військових судів, слід врахувати позицію пропорційності задоволення потреби у відновленні роботи військових судів фінансовій спроможності Держави.

Але, відповідаючи на питання яку форму діяльності військових судів можливо запровадити, автор вважає доцільним визначити її після того, як буде надана відповідь на питання підсудності даних судів, оскільки, відштовхуючись від категорій справ, яку мають, на думку автора, розглядати військові суди, вже зрозумілим буде необхідний масштаб їх діяльності.

Отже, крім питання, чи буде військовий суд належним у розумінні стандартів захисту прав людини, важливо також чітко визначити, яку

компетенцію він матиме. Це питання на міжнародному рівні наразі не вирішене. Не існує універсального міжнародного договору, учасником якого була б Україна і котрий би окреслював межу, перетнувши яку військовий суд вийшов би за рамки своєї компетенції. Однак Міжнародний центр проти цензури у співпраці з Центром прикладних правових дослідів Університету Вітватерсранд у Йоганнесбурзі розробив низку стандартів у сфері захисту прав людини, яких слід дотримуватися, визначаючи коло справ, підвідомчих військовим судам.

Оскільки в України досить довгий час існувала практика діяльності військових судів, доречно було би її врахувати, оновивши деякі положення, з метою приведення до відповідності до Європейського законодавства та умов сьогодення.

Положеннями Закону України Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 05.06.1981 р. № 2022-Х (редакція від 21.06.2001 р., втратив чинність) у ст. 38-1 Завдання військових судів визначено, що військові суди здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, передбачених законодавством України.

Діяльність військових судів спрямована на охорону від будь-яких посягань безпеки України, боєздатності і боєготовності її Збройних Сил та інших військових формувань, захист прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, а також прав і законних інтересів військових частин, установ, організацій [144].

В цілому, дані положення можливо було би взяти за основу, але, з огляду на повноваження військових судів, які необхідно було би визначити, внести деякі зміни.

Так, у статті 38-5 вказаного закону визначено повноваження військових судів, які діяли на вказаний період (редакція від 21.06.2001 р.).

Військові суди розглядають:

1) справи про всі злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил, Прикордонних військ, Служби безпеки України та інших військових

формувань, що створюються Верховною Радою України і Президентом України, а також військовозобов'язаними під час проходження ними зборів;

2) всі справи про шпигунство;

3) справи про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені особами начальницького складу виправно-трудових установ;

4) справи про злочини, вчинені певними категоріями осіб, що визначаються законодавством України;

5) справи про адміністративні правопорушення військовослужбовців;

6) справи за скаргами військовослужбовців на неправомірні дії військових службових осіб і органів військового управління;

7) справи про захист честі і гідності, сторонами у яких є військовослужбовці або військові організації;

8) інші справи, пов'язані із захистом прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, а також прав і законних інтересів військових частин, установ, організацій.

У разі обвинувачення однієї особи або групи осіб у вчиненні кількох злочинів, якщо справа хоча б про один із злочинів підсудна військовому суду, а про інші - загальному суду, справа про всі злочини розглядається військовим судом.

У разі обвинувачення групи осіб у вчиненні одного або кількох злочинів, що не є військовими злочинами, якщо щодо хоча б одного з обвинувачених справа підсудна загальному суду, справа щодо всіх обвинувачених розглядається загальним судом.

Справи про злочини, вчинені особами, зазначеними у пунктах 1 і 3 частини першої цієї статті, в період проходження ними військової служби, розглядаються військовими судами і в тому разі, коли на момент розгляду справи вони звільнилися з військової служби.

Справи про злочини, вчинені особами до їх призову чи вступу на військову службу, розглядаються загальними судами.

Військові суди разом з кримінальними справами розглядають цивільні позови про відшкодування майнової шкоди, заподіяної внаслідок злочину.

Розглядаючи пункт перший частини 1 ст. 38-5 згаданого Закону, автор вважає, доцільним внесення на теперішній час в перелік повноважень військового суду розгляд кримінальних правопорушень, що вчинені військовослужбовцями, з огляду на специфіку предмету правового регулювання, зростаючої чисельності військових (відомості щодо кількості військових на теперішній час надані вище). Також, враховуючи положення п. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» [145] визначити, що до категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України.

Доцільно було би, з огляду на те, що загальна чисельність Державної прикордонної служби України становить 60 000 осіб, у тому числі 52 000 військовослужбовців, а в особливий період загальна чисельність Державної прикордонної служби України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України; 24 квітня 2024 року Верховна Рада України, відповідно до пропозицій Кабміну, збільшила загальну чисельність відомства на 15 000 осіб та встановила, що протягом року з дня припинення або скасування воєнного стану на території України його чисельність становитиме до 75 000 осіб, зокрема, до 67 000 військовослужбовців [146], внести до повноважень військового суду розгляд справ про всі злочини, вчинені військовослужбовцями Державної прикордонної служби України. Слід наголосити на необхідності визначення суб'єктів проваджень саме військовослужбовців Державної прикордонної служби, не інших осіб, оскільки вказане звузить та чітко виокремить коло повноважень військового суду, що відповідатиме європейським стандартам у сфері захисту прав людини.

Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. Підпорядкований Президенту України, а тому внесення осіб даного органу до суб’єктів підвідомчості проваджень військового суду буде недоречним та не сприятиме дотриманню принципу правової визначеності.

Також, доцільно внести до сфери розгляду проваджень, яке проводилося би військовим судом кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями інших військових формувань створеними відповідно до законів України, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів. Автор вважає за необхідне віднести до кола таких осіб й резервістів, під час проходження ними зборів, відповідно до положень п. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Вбачається недоцільним окреме зазначення про підсудність військовим судам кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Кримінального кодексу України Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), оскільки, положеннями ч.ч. 2,3 ст. 401 КК України вже визначені суб’єкти даного виду кримінальних правопорушень: за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 цього розділу (ч.2) Особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу (ч.3) [83].

Автор звертає увагу на те, що законодавство про адміністративне правопорушення є взаємопов’язаним із кримінальним законодавством. Так, якщо коротко визначити даний зв’язок, кожна з цих галузей законодавства виконує охоронну функцію - кримінальне право захищає суспільні відносини від кримінальних правопорушень, а адміністративне право - від менш небезпечних правопорушень адміністративних проступків; в адміністративному праві передбачена відповідальність за окремі правопорушення, наприклад, дрібне хуліганство, які є суміжними з однойменними кримінальними правопорушеннями, що викликає необхідність відмежування одних від інших. Отже, до компетенції військового суду слід віднести розгляд не лише кримінальних проваджень в яких є суб’єктами вказані вище учасники, а й розгляд адміністративних правопорушень, вчинення яких їм інкримінується.

Інші категорії проваджень, зазначених у ст. 38-5 Закону України Закону Української РСР "Про судоустрій Української РСР"від 05.06.1981 р. № 2022-Х, такі , як всі справи про шпигунство; справи про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені особами начальницького складу виправно-трудових установ; справи про злочини, вчинені певними категоріями осіб, що визначаються законодавством України; справи про захист честі і гідності, сторонами у яких є військовослужбовці або військові організації; інші справи, пов'язані із захистом прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, а також прав і законних інтересів військових частин, установ, організацій автор вважає недоцільним вносити до повноважень військового суду, оскільки більшість таких термінологій (словосполучення певні категорії осіб, інші справи) є так би мовити розмитими, а тому їх включення до нового закону у такому вигляді знов-таки не відповідало би європейським стандартам, не сприяло би правовій визначеності, створювало би надмірне навантаження військових судів, додаткові спори про підсудність щодо розгляду справи військовими/цивільними/адміністративними судами, невизначеність судової практики та зайве процесуальне захаращення діяльності військових судів. Щодо підсудності прав про шпигунство, автор вже висловився вище про

недоцільність їх віднесення до повноважень військового суду з огляду на те, що суб’єктом таких справ можуть бути не лише військові, а й цивільні особи, а їх засудження військовим судом означатиме порушення йоганнесбурзьких принципів.

Так, згідно з 22-м принципом йоганнесбурзьких стандартів «Національна безпека, свобода висловлювань і доступ до інформації» кримінальне обвинувачення у скоєнні злочину проти національної безпеки має розглядатися (за вибором обвинуваченого) судом присяжних, якщо такий орган існує, або ж справді незалежними суддями. Розгляд справ осіб, обвинувачених у скоєнні злочинів проти національної безпеки, суддями, чия незалежність не гарантована, сприймається як порушення права на розгляд справи незалежним судом. У жодному разі цивільну особу за скоєння такого злочину не може судити військовий суд чи трибунал. Детально проаналізувавши це положення, можна дійти висновку, що військові суди можуть потенційно вийти за межі своєї компетенції у випадку, якщо для визначення підвідомчості справ, які будуть передаватись їм на розгляд, окрім суб’єктного критерію, буде застосована і предметна підвідомчість, проте на даному етапі буде недоречним виходити за коло спеціального суб’єкта провадження військових судів.

Окремої уваги заслуговує питання щодо підсудності військовому суду справ за скаргами військовослужбовців, у тому числі військовослужбовців Державної прикордонної служби України, військовослужбовців інших військових формувань створених відповідно до законів України, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів, на неправомірні дії військових службових осіб і органів військового управління, а також щодо прийняття, проходження та звільнення з військової служби. З одного боку, на сьогодні дані скарги розглядаються в порядку адміністративного судочинства (КАС України), але з іншого, для їх розгляду суддя повинен мати достатній фах, обізнаність щодо військового законодавства, укладу життя, проходження служби військовослужбовцями та т.п., а розгляд даної категорії справ повинен бути оперативним, оскільки саме

якість та оперативність (швидкість) розгляду даних проваджень забезпечить належний захист прав та інтересів військовослужбовців у разі їх порушення.

Так, на сучасному етапі захист прав військовослужбовців, здійснюється шляхом:

1) подання заяви про притягнення до дисциплінарної відповідальності:

до командирів за адмінправопорушення, передбачені КУпАП, у порядку Дисциплінарного статуту;

до командирів за порушення військової дисципліни в порядку Дисциплінарного статуту.

2) подання заяви про притягнення до адміністративної відповідальності:

до посадових осіб, які вправі складати адмінпротоколи, у разі настання адмінвідповідальності за КУпАП;

3) подання заяви про злочин до Державного бюро розслідування та інших органів досудового розслідування відповідно до правил КПК та КК України;

4) подання позовної заяви до суду відповідно до правил КАСУ та інших процесуальних кодексів;

5) проведення конструктивних, аргументованих перемовин з командирами (від прямого і до військової частини), налагодження взаєморозуміння та доброзичливих службових відносин (враховуючи дискреційність повноважень командирів, з багатьох питань варто починати саме з цього пункту);

6) подання інших звернень (скарг заяв та пропозицій) до командирів, ВСП, військових посадових осіб, органів військового управління, інших державних органів [147].

Отже, у певних провадженнях має місце зв’язок законодавства про адміністративне правопорушення (КАС України), з нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення. Таким чином, з огляду на наведене, з метою повного, об’єктивного, якісного, швидкого та ефективного розгляду даних проваджень доцільно було би визначити до компетенції військового суду й розгляд даних проваджень.

Крім того, доцільно віднести до компетенції військового суду справи з питань соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей, оскільки знов-таки, розгляд даної категорії справ має свою специфіку та дійсно вказані питання доцільно вирішувати саме фахівцям у військовій сфері.

Також, слід погодитись з зазначеними у ст. 38-5 Закону Української РСР "Про судоустрій Української РСР" від 05.06.1981 р. № 2022-Х, наступними позиціями:

у разі обвинувачення однієї особи або групи осіб у вчиненні кількох злочинів, якщо справа хоча б про один із злочинів підсудна військовому суду, а про інші - загальному суду, справа про всі злочини розглядається військовим судом;

у разі обвинувачення групи осіб у вчиненні одного або кількох злочинів, що не є військовими злочинами, якщо щодо хоча б одного з обвинувачених справа підсудна загальному суду, справа щодо всіх обвинувачених розглядається загальним судом;

справи про злочини, вчинені особами, зазначеними у пунктах 1 і 3 частини першої цієї статті, в період проходження ними військової служби, розглядаються військовими судами і в тому разі, коли на момент розгляду справи вони звільнилися з військової служби;

справи про злочини, вчинені особами до їх призову чи вступу на військову службу, розглядаються загальними судами.

Військові суди разом з кримінальними справами розглядають цивільні позови про відшкодування майнової шкоди, заподіяної внаслідок злочину.

Замінивши слово «злочину» на «кримінальне правопорушення», що відповідає положенню ст. 12 Кримінального кодексу України, вказані положення відповідатимуть термінології кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Таким чином, підсумовуючи наведене, слід визначити повноваження військових судів наступним чином.

Військові суди розглядають:

кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України, у тому числі військовослужбовцями Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, військовослужбовцями інших військових формувань створеними відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів.

У разі обвинувачення однієї особи або групи осіб у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, якщо справа хоча б про одне із кримінальних правопорушень підсудне військовому суду, а про інші - загальному суду, справа про всі кримінальні правопорушення розглядається військовим судом.

У разі обвинувачення групи осіб у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, що не є військовими кримінальними правопорушеннями, якщо щодо хоча б одного з обвинувачених справа підсудна загальному суду, справа щодо всіх обвинувачених розглядається загальним судом.

Справи про кримінальні правопорушення, вчинені особами, зазначеними у пунктах 1 і 3 частини першої цієї статті, в період проходження ними військової служби, розглядаються військовими судами і в тому разі, коли на момент розгляду справи вони звільнилися з військової служби.

Справи про кримінальні правопорушення, вчинені особами до їх призову чи вступу на військову службу, розглядаються загальними судами.

Військові суди разом з кримінальними справами розглядають цивільні позови про відшкодування майнової шкоди, заподіяної внаслідок кримінального правопорушення в порядку, визначеному КПК України.

1. Адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України, у тому числі військовослужбовцями Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України,

військовослужбовцями інших військових формувань створеними відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів.

2. Справи за скаргами військовослужбовцями Збройних Сил України, у тому числі військовослужбовцями Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, військовослужбовцями інших військових формувань створеними відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів, на неправомірні дії військових службових осіб і органів військового управління, у тому числі, пов’язані з прийняттям, проходженням та звільненням з військової служби.

3. Справи з питань соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей.

Військові суди здійснюють правосуддя у сфері військової юрисдикції.

Завдання військових судів, в умовах сучасності, слід визначити наступним чином: забезпечення правосуддя у воєнній сфері стосовно військовослужбовців за вчинені кримінальні правопорушення, у тому числі проти встановленого порядку несення військової служби, за військові адміністративні правопорушення, а також забезпечення ефективного судового захисту порушених прав і законних інтересів військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Діяльність військових судів спрямована на забезпечення національної безпеки України, боєздатності і боєготовності її Збройних Сил України та

інших військових формувань, захист прав і свобод, інтересів військовослужбовців та осіб, прирівняних за статусом до них.

Наступним етапом даного дослідження є визначення форми відновлення роботи військових судів.

Стаття 125 Конституції України визначає, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом [148].

Відповідно до положень Конституції України, зміст принципів територіальності та спеціалізації судів відображений у статтях 17 та 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Так, у ч. 1 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності, у частині 3 згаданої правової норми визначено, що для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Частинами 1, 2 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення; у випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ [149].

Однак, принцип спеціалізації отримав неоднозначне тлумачення в юридичній літературі і, як наслідок, суперечливе його застосування в законотворчій практиці, зокрема визнання загальних судів спеціалізованими, що призвело до дестабілізації судової конструкції, юрисдикційних спорів, організаційних проблем забезпечення роботи механізму правосуддя, ускладнень щодо визначення місця спеціалізованих судів в системі судів загальної юрисдикції.

Відокремлення спеціалізованих судів від загальних обумовлено, зокрема, історичним розвитком і становленням цих підсистем судів, коли внаслідок

суспільно-політичних процесів виникла необхідність у судах для окремих категорій справ та осіб. Дореволюційні правознавці також розрізняли загальні (звичайні) суди та спеціалізовані (особливі) суди.

«Подъ обыкновенными Судами, – писав профессор В.К. Случевський, – следуетъ розуметъ Суды, ведомство которыхъ определяется силою общихъ постановлений закона. Хотя, при созданіи системы організаціи этихъ Судовъ, законодательство руководствуется, какъ мы видели, тяжестью совершаемыхъ преступлений, юридическими ихъ свойствами и личнымъ состаяниемъ виновныхъ, но, тем не менее, значеніе этихъ признаковъ бываетъ столь велико, что побуждает законодателя: во-первых, въ сфере деятельности этихъ Судовъ, въ виде изъятія изъ общаго порядка судопроизводства, создавать особые порядки производства уголовныхъ делъ, и, во-вторыхъ, не довольствуясь этимъ, создавать также особенные Суды, съ предоставленіемъ ихъ веденію особыхъ категорій делъ».

У цьому контексті заслуговує уваги дисертаційне дослідження В. В. Сердюка [150] щодо юрисдикції судів, в якому він доводить, що спеціалізованим судом є створена в системі судів загальної юрисдикції, як самостійна, судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб’єктивною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства. Він також аргументує наявність підстав для віднесення сучасних військових судів до спеціалізованих та доцільність створення системи судів на чолі з Вищим судом військових формувань України.

Специфіка судових справ обумовлює критерії спеціалізації судів: суб’єктивний і галузевий. В основу першого покладений правий статус суб’єкта судочинства (неповнолітній, військовослужбовець, суб’єкт владних повноважень, суб’єкт господарювання, посадова особа і т.д.), другий - визначається предметом, характером правовідносин (публічно-правові спори, трудові правовідносини, патентні суперечки і т. д.).

Спеціалізація судів передбачає, передусім, встановлення кола справ, які вони повинні розглядати. З цією метою законодавець виділяє за допомогою правил спеціальної та персональної підсудності категорію справ і, керуючись критеріями спеціалізації, створює особливий суд або проводить спеціалізацію у наявній судовій установі. Конструювання додаткових критеріїв спеціалізації видається недоцільним [40].

Спеціалізація властива також системі судів загальної юрисдикції. Більше того, Конституцією України спеціалізація визнана принципом для побудови системи судів загальної юрисдикції.

Досвід цивілізованих країн показує, що спеціалізація може відбуватися за галуззю права чи інститутом, що регулює ті чи інші суспільні відносини (галузева спеціалізація), або за суб‘єктами цих відносин (суб‘єктна спеціалізація). Галузева спеціалізація найчастіше реалізується через утворення окремих, а інколи й ієрархічно вибудуваних, судових установ (Німеччина, Франція, Австрія, Іспанія), а суб‘єктна - через організацію всередині судових органів певних підрозділів (колегій, палат, відділень), в яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини з участю спеціального суб‘єкта - неповнолітніх, військовослужбовців, водокористувачів, орендарів, подружжя та інших (Франція, Німеччина, Італія, Канада, Англія) [151].

Як було визначено у розділі І дисертаційної роботи, відповідно до статті 124 Конституції України, юрисдикція судів, згідно з Основним Законом, поділяється на конституційну і загальну. Загальна юрисдикція, у свою чергу, складається з окремих спеціалізованих юрисдикцій, виділених за предметом правовідносин і галуззю права, яка їх регулює. Таким чином, вся система судів в Україні є спеціалізованою. Необхідність здійснення спеціалізації судів з поступовим її поглибленням була визнана ще у Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 року.

За Законом України «Про судоустрій і статус суддів» судами загальної юрисдикції є загальні, адміністративні та господарські суди. Можуть бути утворені також інші спеціалізовані суди. Загальні суди реалізують цивільну і

кримінальну юрисдикції, а також юрисдикцію у справах про адміністративні правопорушення. До створення адміністративних судів вони здійснюють також адміністративну юрисдикцію. Господарські суди є судами так званої “господарської” юрисдикції, яка по суті поєднує елементи цивільної та адміністративної юрисдикцій.

Оверчук С.В., ґрунтовно дослідивши тему відновлення роботи військових судів, вважає, що з огляду на вищевикладене, військові суди доцільно визнати спеціалізованими та створити автономну підсистему військових судів, врахувавши їх специфіку при реалізації засад територіальності, ієрархічності та інстанційності.

Автор статті «Зарубіжний досвід побудови і діяльності військових судів: можливості та перспективи його впровадження в Україні» Ю. Бобров зауважує про доцільність відновлення роботи військових судів, їх залишення в мережі судів загальної юрисдикції [152].

З огляду на наведене, та на положення ст. 124 Конституції України у сукупності з положеннями ст.ст. 17,18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», розглядаючи їх у сукупності і використовуючи буквальне тлумачення даних правових норм, автор вважає, *що військовий суд мав би бути судом загальної юрисдикції, поєднуючи елементи кримінальної, адміністративної юрисдикцій та юрисдикції про адміністративні правопорушення. Але, з огляду на спеціальний суб’єкт відносин, які регулювалися би військовим судом (військовослужбовці, у тому числі військовослужбовці Державної прикордонної служби України, військовослужбовці інших військових формувань створених відповідно до законів України, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження ними зборів), галузь права, яка їх регулює (кримінальне право, адміністративне право), по суті такі суди слід було би віднести до спеціалізованих у сфері здійснення військової юрисдикції.*

Але яким же законом відновлювати роботу військового суду, чи достатньо буде змін до існуючих положень Закону України «Про судоустрій і

статус суддів», чи потрібно вносити зміни до Конституції України, що в умовах дії воєнного стану є неприпустимим?

Відповідаючи на дане запитання, повернемось до тлумачення ст. 125 Конституції України, згідно якої судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України.

Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди.

З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Визначаючи військовий суд спеціалізованим судом чи доречно було би його відновлювати як вищий спеціалізований суд, відповідно до даної правової норми, оскільки в Конституції України у даній статті йдеться, як про спеціалізовані, лише про адміністративні суди, якщо дивитись на дані положення окремо, на аналізуючи у сукупності зі ст. 124 Конституції України та ст.ст. 17, 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»? Автор вважає, що створення військового суду як вищого спеціалізованого суду не відповідало би умовам сучасної обстановки, воно би не вирішило жодним чином проблему якості, швидкості та ефективності розгляду військових проваджень, оскільки якщо би військовий суд вищої інстанції, як суд першої чи апеляційної інстанції (за аналогією з Антикорупційним судом) розглядав би дані провадження, не було би знято питання розвантаження суддів, їх достатньої кількості для розгляду таких проваджень та потребувало би додаткових коштів на створення таких судів, що наразі, в умовах воєнного стану, є проблематичним. Проте, застережень щодо неможливості створення військового суду, положення статті 125 Конституції України не мають та виділення в них адміністративного суду, на думку автора, не може підтверджувати неможливість створення військового

суду. А враховуючи положення ст. 124 Конституції України та ст. 17, 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», автор не бачить необхідності внесення змін до Конституції України про відновлення роботи (створення) військових судів. На думку автора, доцільно би було внести зміни у профільний Закон України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема, у ч. 1 ст. 18 даного Закону, зазначивши серед спеціалізації судів «розгляд військових справ» та визначивши окремою главою повноваження військового суду по розгляду справ військової юрисдикції в редакції, вказаній автором вище, статус судді військового суду, строк його повноважень, вимоги до кандидата на посаду, структуру військового суду, у тому числі й територіальну, порядок забезпечення та організаційного забезпечення судді. Інші норми закону залишити, як загальні. Необхідність внесення змін шляхом доповнення профільного Закону окремою главою пов'язана лише зі зручністю правозастосування.

Отже, будь-яких заборон щодо відновлення роботи військових судів, у даному випадку доцільніше би було вважати таке відновлення створенням, але на суть вказане не впливає, ані Конституція України, ані закон України «Про судоустрій і статус суддів» не містить. *Військові суди не можна в жодному разі вважати надзвичайними або особливими*, з огляду на наведене.

Ні Конституція, ні вищезгаданий закон не розкриває жодне з цих понять. До того ж ніхто ніколи не звертався до КСУ з питанням щодо офіційного тлумачення цих законодавчих положень. Єдиний раз, коли КСУ у своїй практиці побіжно згадав про особливий суд, є справа про Римський Статут (який Україна, між іншим, не ратифікувала). У Висновку від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 Суд зазначив, що:

"…Міжнародний кримінальний суд не може бути віднесений до надзвичайних і особливих судів, створення яких не допускається відповідно до частини п'ятої статті 125 Конституції України. Надзвичайними і особливими судами за змістом цієї статті є, по-перше, не міжнародні, а національні суди,

по-друге, суди, створені для підміни звичайних судів, які належним чином не дотримують встановлених законом процедур”.

Якщо поєднати це небагатослівне тлумачення Суду із тлумаченням положень ст. 125 Конституції України, яка визначає загальні параметри судоустрою в Україні, та ст. 3 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, то виходить, що надзвичайні і особливі суди мали б володіти такими ознаками:

- це національні суди, створені поза єдиною системою судоустрою для підміни звичайних судів;

- це суди, які створені в будь-який інший спосіб, ніж передбачений Конституцією України;

- це суди, які не дотримуються встановлених законом процедур, а розглядають справи відповідно до інших, спеціально розроблених для них правил та процедур;

- це суди, щодо яких Верховний Суд не є найвищим судом [153].

Надзвичайний суд з самого початку діє поза встановленим порядком і поза загальними та спеціалізованими судами; виносить рішення за новоствореними правилами спеціально для цієї мети, поза загальними процесуальними правилами, встановленими відповідним процесуальним законом для даного виду справи; судді у ньому не обираються за встановленими умовами та порядком; створюється за надзвичайних обставин у зв'язку з суспільною необхідністю, що виникла; діє протягом певного періоду часу та переслідує заздалегідь визначену мету [154].

Цілком погоджуючись зі вказаним визначенням, враховуючи, що метою створення військового суду є не підміна звичайного суду загальної юрисдикції, а доповнення ланки судів загально юрисдикції, в системі судоустрою України з відповідною спеціалізацією, під час здійснення провадження судді такого суду користуються звичайними нормами кримінального, кримінально-процесуального закону, адміністративного права та процесу, відсутні і не пропонуються будь-які особливі процедури розгляду проваджень,

Конституцією не заборонено діяльність військового суду, дійсно, військовий суд не є надзвичайним або особливим.

Ще на відповідність існування військового суду Конституції України є один аргумент, хоча і слабкий, але аргумент.

Конституція України була прийнята Верховною Радою о 9:20 ранку 28 червня 1996 року.

Стаття 19 Закону «Про судоустрій України», прийнята 07.02.2002 року, № 3018-III викладена у наступній редакції:

1. Відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Військові суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону.

2. Спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані суди.

3. У судах різних судових юрисдикцій може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ даної юрисдикції.

Не має сумнівів, що вказаний Закон приймався у відповідності до Конституції України та положення ст. 19 даного Закону та інші норми, пов’язані з діяльністю військових судів, сумнівів щодо їх конституційності не викликали. Навіть у редакції Конституції України від 02.04.2014 р., а також після внесення змін до ст. 124, 125 Конституції України Законом від 02.06.2016 р. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 28, ст. 532), лише доповнено про діяльність адміністративних судів, інші положення фактично залишились без змін. Отже, і на сьогоднішній день введення військових судів в систему судів загальної юрисдикції не потребуватиме внесення змін до Конституції України.

Якщо виникають сумніви відповідності європейським нормам правосуддя, то можна зазначити, що військові суди наразі функціонують у майже 40 розвинутих та демократичних країнах світу: у Великій Британії, США, Франції, Бельгії, Швейцарії, Швеції, Канаді, Іспанії, Ізраїлю, Польщі

тощо. Франція свого часу ліквідувала військові суди, але згодом визнала це рішення помилковим та відновила їх.

Фактично, кожна п’ята держава світу має військові суди. В Європі нараховується тринадцять країн, що мають військові суди (Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Туреччина, Угорщина) [155].

Для визначення місця військового суду в системі судів України, необхідно звернути увагу на чинну редакцію ст. 17 Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Даною редакцією визначено певні чинники забезпечення єдності системи судоустрою. Так, єдність судів забезпечується: єдиними засадами організації та діяльності судів; єдиним статусом суддів; обов’язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; єдністю судової практики; обов’язковістю виконання на території України судових рішень; єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Проте, не можна не враховувати, що і місцеві, і апеляційні суди, а також Верховний Суд у своїй діяльності мають певні спеціалізації щодо розгляду проваджень (в вузькому розумінні спеціалізація суддів - цивільні та кримінальні провадження, в широкому - це діяльність адміністративних, господарських судів). Отже єдність судів має забезпечуватись не в загальному визначенні, а з урахуванням особливостей спеціалізації судів. Щодо законодавчого забезпечення вказаного доцільно доповнити положення ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Щодо інстанційної ієрархії військових судів, то, враховуючи, що під час процесуальної діяльності такі суди використовували би звичайне процесуальне законодавство, входили в мережу судів загальної юрисдикції зі спеціалізацією, доцільно було би залишити таку ж триланкову систему: місцевий суд, апеляційний, вищий.

Територіальну компетенцію військового суду слід визначити із врахуванням попередньої практики діяльності військових судів в Україні, у тому числі викладених у нормах Закону Української РСР "Про судоустрій Української РСР" в ід 05.06.1981 р. № 2022-Х. Так місцевим судом визначалися би місцеві суди гарнізонів, визначивши, що військовий суд гарнізону утворюється на території, на якій розташовано один або кілька військових гарнізонів, що обґрунтовано необхідністю наближеності суду до місця розташування військових частин, командування, з метою спрощення комунікації та логістики. Кількість судів гарнізонів визначити в залежності від кількості розташування військових на певній території. Додатково, підставами для утворення військових судів визначити, з врахуванням динамічності військової безпеки у Державі, організаційно-штатні заходи у Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях. Судом апеляційної інстанції доцільно було би визначити військовий апеляційний суд, з огляду на кількісний склад військовослужбовців, місце розташування судів першої інстанції. Автор вважає недоцільним створення Вищого військового суду, як суд касаційної інстанції саме як окрему установу, з огляду на кількість проваджень, які розглядаються судами у військовій сфері на теперішній час та необхідність розумного використання фінансового ресурсу держави, а у Верховному Суді утворити окрему палату, як Касаційний військовий суд. Звісно, у разі потреби та достатності фінансування таке рішення можна переглянути та, все ж таки запровадити Вищий військовий суд, як суд касаційної інстанції.

До речі, саме з огляду на принцип територіальності буде недоцільним утворення військових судів фізично в складі загальних судів, у тому числі як окрему палату місцевого загального суду, оскільки саме принцип територіальності військового суду (наближення до розташування військових частин, гарнізонів, зони бойових дій у воєнний час) суттєво відрізняється від принципу територіальності загального місцевого суду (кількість населення,

максимальна віддаленість від зони активних бойових дій у разі введення воєнного стану).

Взагалі, військові суди гарнізонів, як суди першої інстанції, повинні бути так би мовити «мобільними». Їх розташування доцільне у зоні, наближеній до військ, до бойових дій (у воєнний час), але межі таких територій мають тенденцію до зміни, і такі зміни за певних умов можуть бути неочікуваними. А тому доцільним буде створення не одного суду гарнізону, наприклад на 5 військових частин з кількістю суддів умовно 8-10, а створення невеликих судів такого типу, з 3-4 суддями, при цьому надати законодавчу можливість зміни місця знаходження такого суду в нетривалий термін, спростити вимоги до приміщень таких судів (кількість залів судових засідань, кабінетів для апарату суду, суддів), з метою вчасного переміщення. Альтернативою створення таких невеличких судів, але з тим, щоб суди впорались з завданням оперативності розгляду проваджень та їх розташування було наближено до військ, можуть стати виїзні судові засідання, або дистанційна робота такого суду в умовах бойових дій. Щодо суду апеляційної інстанції то тут таких особливих умов вже не потрібно, з огляду на процес розгляду проваджень апеляційним судом, але доречно буде також за виключних обставин дозволити виїзні судові засідання та дистанційне судочинство в умовах воєнного стану.

Окремо хотілося би зупинитись на статусі суді військового суду.

В Європейських країнах, склад військових судів формується переважно з військовослужбовців. Так, у Польщі військовими суддями можуть бути лише професійні військовослужбовці. Військовий юрист повинен мати звання офіцера. Суддя, який не є професійним юристом (судовий засідатель), та представники військовослужбовців повинні мати військове звання, не нижче від звання обвинуваченого. У Греції склад військово-польових, військово-морських і військово-повітряних судів формується зі співробітників юридичної служби збройних сил, на яких поширюються відповідні гарантії незалежності. Важливим фактором для визначення статусу військового суду в європейських країнах є те, що у багатьох з них у мирний та воєнний час військові суди

функціонують по-різному, на підставі різних норм і, як наслідок, мають різний обсяг повноважень. Так, відповідно до Конституції Польщі на час війни може встановлюватись спрощений порядок судочинства [120].

Є позиція щодо запровадження до штату військових суддів цивільного елементу. Так, основним обґрунтуванням цивільно-військової взаємодії у сфері правосуддя є забезпечення цивільного контролю над системою військової юстиції та одночасне зміцнення довіри громадськості до функціонування цієї системи. Однак у багатьох випадках потрібно дотримуватися тонкого балансу між цивільними та військовими інтересами, щоб не підривати військові компетенції та боєздатність армії.

Існує думка, що присутність цивільних суддів у військових трибуналах посилить їх неупередженість та незалежність, оскільки такі судді не є частиною військової ієрархії.

Ті, хто виступає проти посилення ролі цивільних суддів у військовій судовій системі, стверджують, що для збройних сил потрібні судді, які знають унікальний характер військового життя. Такі судді повинні розуміти військове життя та мати досвід практичного застосування військово-кримінального права.

Також спірним є питання, чи можуть цивільні судді, які не підпадають під дію армійської ієрархії, бути належним чином підготовлені для розгляду правопорушень, пов’язаних з військовою службою. Протягом останніх років зросла кількість країн, де цивільні судді розглядають військові правопорушення.

У багатьох системах військової юстиції законодавство створює цивільні апеляційні суди, а іноді покладається на цивільний Верховний Суд як найвищий апеляційний орган. Наприклад, у Канаді цивільний Верховний Суд є вищою інстанцією після Військового апеляційного суду. В Угорщині військові судді Верховного Суду діють на першому та апеляційному рівнях. Одна з палат Верховного Суду Польщі спеціалізується на військових правопорушеннях. Відповідно до пункту 1 статті 183 Конституції Польщі, «Верховний Суд здійснює нагляд за рішеннями загальних та військових судів».

У багатьох країнах Східної та Центральної Європи й колишнього Радянського Союзу (наприклад, Чехії, Грузії та Литві) відсутні спеціалізовані військові суди.

З цієї причини цивільні судді (та прокурори) розглядають військові (пов'язані зі службою) правопорушення [156].

Автор вважає доцільним врахувати певні особливості правового статусу військового судді з урахуванням міжнародних поглядів та, у тому числі, використовуючи минулий досвід України у цьому питанні.

За наявності можливості кадрового забезпечення, комплектування посад суддів військових судів слід здійснювати за рахунок військовослужбовців офіцерського складу (зокрема й тих, які перебувають у запасі чи відставці), інакше повністю втрачається їх внутрішня сутність. Судді військових судів не повинні належати до штатної чисельності оборонного відомства. Призначення на посаду судді військового суду і присвоєння суддям цих судів офіцерських звань здійснюватиметься Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя для забезпечення максимальної їх незалежності від військового командування і керівництва суду. Грошове й матеріально-технічне забезпечення військових судів покладатиметься на ДСА України за рахунок коштів Державного бюджету України.

Проходження військової служби суддями військових судів має унормувати відповідне Положення на підставі подання Вищої ради правосуддя, затверджене Президентом держави [72].

Процедуру добору, здійснення повноважень такого судді слід також визначити з врахуванням діючих норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів», та міжнародної практики. Так, до часу ліквідації військових судів, відмінність правового статусу військового судді від інших служителів Феміди полягала в тому, що він перебував на військовій службі та мав офіцерське звання. Військовими суддями були у своїй більшості фахівці, які отримали спеціальну військово-юридичну освіту, мали великий стаж роботи у військових формуваннях, досконало знали не тільки право, але і військове законодавство,

військові правила і традиції, які мають велике значення у військовому середовищі. На даному етапі доцільно користуватись саме вказаними критеріями, зазначивши вимогами до посади судді військового суду офіцерське звання, перебування на військовій службі, отримання військово-юридичної освіти (хоча вказане вважається спірним моментом, та можливо б достатньо було отримання вищої юридичної освіти), певний стаж роботи у військових формуваннях та відповідність загальним кваліфікаційним вимогам. Розуміючи, що з огляду на кількість військових судів, кількість розгляду проваджень у подальшому може виявитись проблема нестачі судових кадрів, можливо було би у подальшій практиці дозволити доступ до професії й суддям, які, наприклад, не є військовослужбовцями, але чітко надавши пріоритет саме суддям-військовослужбовцям.

Однією з головних проблем військової юстиції є пошук шляхів підвищення незалежності військових судів. Під час аналізу ефективності та реформування системи військової юстиції слід враховувати міжнародні стандарти з цього питання. Комітет ООН з прав людини зазначає, що вимога про незалежність стосується: «... Процедури та кваліфікації для призначення суддів, а також гарантій щодо забезпечення їх повноважень, умов, що регулюють розширення, передачу, призупинення та припинення їх функцій, та фактичної незалежності судової влади від політичного втручання виконавчої влади або законодавчих органів».

Багато країн модифікують свої системи військової юстиції, включаючи в них цивільні елементи, з метою забезпечення вищого ступеня незалежності судової влади. Наприклад, дедалі частіше справи військовослужбовців розглядають прокурори замість військових дізнавачів. Незалежність військових суддів можна зміцнити різними способами. Одним із таких способів є збільшення кількості замін військовослужбовців цивільними особами. Однак це не означає, що окремі системи військової юстиції в принципі не можуть задовольнити вимоги судової незалежності. У деяких країнах Східної та Центральної Європи гарантії, що застосовуються до цивільних суддів, однаково

застосовні до систем військової юстиції (наприклад, Болгарія, Румунія та Польща).

Проте, враховуючи минулий досвід України, достатнім для забезпечення незалежності військового судді буде не включення до складу військового суду цивільних осіб, а все ж таки наявність загального механізму забезпечення незалежності суддів, тобто застосувавши сукупність заходів та механізмів, що передбачають діяльність органів та осіб, до повноважень яких віднесено забезпечення неприпустимості неправомірного втручання, впливу або тиску на суддю у зв'язку з відправленням ним правосуддя, визначеного діючим законодавством про судоустрій. Проте, визначення чи будуть вказані запобіжники ефективними та чи забезпечать незалежність судді військового суду, покаже лише час.

Якщо система військової юстиції справді є незалежною і задовольняє всі вимоги неупередженості, її можна розглядати як важливий інструмент боротьби з безкарністю у військових установах. Такі системи мають підвищену довіру громадськості та сприяють посиленню боєздатності Збройних Сил.

Отже, перш за все необхідно встановити процедуру відбору на посаду судді військового суду, яка би започатковувала та забезпечувала незалежність його діяльності. Така незалежність мала би забезпечуватись особливим порядком проходження військової служби суддями місцевих військових судів, військового апеляційного суду та Військової судової палати Верховного Суду. Також необхідно визначити кількісний склад суддів військового суду, дослідивши кількість проваджень у військовій сфері, які розглядалися після ліквідації військового суду, врахувати територію, чисельність населення, рівень довіри до суду, якість процесуального законодавства, розвиненість мережі судів по території та багато інших факторів. Визначити джерело фінансування військових судів, з метою забезпечення їх незалежності. Законодавчо закріпити вказані питання.

Крім того, необхідно зазначити, що окрім норм матеріального та процесуального права, при розгляді справ щодо військовослужбовців,

вирішення справи неможливе без застосування норм, викладених у військових статутах та нормативно-правових актах військового права, які в деяких випадках відсутні в загальному доступі та мають статус документу з обмеженим доступом, що також ускладнює процес повного та всебічного розгляду справи по суті. Слід зауважити, що військові злочини - це у значній мірі справи, пов'язані з військовою таємницею. Документи із грифами секретності мають обмежений доступ, та не можуть просто так на вимогу суду подаватися в суд в загальному порядку подання та дослідження доказів. Отже, необхідно військовим суддям надати доступ до державної таємниці, забезпечивши суди спеціально обладнаним приміщенням для зберігання таких доказів.

Можна констатувати, що конституційні основи правосуддя в Україні стосуються військового правосуддя та мають бути реалізовані у системі військової юстиції відповідно до норм, визначених законом. Таким законом є Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який має передбачати особливості організації та діяльності військових судів та статусу суддів військових судів відповідно до зазначених вимог Конституції держави, які стосуються організації та здійснення правосуддя. Важливими для військового правосуддя є встановлені законом юрисдикційні положення щодо підсудності справ військовим судам, щодо статусу суддів військових судів відповідно до правового режиму військової служби, про призначення на посаду судді військового суду та гарантій незалежності діяльності щодо здійснення військового правосуддя.

Визначальними для реалізації положень національного законодавства про військові суди та статус суддів військових судів є міжнародні стандарти організації та діяльності військової юстиції, здійснення військового правосуддя [157].

Щодо процесуальних змін, то в цілому немає необхідності вносити будь-які зміни щодо процедури розгляду військових правопорушень. Але необхідно враховувати, що військовослужбовцям зазвичай проблематично з'являтися до

суду, з огляду на особливості військової дисципліни, та, зокрема, оскільки в бойовій обстановці залишення бойових позицій становить серйозний ризик. При цьому більшість свідків по даним категоріям справ є військовослужбовцями. Отже, виклик даних осіб у судове засідання стає проблематичним. У такому випадку, позитивною буде практика проведення судових засідань у режимі відеоконференцій, у тому числі з наданням можливості проводити такі відеоконференції з використанням власних засобів для їх проведення, а також, на розсуд суду, використовувати практику виїзних судових засідань та розгляд справ у розташуваннях військових частин у присутності військовослужбовців. Вказане буде гарантувати більш швидкий та об'єктивний розгляд проваджень.

Крім того, доцільним би було у процесуальних кодексах визначити норми, які би забезпечували вищевказані позиції.

Проте, загальним правилом, доцільно було би встановити, що судові засідання у справах, підсудних військовим судам, можуть проводитися в спеціально обладнаному для цього залі засідань, який придатний для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, поза приміщенням відповідного військового суду (виїзні судові засідання).

Таким чином, визначаючи, що спеціалізованим судом є створена в системі судів загальної юрисдикції, як самостійна, судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктивною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства, вся система судів в Україні є спеціалізованою. Отже, створення Військового суду в системі судів загальної юрисдикції буде гармонійно вписуватись у побудову системи судів загальної юрисдикції. Військовий суд, з огляду на спеціальний суб'єкт відносин, які регулювалися би військовим судом, галузь

права, яка їх регулює автор відносить до спеціалізованих у сфері здійснення військової юрисдикції. Територіальну компетенцію військового суду слід визначити наступним чином: місцевий суд - місцеві суди гарнізонів (військовий суд гарнізону утворюється на території, на якій розташовано один або кілька військових гарнізонів), суд апеляційної інстанції - військовий апеляційний суд, з огляду на кількісний склад військовослужбовців, місце розташування судів першої інстанції, суд касаційної інстанції – окрема палата Верховного Суду. Вказане вимагає внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», внесення змін до Конституції України автор вважає недоцільним.

Отже, слід констатувати, що фактором впливу на процес реформування державного управління є проголошений курс на євроатлантичну інтеграцію, що знайшло втілення у змінах до Конституції України. Так «стратегічний курс» визначений у тексті ст. ст. 85, 102, 116 Конституції України адаптація до стандартів НАТО на сьогодні є напрямом реалізації зовнішньополітичного пріоритету України і формально є проявом її доброї волі, а не вимогою НАТО. Таку адаптацію можливо розглядати як важливий підготовчий етап до отримання ПДЧ (плану дій щодо членства в НАТО). Тому важливим є врахування у чинному законодавстві численних вимог стандартів НАТО та відповідних процедур, оскільки це доволі великий обсяг технічних приписів та правил. У зазначеному контексті потребує належної правової регламентації питання організації державного управління у сфері національної безпеки і оборони, до числа яких у першу чергу належить здійснення належної систематизації у сфері національної безпеки із чітким розмежування функцій та компетенції державних органів у відповідності до конституційної вимоги розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, усунення дуалізму та зайвої «виключності» статусу окремих державних органів у системі влади, налагодження дієвих механізмів демократичного цивільного, у т.ч. парламентського контролю над збройними силами, подолання зайвої політизації процесів управління, налагодження ефективного механізму державного управління виконання оборонних бюджетів. Вирішення визначених

вище проблем потребуватиме подальшого вдосконалення чинного законодавства, у першу чергу в рамках можливої конституційної реформи [158].

Утворення системи органів Військової юстиції України - це шлях, який відповідатиме реалізації положень Стратегії національної безпеки України, у тому числі у сфері зміцнення особливого партнерства з НАТО та набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, в частині взаємосумісності Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони з відповідними структурами держав Альянсу, а також реалізація положень Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 - 2027 роки [159].

Воєнна політика України має передбачати заходи із забезпечення здійснення правоохоронної діяльності, підтримання військового правопорядку в силах оборони, які є важливими чинниками досягнення стану воєнної безпеки, та відповідно до існуючих міжнародних стандартів і світової практики успішно реалізуються в системі військової юстиції. Система військової юстиції передбачає прийняття необхідних нормативно-правових і законодавчих актів, на основі яких утворюються та здійснюють інституційну діяльність Військова поліція, спеціалізована військова прокуратура, військові суди, інститут адвокатури у військовій сфері [160].

Таким чином, автором обґрунтовано доцільність створення військових судів в Україні як інституційної передумови для забезпечення ефективного та справедливого правосуддя в умовах воєнного стану. Доведено, що наявна система судів загальної юрисдикції не забезпечує належної спеціалізації, оперативності та безпеки розгляду справ, пов’язаних із воєнною службою, воєнними злочинами, а також правопорушеннями, вчиненими у зоні бойових дій.

Встановлено, що збереження мораторію на створення військових судів у період збройної агресії рф суперечить національним інтересам України, міжнародним стандартам і досвіду держав-членів НАТО.

Проаналізовано аргументи «за» і «проти» відновлення військової юстиції, з урахуванням гарантій незалежності та справедливого судового розгляду.

Підкреслено, що створення військових судів можливе за умови належного правового регулювання їх статусу, повноважень, юрисдикції, механізмів підзвітності та кадрового забезпечення.

Зроблено акцент на доцільності інтеграції військових судів до єдиної судової системи України з одночасним забезпеченням їхньої функціональної автономії.

Зроблено висновок, що відновлення військових судів сприятиме: зниженню навантаження на суди загальної юрисдикції; оперативному реагуванню на воєнні злочини та дисциплінарні проступки військовослужбовців; підвищенню рівня правової захищеності учасників бойових дій; посиленню довіри до правосуддя в умовах війни.

Також наголошено на потребі широкого фахового та громадського обговорення концепції військової юстиції в Україні з метою формування збалансованої моделі, що відповідатиме національним та міжнародно-правовим вимогам.

3.3. Удосконалення організаційно-правових засад діяльності системи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану

Із запровадженням воєнного стану постала нагальна потреба оперативного реагування з боку Верховного Суду України та Ради суддів України щодо організації роботи судів загальної юрисдикції. Це включало як розробку відповідної судової практики, так і внесення змін до низки законодавчих актів. Причиною стала відсутність у мирний час ґрунтовного аналізу спроможності судової системи ефективно функціонувати в умовах

війни, зокрема на тимчасово окупованих або зонах активних бойових дій. Відсутність системи військової юстиції негативно позначилась на обороноздатності держави, підтриманні правопорядку в армії, об'єктивності розслідувань злочинів воєнного часу, а також сприяла необґрунтованому притягненню військовослужбовців до кримінальної відповідальності через брак спеціалізованих знань у цивільних слідчих і суддів.

Не сприяють ефективному правосуддю прийняття швидких рішень у законодавчому процесі, які призводять до неоднозначності і непередбачуваності, до невизначеності правової кваліфікації діянь і врешті до порушення прав людини та гальмування досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ [161].

Удосконалення судової системи належить до пріоритетних завдань в становленні демократії в українському суспільстві. Лише покращуючи розуміння реальної ситуації в судах, стану відносин судової системи та суспільства, можна досягти суттєвого покращення ефективності судочинства, зміцнення довіри до суду в українському суспільстві.

Даною роботою визначені окремі проблеми організації роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану, висвітлено неготовність судової системи України до викликів, які отримані останнім часом (пандемія, війна). І здавалося би, у нас було достатньо часу для офіційного пристосування діючого законодавства до існуючих реалій, апробацію його на практиці, проте такого не відбулося. Фактично, зміни до процесуального законодавства, яким керуються суди загальної юрисдикції в умовах дії воєнного стану, не внесені (за виключенням кримінально процесуального), інструкція з діловодства також нагально необхідних змін не містить, законопроекти, спрямовані на усунення правових прогалин, забезпечення безперебійної, так би мовити діяльності судів, не розглянуті. В діючому Законі України «Про судоустрій та статус суддів», слово «військовий» згадується лише три рази: у статті 55 Відрядження як тимчасове переведення судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації та у статті 147 Система забезпечення функціонування судової влади, а також у

статті 128 Збори Суддів, у якій визначено можливість, по окремим питанням, проводити збори суддів дистанційно, що є недостатнім регулюванням роботи суду у згаданий час, окремих положень щодо організації роботи суду закон не містить.

Положення частин 1 та 2 ст. 12 Заходи правового реагування на тимчасово окупованій території Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [162] фактично дублюють положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів»

1. У разі неможливості здійснення правосуддя судами, розташованими на тимчасово окупованих територіях, територіальна підсудність судових справ, що розглядаються у таких судах, визначається в порядку, передбаченому частиною сьомою статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Справи, що перебувають у провадженні судів, розташованих на тимчасово окупованих територіях, розгляд яких не закінчено ухваленням судового рішення, передаються іншим судам відповідно до встановленої законом підсудності, з урахуванням положень частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", протягом двадцяти робочих днів з дня встановлення такої підсудності або в інший розумний строк.

Досвід показує, що не можна ефективно використовувати процесуальне законодавство, яке діє в мирний час, в умовах воєнного стану, а для функціонування судової влади в особливих умовах потрібні особливі закони.

З судової практики, яка склалась в період з лютого 2022 року по жовтень 2024 р. можна виокремити нагальні питання організації роботи судів загальної юрисдикції, які потребують змін та удосконалення.

Першим питанням є забезпечення дистанційної форми роботи суду. Вирішення вказаного тісно пов’язано з необхідністю внесення змін у процедуру надходження проваджень, їх розгляду та виконання. Забезпечити дистанційну форму роботи суду з технічного боку покликана цифровізація суду.

Цифровізація суду - це частина Державної антикорупційної стратегії 3.1.4. Проблема. Наявність корупційних ризиків, обумовлених прогалинами та недосконалістю законодавства в системі правосуддя.

Очікуваними стратегічні результати даної стратегії, зокрема, є забезпечення здійснення електронного судочинства, у тому числі шляхом запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду, що, зокрема, сприяє рівномірному розподілу справ між судами і суддями [163].

Вказане є актуальним як у мирний час, так і особливо актуальним у період дії воєнного стану чи інших надзвичайних ситуацій.

І хоча на теперішній час для забезпечення роботи процесів з використанням інформаційних технологій у самому суді діє Положення про автоматизовану систему документообігу суду, прийняте Рішенням Ради суддів 26.11.2010 № 30, з огляду на Інструкцію з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затверджену 20.08.2019 за № 814, не дає можливості судам повністю перейти на електронне судочинство.

Так, Положення про автоматизовану систему документообігу суду надає інформацію щодо документообігу в судах загальної юрисдикції. Практика показала, що встановлення обов’язкового електронного документообігу сприяє більш швидкому прогресу в зазначеній сфері. Автоматизована система забезпечує автоматизацію технологічних процесів обробки інформації в суді і виконує ряд функцій: реєстрація та розподіл кореспонденції та внутрішніх документів суду; реєстрація та розподіл кореспонденції та внутрішніх документів суду; розподіл судових справ, визначення запасного, слідчого судді; контроль за виконанням документів суду; реєстрацію процесуальних дій та документів; контроль за дотриманням процесуальних строків розгляду судової справи; використання ЕЦП для підписання оригіналу електронного документа суду; пошук судових справ, документів за їх реквізитами, індексація документів; зберігання текстів судових рішень та інших документів; фіксування етапів проходження документів до їх передачі в архів; відправка оригіналів

електронних судових рішень до ЄДРСР; підготовка та автоматичне формування статистичних даних; передача судових справ до електронного архіву; надсилання оригіналів документів до держреєстрів та інформаційних систем.

Для стабільної роботи автоматизованої системи ДСА забезпечує розроблення відповідних комп'ютерних програм для документообігу суду, готує нормативно-правові документи, що визначають підстави для використання автоматизованої системи, встановлює вимоги до захисту автоматизованої системи та інформації, що в ній міститься, забезпечує суд фінансовими та організаційними ресурсами, необхідними для впровадження, захисту та використання автоматизованої системи. Державна судова адміністрація зобов'язана здійснювати постійний моніторинг технічного стану системи автоматизації та безпеки її даних, організовувати технічне та інформаційне забезпечення користувачів системи [108].

Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах, затверджена Наказом ДСА від 20.08.2019 № 814, передбачає паперову форму обробки процесуальних документів. Наприклад, матеріали справ, що залишені без руху, зберігаються непідшитими в судді; справи підшиваються в друковані обкладинки; у разі направлення справи до апеляції чи касації заводиться письмова справа-замінник. Це свідчить про те, що повної цифровізації судового діловодства поки не досягнуто.

Саме повна цифровізація суду дозволить відійти від паперових справ, зберігаючи необхідну інформацію на відповідних серверах. Вказане відповідатиме сучасності, є зручним для використання. Звісно, є певні застереження щодо забезпечення відповідного доступу до вказаної інформації з урахуванням вимог інформаційної безпеки, але ці проблеми є такими, що можна вирішити технічно.

Якісним змінам у документуванні, перш за все, перешкоджає використання у судах застарілих та таких, що потребують змін, засобів інформатизації; оснащення органів судової влади засобами інформатизації, які

не відповідають нормам (їх кількісні та якісні показники продовжують знижуватись), в тому числі застарілі мережева інфраструктура, програмне забезпечення автоматизованої системи документообігу суду, яке морально застаріле і таке, що не може бути модернізованим та масштабованим настільки, щоб забезпечити потрібний рівень зручності, функціональності, надійності та швидкості обробки документів; відсутність забезпечення операційних систем ліцензійним програмним забезпеченням; існування застарілих та обмежених ресурсів сховищ даних, позбавлених можливості надійного локального зберігання та продуктивної обробки документів; відсутність у судах єдиного програмного забезпечення, яке б здійснювало автоматизацію ведення діловодства суду; відсутність консолідації в розрізі судових справ в єдиній базі даних інформації, сформованої різними системами документообігу [108].

Вищенаведені проблеми в організації роботи судових органів є такими, що пов’язані з низьким рівнем фінансування судової системи, відсутністю навчання цифровій грамотності суддів та працівників апарату судів.

Поширення COVID-19 та запровадження воєнного стану в Україні стали каталізаторами для активного впровадження нових підходів до електронного діловодства й документообігу в судах, а також для модернізації організації роботи судів загальної юрисдикції та здійснення правосуддя в нових умовах.

Отже, якщо визначати переваги цифровізації для судової системи у період дії надзвичайних ситуацій, якими можуть бути й воєнний стан, повна цифровізація роботи суду, відступ від оформлення проваджень та їх зберігання у паперовому вигляді, визначення місцем зберігання проваджень відповідні електронні системи, забезпечить збереження таких даних за будь-яких умов, у будь-який час, а також певну мобільність суду, не говорячи про тотальну економію бюджетних коштів, пов’язану з роздрукуванням проваджень, їх перевезенням, збереженням, тощо, а також про економію робочого часу працівників суду, які працюють в умовах надмірного навантаження, з огляду на

кількість суддів загального суду та кількість проваджень, які надходять до суду та кадрового дефіциту працівників апарату.

У додатку 2 запропоновані зміни до Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, процесуальних кодексів щодо організації ведення процесів розгляду проваджень, доповнення їх новими розділами, а також з необхідністю внесення змін і до Закону України «Про виконавче провадження».

Цифровізація суду має забезпечити і особливу форму організації роботи суду у період дії надзвичайних ситуацій у разі неможливості здійснювати правосуддя у звичайному режимі - дистанційну роботу суду.

Щодо нормативного обґрунтування такого, автор вважає, що саме поняття дистанційної роботи суду не потрібно вводити до норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів», оскільки нормами ст. 60-2 Кодексу законів про працю України вже визначено поняття та ключові моменти дистанційної роботи.

Стаття 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає Законодавство про судоустрій і статус суддів наступним чином:

1. Судоустрій і статус суддів в Україні визначаються Конституцією України та законом.

2. Зміни до цього Закону можуть вноситися виключно законами про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Враховуючи наведене, доцільно у спеціальному законі, яким є наразі Закон України «Про судоустрій і статус суддів», виокремити питання організації роботи суду в умовах надзвичайного стану, при цьому, не дублюючи положення ст. 60-2 Кодексу законів про працю України, які є діючими і можуть застосовуватись під час організації роботи суду, але конкретизувати певні питання.

Так, слід визначити який конкретний стан можна вважати надзвичайним, який би підпадав під дію відповідних правових норм.

Цікавим є підхід до поняття надзвичайного стану в теоретичному аспекті, оскільки вказане накладає певний відбиток і на розуміння даного стану в системі національного законодавства.

Значення поняття “надзвичайності” для теоретичних побудов К. Шмітта підкреслені ним самим у передмові до 4-го видання (1978 року) його роботи “Диктатура” (перше видання вийшло у 1921 році). Зокрема, він вважав, що “надзвичайні та кризові ситуації стали ...компонентами аномального проміжного стану між війною та миром”, тобто надзвичайність, як фактор відступу від звичайного правового порядку, стала постійною. Дж. Агамбен вважає, що “надзвичайна ситуація” в правовому розумінні існує останнім часом постійно. На його думку, “надзвичайна ситуація” в сучасному світі стала управлінською парадигмою сучасної політики, що змінило структуру і сенс традиційних конституційних форм.

Різниця у поглядах між К. Шміттом та Дж. Агамбеном полягає у тому, що, на думку останнього, ситуація “надзвичайного стану” є станом “без права”, тобто сама концепція не може бути включена в правовий контекст. Зазначений висновок є доволі радикальним, реальність ситуації дещо інша. Зокрема, останнім часом умовою надзвичайності є забезпечення безпеки, у тому числі оборона. Екстраординарність проявляється в такому випадку в умовах реалізації функцій (в першу чергу - безпекових) держави. Якщо проаналізувати екстраординарність, яка проявляється в різних формах відступу від звичайного порядку в праві, то насамперед слід розглядати особливий характер регламентації судоустрою і судочинства у кримінальних справах певної категорії - загалом це посягання на “основи національної безпеки”, “основи державного ладу” тощо. Звичайно, таке положення стосується визначення та системи установ, що наділені правами судочинства [164].

Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» надано визначення надзвичайного стану. Так, надзвичайний стан - це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або

природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [44].

Зі вказаного тлумачення можна визначити, що встановлення особливого правового режиму (надзвичайний стан) зумовлюється різними ситуаціями, критерії яких визначено у Законі, тобто їх спектр достатньо широкий. Проте, саме для організації роботи суду у такому режимі, буде достатнім і доцільним визначити дві ситуації такого надзвичайного стану, за яких можливе здійснення дистанційного правосуддя, оскільки, наприклад, якщо існує ситуація природного характеру, стихійне лихо, питання здійснення правосуддя взагалі не ставиться. Головною метою для визначення організації роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану є забезпечення безпеки суспільства в цілому. Безпека суспільства - це такі умови (стан), за яких передусім забезпечується свобода вибору шляху подальшого існування, самовдосконалення й розвитку суспільства, або ж для їх захисту є адекватні засоби. Що ж до безпеки індивіда (особистої безпеки), то це також певний стан індивіда, зумовлений його самопочуттям та його впевненістю (інтуїтивною чи такою, що базується на достовірних знаннях) у тому, що небезпеки, передусім його життю, майну, правам та свободам, немає, або ж для захисту від цих небезпек у нього є відповідні засоби (ресурси, можливості тощо) [165]. Тому

саме для цілей організації здійснення правосуддя в умовах особливого правового режиму, автор пропонує встановити вичерпний перелік випадків у зв'язку з настанням яких можлива дистанційна робота суду. Визначити такими випадками: епідемії (потрібно фізичне дистанціонування), воєнний стан (безпека працівників суду та відвідувачів). У дужках зазначено підстави для встановлення таких випадків.

КЗпП України не визначає, який державний орган уповноважений ухвалювати рішення про наявність випадків у зв'язку з настанням яких можлива дистанційна робота суду та упродовж якого строку вони існуватимуть, спиратися слід на інші нормативні акти, що відповідатимуть конкретній ситуації. Приміром, Торгово-промислова палата України (далі - ТПП) засвідчила форс-мажорні обставини - обставини непереборної сили: військову агресію російської федерації проти України, що спричинила введення воєнного стану. ТПП підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичай-ними, невідворотними та об'єктивними для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб за договорами, окремими податковими та/чи іншими зобов'язаннями/обов'язками, виконання яких настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання яких стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (лист від 28.02.2022 р. No 2024/02.0-7.1). Рішення ТПП підтверджує обставини непереборної сили для всіх роботодавців на території України [166].

Таким чином, слід визначити період початку та закінчення такої особливої роботи суду, як дистанційна робота (наприклад, Указ Президента «Про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях», постанова Кабінету Міністрів «Про запровадження карантину» час початку, а час закінчення - відповідно Указ Президента «Про скасування воєнного стану» або постанова Кабінету Міністрів «Про відміну карантину»).

Підсумовуючи наведене, буде доцільним визначити окремою главою, для зручності застосування, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів»: Організація роботи суду в умовах особливого правового режиму.

У даній главі вказати вичерпний перелік ситуацій надзвичайного стану, який регулюватиметься положеннями Закону, підстави а час початку-закінчення дії такого стану, наголосити на неприпустимості під час особливого режиму роботи суду звуження права на доступ до правосуддя, права на захист, на справедливий судовий розгляд, необхідності чіткого дотримання основних принципів правосуддя, таких як законності, здійснення правосуддя судом, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, незалежності суддів, гласності розгляду справи та повної фіксації технічними засобами, об'єктивної істини, змагальності сторін, обов'язковості рішень суду, мови судочинства та справедливості.

Визначити допустимою організацію роботи суду у дистанційному режимі, питання про введення її в конкретному суді закріпити за головою суду, після його обговорення на зборах суддів.

Якщо врахувати міжнародну практику, то вважається можливим визначити місцем перебування судді та здійснення ним правосуддя у період воєнного стану в країні навіть будь-яке інше безпечне місце, аніж зала судових засідань. Вказане є актуальним та також заслуговує на увагу, але, звісно, потребує відповідних змін у законодавстві.

Щодо забезпечення таємниці нарадчої кімнати, можна відмітити, що дистанційне здійснення правосуддя на забезпечення такого не впливає. Вказане відноситься лише до особи судді, який розглядає справу та саме на нього покладається вказаний обов'язок. Хоча, взагалі, поняття «нарадча кімната» є дещо дискусійним та застарілим, але вказане не є предметом даної роботи.

Щодо визначення кола справ, які можна розглядати під час дистанційної роботи суду. Встановити категорію справ, які мають обов'язково бути розглянуті під час дистанційної роботи суду (наприклад, справи, розгляд яких здійснює слідчий суддя, справи, які розглядаються у письмовому провадженні

(як цивільні, адміністративні, так і кримінальні, тут мається на увазі розгляд яких законодавчо можливий без участі сторін та сторони у випадках, визначених кодексами, надали заяви, про розгляд справи за їх відсутності), справи про адміністративні правопорушення (Кодексом України про адміністративні правопорушення взагалі не передбачено проведення фіксації судового процесу та участі секретаря у судовому засіданні). Можливість розгляду інших справ, у тому числі пов'язаних із явкою до суду, залишити на розсуд голови суду.

Зазначити про можливість обмеження допуску сторонніх осіб у зали судових засідань, проте, у резонансних справах (у разі проведення відкритих судових засідань), допустити транслювання судових засідань в поточному часі на відповідному каналі суду, що забезпечуватиме гласність проведення процесу, належний контроль громадськості у ході розгляду справи, визначити можливість он-лайн прийому громадян керівництвом суду.

Також, даними нормами встановити алгоритм дій у разі відсутності технічної можливості для реєстрації проваджень в автоматизованій системі документообігу суду (помилки у роботі електронного суду, системи документообігу), дозволивши проведення такої реєстрації не пізніше 2 днів з дня відновлення технічної можливості для реєстрації проваджень. При цьому внести застереження, що у разі відсутності технічної можливості для реєстрації проваджень протягом місяця, визначити обов'язок голови суду направити відповідне повідомлення до територіального управління Державної судової адміністрації для ініціації питання про зміну підсудності суду.

Окремою статтею слід визначити питання, те врегулювати законодавчо можливість призупинення роботи суду на період дії надзвичайного стану, закріпивши таку можливість та надавши судам змогу під час паузи у роботі визначити, чи продовжуватиме суд виконувати свої функції надалі в звичайному режимі, чи можливо застосувати дистанційну роботу суду, чи все ж-таки необхідно змінити місце знаходження суду чи підсудність справ.

Питання зміни місця знаходження суду вирішується, на сьогоднішній день наступним чином.

Статтею 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції Закону № 1629-IX від 13.07.2021 визначено порядок утворення, реорганізації, ліквідації суду, визначення кількості суддів у суді наступним чином:

1. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується законом.

2. Проект закону про утворення, реорганізацію чи ліквідацію суду вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

3. Місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності.

4. Підставами для утворення, реорганізації чи ліквідації суду є зміна визначеної цим Законом системи судоустрою, необхідність забезпечення доступності правосуддя, оптимізації видатків державного бюджету або зміна адміністративно-територіального устрою.

5. Утворення суду може відбуватися шляхом створення нового суду або реорганізації (злиття, поділу) судів.

6. Кількість суддів у суді (крім Верховного Суду) визначає Вища рада правосуддя з урахуванням консультативного висновку Державної судової адміністрації України, судового навантаження та в межах видатків, визначених у Державному бюджеті України на утримання судів та оплату праці суддів.

7. До складу Верховного Суду входять судді, кількість яких визначає Вища рада правосуддя з урахуванням консультативного висновку Пленуму Верховного Суду.

Максимальна кількість суддів Верховного Суду не може перевищувати двохсот суддів.

8. Суд є юридичною особою, якщо інше не визначено законом.

9. Порядок здійснення відповідних заходів, пов’язаних з утворенням, реорганізацією чи ліквідацією суду, визначається законом про утворення, реорганізацію чи ліквідацію такого суду.

В цілому, даною нормою врегульовані питання утворення, реорганізації чи ліквідації суду. Алгоритм дій, порядок зміни місця знаходження суду, навіть у мирний час, не визначені. Зі змісту частини 3 згаданої статті можна визначити, що підставами для зміни місця знаходження суду є врахування принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності. Тобто, вирішення питання про зміну місця знаходження суду відноситься до компетенції законодавця та вирішується окремим Законом. З огляду на зазначені застереження, положення даної правової норми підлягають змінам у частині встановлення конкретних підстав, порядку для зміни місця знаходження суду у мирний час та необхідно додатково внести норми закону, привівши його у відповідність до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та визначивши, окремо можливість, підстави та порядок зміни місця знаходження суду під час оголошення воєнного стану в Державі. Визначити, що за поданням голови суду або особи, яка виконує обов’язки голови суду, з урахуванням рішення зборів суддів, працівників апарату суду, можливість звернення безпосередньо до Державної судової адміністрації для вирішення питання щодо доцільності зміни місця знаходження суду у період дії воєнного стану, та визначити з врахуванням фінансової, технічної можливості зміну місця знаходження суду до безпечних регіонів. При цьому доцільно визначити строк розгляду Державною судовою адміністрацією даного подання голови суду та зобов’язати прийняти рішення або про подальше звернення до законодавця з зі вказаним питанням або надати вмотивовану відмову у задоволенні подання. Також для оперативного вирішення вказаного питання, є доцільним визначити в законі поняття як «тимчасову зміну місця знаходження суду», до скасування дії воєнного стану. І ось саме питання про тимчасову зміну місця знаходження суду в період дії воєнного стану покласти лише на Державну судову адміністрацію України, спрощення такого підходу дозволить

оперативно переміщати суди у безпечне місце для продовження їх роботи у звичайному режимі. Окремий закон про тимчасову зміну місця знаходження суду у період дії воєнного стану не потрібен, оскільки дане питання носить тимчасовий характер, потребує швидкого вирішення. А вже після скасування воєнного стану, ставити питання про зміну місця знаходження суду (наприклад, якщо є потреба в постійному перебуванні у місці, де суд перебував тимчасово, у період дії воєнного стану) вже на розсуд законодавця.

Вказане є альтернативою дистанційної роботи суду та забезпечить більш широкий варіативний вибір організації роботи суду, оскільки тимчасова зміна місця знаходження суд забезпечить безпеку працівників суду, відвідувачів, які бажатимуть особисто прийняти участь в судовому розгляді (ми ж розуміємо, що якщо суд перебуває в зоні активних бойових дій чи тимчасовій окупації, населення роз'їхалось по різним куточкам України), а інші учасники можуть мати можливість, за їх бажанням, провести судові засідання в режимі відео конференцій. Також вказане забезпечить збереження кадрів суду, і суддів, і працівників апарату. Такий варіант роботи потребуватиме певних додаткових витрат на утримання суду, можливі ремонтні роботи, забезпечення сховищем, тощо. Проте, оскільки вказане автор визначає альтернативним варіантом, Державна судова адміністрація може приймати такі рішення саме виходячи з фінансової можливості, наявності приміщень.

Зміна місця знаходження суду може зберегти кадри суду, на відміну від зміни підсудності суду, оскільки підсудність суду змінюється з урахуванням територіальної наближеності суду, до якого переноситься підсудність до суду, якому така підсудність змінюється, а це може бути зоною можливих бойових дій, крім того, зміна підсудності не передбачає переведення всіх кадрів суду, якому змінюється підсудність на ці ж посади у тому ж складі до суду, якому підсудність передається.

Йти тим чи іншим шляхом в організації роботи суду визначити саме на розсуд відповідного суду, а в разі, якщо судом питання щодо організації роботи не вирішено протягом місяця, передати його на розсуд відповідному

Територіальному управлінню судової адміністрації України, зобов'язавши вирішити таке питання також у місячний термін.

Положення щодо порядку проведення зборів суддів в окремі періоди (воєнний чи надзвичайний стан, а також під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб) дистанційно для вирішення питань, які не потребують таємного голосування, вже містяться в положеннях ст. 128 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та додатковому винесенню в окрему главу не підлягають. Слід зазначити, що проведення зборів суддів, які потребують таємного голосування не визначено саме у приміщенні суду, а тому, з огляду на наведену норму в її існуючій редакції, автор вважає, що проведення таких зборів можливе у будь-якому іншому приміщенні, за умови забезпечення таємниці голосування, головним буди фізична присутність суддів під час проведення таких зборів. З одного боку, це несе певні ризики щодо забезпечення таємниці голосування (наведу такий різкий приклад, як проведення зборів у місцях громадського харчування), але питання таємниці голосування та визначення чи пристосоване дане приміщення до таких зборів чи ні відноситься лише до суб'єктивної думки учасників зборів та, відповідно, ризики результатів такого голосування несуть вже учасники зборів. Тобто, в цілому, вказану норму слід залишити без змін.

Автор вважає, що вказаних норм буде достатньо для забезпечення безперебійної роботи в суду в період надзвичайного стану, збереження кадрового складу суду, економії бюджетних коштів (економія витрат на утримання будівлі суду, телекомунікаційних послуг, витрат на оплату праці представникам судової охорони), забезпечення можливості швидкого відновлення роботи суду після скасування або закінчення надзвичайного стану.

При цьому, не потребує корегування ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» саме щодо дистанційної роботи суду, оскільки, у разі внесення відповідних змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» буде зрозуміло, що якщо суд працює дистанційно, має

можливість працювати дистанційно, значить він може здійснювати правосуддя, а вже у разі неможливості здійснення правосуддя судами, у тому числі й дистанційно, до дії підлягають положення ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Хоча, на думку автора, положення ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» слід доповнити положеннями щодо дій, якщо вся територія держави перебуває в режимі воєнного стану.

Також, у відповідній главі закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначити, що організація евакуації працівників суду, матеріалів проваджень, електронних носіїв, техніки, архіву суду покладається на відповідне Територіальне управління судової адміністрації за поданням голови суду або особи, виконуючою обов'язки голови суду, у разі відсутності відповідного подання протягом двох діб, дозволити вирішення даного питання керівництвом Територіального управління судової адміністрації з врахуванням потреб суду та зазначити, що порядок проведення евакуації, пріоритети, фінансування, місця, до яких буде проведена евакуація працівників суду, проваджень, носіїв інформації, архіву та техніки, встановлюється окремим підзаконним актом, який є обов'язковим до виконання.

Наприклад, Кабінетом Міністрів України розроблено Постанову «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 30 жовтня 2013 р. N 841, окремі положення якої доцільно застосувати і до судових органів.

Наголошуючи, що вказані дії, доцільно застосовувати у комплексі, при цьому належна організація роботи суду в період дії надзвичайного стану неможлива без переходу на повне електронне правосуддя, автор вважає, що вказане потребує додаткового технічного забезпечення, вирішення питань щодо збереження електронної інформації, доступу до такої інформації та її захисту, а також відповідне навчання суддів та працівників апарату суду. Проте, такі пропозиції є здійсненними, такими, що можуть бути прийняті та застосовані.

Право стверджувати вказане дає досвід автора роботи в організації дистанційної роботи суду, досвід роботи судів, зокрема, Донецької області (і адміністративних судів всіх інстанцій) саме у дистанційному режимі протягом 2.5 роки на час написання даного розділу.

Отже, автором окреслено сучасні виклики в організації діяльності судів загальної юрисдикції в умовах дії воєнного стану та обґрунтовано необхідність нормативного врегулювання особливого режиму функціонування судової влади.

Встановлено, що чинне законодавство не забезпечує належного механізму для адаптації судочинства до умов надзвичайної ситуації, зокрема щодо дистанційної роботи судів, зміни місця їх знаходження та цифрового документообігу.

У результаті проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо:

запровадження окремої глави до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою врегулювання організації роботи судів у надзвичайних умовах; визначення нормативного механізму для дистанційного здійснення правосуддя;

врегулювання тимчасової зміни місця знаходження суду в період дії воєнного стану;

прискорення цифровізації судового процесу;

оновлення Інструкції з діловодства в судах та процесуальних кодексів для уніфікації електронного документообігу;

підвищення рівня технічного забезпечення судів та цифрової компетентності персоналу.

Зазначені заходи сприятимуть забезпеченню стабільності функціонування судової системи, безперервності здійснення правосуддя, збереженню кадрового потенціалу та підвищенню довіри до судової влади в умовах надзвичайного стану.

Висновки до РОЗДІЛУ III

У третьому розділі дисертації здійснено комплексне дослідження перспектив реформування та вдосконалення організаційно-правових засад

діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану, з урахуванням міжнародного досвіду, потреб національної безпеки та вимог сучасного правового розвитку.

По-перше, на основі аналізу практики країн ЄС та НАТО встановлено, що навіть у періоди надзвичайних ситуацій, судові системи розвинених демократичних держав не припиняли своєї діяльності, а адаптували форми її здійснення.

До ефективних інструментів було віднесено тимчасове обмеження розгляду справ до невідкладних категорій та широке застосування дистанційного правосуддя. Зроблено висновок про необхідність впровадження в Україні подібних підходів, з обов’язковим дотриманням принципів верховенства права, доступу до суду, захисту персональних даних і безпеки учасників процесу, особливо вразливих груп.

По-друге, обґрунтовано доцільність відновлення військових судів в Україні як складової єдиної судової системи, функціонально здатної реагувати на специфіку справ, пов’язаних з військовою службою, злочинами під час збройного конфлікту, дисциплінарними порушеннями військовослужбовців.

Підкреслено, що створення військових судів відповідає як міжнародному досвіду, так і національним потребам воєнного часу. Водночас наголошено на необхідності детального нормативного регулювання їх юрисдикції, повноважень, кадрового складу, а також забезпечення гарантій незалежності та справедливості судового розгляду.

По-третє, у дисертації висвітлено системні недоліки чинного законодавства, які унеможливлюють ефективну адаптацію судової влади до умов воєнного стану. Зокрема, йдеться про відсутність чітко визначеного режиму дистанційного правосуддя, механізмів зміни місцезнаходження судів, обмеженість цифрових інструментів у діловодстві та судовому процесі.

У зв’язку з цим запропоновано законодавчі зміни, які мають охопити, зокрема:

запровадження окремої глави до профільного закону про судоустрій;

оновлення процесуальних кодексів з урахуванням цифрових стандартів;

уніфікацію електронного документообігу;

нормативне регулювання тимчасової зміни підсудності та місцезнаходження суду;

підвищення цифрової компетентності суддів та працівників апарату.

Таким чином, результати розділу 3 підтвердили необхідність комплексного реформування організаційно-правового механізму функціонування судів загальної юрисдикції в умовах особливих правових режимів. Зазначені ініціативи спрямовані на посилення стійкості судової влади до кризових явищ, безперервність відправлення правосуддя, збереження принципів правової держави та зміцнення довіри суспільства до правосуддя в умовах війни.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено наукове завдання, що полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні практично орієнтованих пропозицій щодо удосконалення організації та діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану, спрямованих на забезпечення їх стійкості, ефективності та відповідності сучасним викликам і стандартам правосуддя в процесі реформування судової системи.

Здобуто нові наукові результати та сформульовано такі основні висновки:

1. Обґрунтовано системну роль судів загальної юрисдикції в структурі судоустрою України як ключової ланки реалізації судової влади. Доведено, що судова влада є самостійною гілкою державної влади, яка реалізується не лише через юрисдикційну діяльність, а й через належне кадрове, ресурсне, технологічне та організаційне забезпечення судової системи. Встановлено, що в умовах воєнного стану функціональна значущість судів загальної юрисдикції зростає, а пріоритетними стають прозорість, оперативність та ефективність здійснення правосуддя.

2. Розкрито та обґрунтовано генезис судової влади як самостійної гілки державної влади та еволюцію її організаційно-структурних і функціональних засад у контексті становлення судів загальної юрисдикції України. Доведено ключову роль цих судів у захисті прав і свобод людини та забезпеченні верховенства права. Сформовано методологічну основу для подальшого удосконалення судоустрою з урахуванням викликів воєнного стану та стратегічного курсу на європейську інтеграцію.

3. Досліджено та доведено вплив особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, на організацію діяльності судів загальної юрисдикції. Встановлено, що воєнний стан змінює умови реалізації судової влади, вимагаючи адаптації організаційних моделей, підсудності, територіальної юрисдикції та процесуальних процедур з урахуванням безпекових викликів.

4. Виявлено та класифіковано організаційно-правові особливості діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення нових понять «дистанційна організація роботи суду», «простій суду», «тимчасова зміна місцезнаходження суду» як інструментів забезпечення неперервності правосуддя.

5. Проаналізовано та доведено наявність колізій у кримінальному та процесуальному законодавстві щодо розгляду справ про міжнародні злочини, зокрема воєнні злочини, злочини проти людяності, агресії та геноциду. Обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального Процесуального Кодексу України, спрямованих на уточнення складів міжнародних злочинів, забезпечення дистанційної участі учасників процесу, захисту свідків і потерпілих.

6. На основі порівняльного аналізу досвіду країн ЄС і НАТО запропоновано адаптацію кращих практик організації роботи судів в умовах надзвичайних ситуацій до українських реалій. Підтверджено, що неперервність доступу до правосуддя є міжнародним стандартом, який має бути дотриманий навіть в умовах війни.

7. Обґрунтовано доцільність створення військових судів у складі системи судів загальної юрисдикції з урахуванням міжнародного досвіду та національних потреб. Сформульовано триланкову модель військової юрисдикції та окреслено концептуальні засади і загальні організаційно-правові підходи до створення спеціалізованих судових органів для розгляду справ про міжнародні злочини на базі військових судів.

8. Визначено та обґрунтовано шляхи удосконалення організаційно-правових засад діяльності судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану. Запропоновано концепцію спеціального режиму функціонування суду, що передбачає цифровізацію процесів, дистанційний формат розгляду окремих категорій справ, тимчасову зміну місця розташування суду, процедури евакуації та призупинення діяльності з гарантуванням доступу до правосуддя.

9. Визначено доцільність внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою нормативного врегулювання діяльності судів в умовах особливого правового режиму. Сформульовано пропозиції щодо змісту відповідної глави закону, включаючи умови переходу на дистанційну форму роботи суду.

Загалом дисертація становить вагомий науково-практичний внесок у реформування системи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану та створення цілісної, стійкої й адаптованої до сучасних викликів системи військової юстиції України, що відповідає національним інтересам і міжнародним зобов’язанням нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пєший Д.А. Судовий контроль як засіб забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 10-1(2). С. 135–138

2. Ірха Ю. Роль та місце судів у системі цивільного демократичного контролю над сектором безпеки і оборони в Україні. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції* / 14 червня 2019 р., м. Острог/ Упорядн.: Дорогих С.О., Доронін І.М., Довгань О.Д., Лебединська О.В., Пилипчук В.Г., Радзієвська О.Г., Романов М.С. – НУОА, НДІІП НАПрН України. – К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 38-44. ISBN 978-617-7814-10-7. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/tezi_ostrog.pdf (дата звернення: 24.04.2025)

3. Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: / монографія, 2023., 901 с.// Розділ 5.2: Концептуальні засади становлення і розвитку національної безпеки та військового права в Україні, С. 611-626; Розділ 5.3. Створення та організація діяльності системи військової юстиції в контексті євроатлантичної інтеграції України, С. 627-642; Розділ 5.6: Правові засади становлення системи демократичного контролю над сектором безпеки і оборони України відповідно до стандартів країн-членів ЄС і НАТО, С. 686-703

4. Навчальні матеріали. Судова влада в Україні. *Судові та правоохоронні органи України*: мультимедійний навчально-методичний посібник / А. Симчук та ін.; Національна академія внутрішніх справ, Кафедра досудового розслідування.

URL: https://arm.navs.edu.ua/books/spou_2019/info/lec2.html (дата звернення: 05.02.2025)

5. Корж І., Богуцький П., Пилипчук В. Правова безпека України: поняття і зміст. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2023. вип. 2. С. 15–36. ISSN 1993-0909. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4

6. Северінова О. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. вип. 3. С. 16–20. URL: https://doi.org/10.32782/39221497

7. *Судові та правоохоронні органи* : навчальний посібник / М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Ю. С. Назар, М. Т. Гаврильців, Г. Ю. Лук'янова, А. І. Годяк, М. М. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 388. ISBN 978-617-511-197-0.

URL:https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/76/1/sydovi%20i%20-pravooxor.pdf (дата звернення: 25.04.2025)

8. Булкат М. Ознака судової влади: загальнотеоретична характеристика поняття. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. вип. 4. С. 106–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_5_9 (дата звернення: 03.06.2025)

9. Городовенко В. Принципи судової влади : дис. … д-ра / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2012. 482 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0513U000162#! (дата звернення: 03.06.2025)

10. Гриценко І., Погорецький М. Судова влада в Україні: до визначення поняття. Право і суспільство. 2012. вип. 2. С. 23–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 (дата звернення: 03.06.2025)

11. Зозуля Є. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. Т. 2, вип. 79. С. 19–31. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-19-31

12. Прилуцький С. Судова влада в Україні: сучасні проблеми легальності. *Судова апеляція*. 2019. вип. 2. С. 56–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2019_2_17 (дата звернення: 03.06.2025)

13. Марочкін І., Москвич Л., Назаров І. Судова влада : монографія / ред. І. Марочкін; Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2015. 792 с. ISBN 978966-458-882-6.

URL:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18719/1/Sudova_vlada_2015.pdf (дата звернення: 03.06.2025)

14. Ніколенко Л. Транспарентність судової влади в умовах реформування. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. вип. 2. С. 24–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2019_2_5 (дата звернення: 03.06.2025)

15. Селіванов А. Судова влада в правовій державі: нові принципи забезпечення ефективності. *Віче*. 2010. вип. 16. С. 12–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_16_6 (дата звернення: 03.06.2025)

16. Чорна С. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 245 с. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49879 (дата звернення: 03.06.2025)

17. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : автореф. дис. … д-ра юрид. наук :12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 40 с.

18. Марочкін І., Сібільова Н. Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2009. 184 с. ISBN 978-966-458-131-5. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/132 (дата звернення: 03.06.2025)

19. *Адміністративне судочинство : навчальний посібник* / М. В. Ковалів, М. Гаврильців, І. Стахура. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. С. 596. ISBN 978-617-511-160-4. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/210 (дата звернення: 25.04.2025).

20. *Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя* : посібник / Агенція Європейського Союзу з основних прав, Рада Європи. Люксембург : Офіс публікацій Європейського Союзу, 2016. С. 236. ISBN BN 978-92-871-9777-1. URL: https://mc.court.gov.ua/img/files/file_7959.pdf (дата звернення: 10.05.2024)

21. Лисенко А., Акімов С., Чадай Ю. Методологія, методика, метод: сутність понять та особливості їх прояву у сфері податкового планування, аналізу та аудиту. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. вип. 2. С. 129–136. URL: https://doi.org/10.32689/2523-4536/70-18.

22. Освіта.ua. Наукове дослідження: методи та методологія. Реферат. *2007–2024 «Освіта.ua».* 14.01.2011. URL: https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14098/# (дата звернення: 05.02.2025)

23. Астрелін І. М., Косогіна І. В., Кирій С. О. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник для підготовки докторів філософії спеціальностей 161 хімічні технологія та біоінженерія, 162 біотехнології та біоінженерія, 163 біомедична інженерія / ред. А. Концевой. КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 121 с.

URL:https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/889e6ada-9c5f-4404-837f-62c7171645e0/content (дата звернення: 05.02.2025)

24. Сташків Н. М. Принцип поваги до суду: теоретико-правове дослідження : дис. … д-ра філософії / Західноукраїнський національний університет Міністерство освіти і науки України. Тернопіль, 2021. 213 с. URL: https://www.wunu.edu.ua/svr/disertatcia/stashkiv/dysertacia.pdf (дата звернення: 05.02.2025)

25. Булкат М. Деякі питання теоретико-правової природи та сутності судової влади. *Держава і право: Збірник наукових праць*. 2016. вип. 70. С. 97–108. (Юридичні науки)

26. Городовенко В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. вип. 1. С. 81–92

27. Петренко Н. Підсудність справ господарським судам України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2017. 244 с.

28. Сілантьєва Е. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5904 (дата звернення: 03.06.2025)

29. Москвич Л. Типологія судових систем. *Проблеми законності : акад. зб. наук. пр.* 2011. вип. 112. С. 184–191. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8166 (дата звернення: 03.06.2025)

30. Шишкін В. І. Конституційні основи створення спеціалізованих судів в Україні. *Проблеми державно-правової реформи в Україні* : зб. наук. пр. 1997. Вип. 3. С. 256–264

31. Ігонін Р. Адміністративно-правове забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2013. 488 с.

32. Дем’яненко І. Проблеми навантаження на місцеві загальні суди як основну ланку судової системи України. *Право і суспільство*. 2016. вип. 1. С. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_1_6 (дата звернення: 03.06.2025)

33. Ткачук О. Міжнародний досвід реалізації судової влади у збройних силах. *Право України*. Київ, 2006. вип. 10. С. 108–109

34. Ткачук О. Військові суди України як складова частина судів загальної юрисдикції. Право України. Київ, 2006. вип. 4. С. 117–119

35. Порощук Н. Експрокурор спрогнозував, скільки часу потрібно для запуску військових судів. https://glavcom.ua/. *Онлайн-медіа «Інформаційне агентство «Главком»*. 31.01.2025. URL: https://glavcom.ua/country/criminal/eksprokuror-sprohnozuvav-skilki-chasu-potribno-dlja-zapusku-vijskovikh-sudiv-1042945.html (дата звернення: 05.02.2025)

36. Беланюк М. Система військової юстиції США: досвід для України. Інформація і право. 2022. вип. 3(42). DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.3(42).270247

37. Вдовитченко В. О. Система військової юстиції як частина військової організації України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. Т. 2, вип. 59. С. 16–27. URL: https://doi.org/10.34285/visnyknapu2019.02.016

38. Боброва Ю., Бобров Ю. Військові суди як виклик сьогодення в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України: історична ретроспектива та генезис розвитку. *Військові правопорушення та воєнні злочини: передумови, теорія та практика* : колективна монографія / А. Виприцький та ін. ; ред. В. Стратонов. Рига, Латвія : «Baltija Publishing», 2023. С. 112–138. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-5

39. Білецька А. Реалізація принципу спеціалізації в організації роботи суду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 200 с.

40. Оверчук С. Військові суди − необхідна складова військової юстиції в Україні. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. 2015. вип. 1(11). С. 1–21. (Право).

URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15osvyvu.pdf (дата звернення: 26.04.2025)

41. Богуцький П.П. Система військової юстиції України: теоретико-прикладний аспект. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 215-223 DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287256

42. Цицюра В. Поняття та загальна характеристика особливих правових режимів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. вип. 4. С. 76–81. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-12

43. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. Верховна Рада України від 12.05.2015, № 389-VIII : станом на 08.02.2025. Голос України. 2014. 10 черв. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 25.04.2025)

44. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України. Верховна Рада України від 16.03.2020, № 1550-III : станом на 18.05.2024. *Голос України*. 2000. 25 квіт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text (дата звернення: 28.04.2025)

45. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України. Верховна Рада України від 13.07.2000, № 1908-III : станом на 31.03.2023. *Офіційний вісник України*. 2000. 25 серп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text (дата звернення: 28.04.2025)

46. Про встановлення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.04.2015, № 47-р : станом на 26.04.2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. 28 січ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-2015-%D1%80#Text (дата звернення: 24.04.2025)

47. Левочко С. Особливі правові режими, які можуть вводитися в Україні чи на окремих її територіях при виникненні надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період : навчально-методичний посібник. Кропивницький : НМЦ ЦЗ та БЖД Кіровоградської області, 2025. 28 с.

URL: https://alex.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/Levochko-Osoblivi-pravovi-rezhimi.pdf (дата звернення: 28.04.2025)

48. Керівництво з демократичного законотворення для вдосконалення законодавства / ред. Е. Томас. Польща : Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ), 2024. 208 с. ISBN 978-92-9271-274-7. URL:

https://www.osce.org/files/f/documents/1/d/570906.pdf (дата звернення: 03.01.2025)

49. У справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) : Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024, № 8-р(ІІ)/2024. URL: https://vak.in.ua/form/law_normative_act/ (дата звернення: 03.04.2025)

50. Європейська конвенція з прав людини: Конвенція. Рада Європи від 04.11.1950, № 995_004 : станом на 01.08.2021. *Офіційний вісник України*. 1998. 16 квіт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/card6#Public (дата звернення: 24.09.2024)

51. ВООЗ оголосила пандемію коронавірусу у світі. *РБК-Україна*. 11.03.2020. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/voz-obyavil-pandemiyu-mire-koronavirusa-1583944378.html (дата звернення: 10.05.2023)

52. Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19 : базовий посібник / Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. 2020. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf (дата звернення: 18.01.2024)

53. Рішення Ради суддів України : від 17.03.2020, № 19. URL: https://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no19-vid-170320-sodo-3139072992.pdf (дата звернення: 08.03.2024).

54. Про визначення територіальної підсудності судових справ. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв’язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану (зведена таблиця). Перелік судів, територіальну підсудність яких відновлено: Розпорядження Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення: 25.04.2025)

55. Фурашев В., Солончук І. Інформаційні правовідносини в судочинстві України. *Інформація і право*. 2019. вип. 3(30). С. 55–64. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/9_14.pdf (дата звернення: 23.04.2025)

56. Луценко О. Трудово-правові особливості дистанційної роботи в Канаді. *Соціальне право*. 2021. вип. 2. С. 13–19.

URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/544/565 (дата звернення: 28.04.2025)

57. Гаращенко Л., Гаращенко В. Дистанційна праця в ЄС: аспекти правового регулювання. *Юридичний вісник*. 2018. Т. 4, вип. 47. С. 132–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2018_4_19 (дата звернення: 28.04.2025)

58. Сільченко С., Сєрбіна Д. Дистанційна праця: сучасний стан і перспективи розвитку правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. вип. 1. С. 93–99. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/17.pdf (дата звернення: 25.04.2025)

59. Кисельов, І. Я. Порівняльне і міжнародне трудове право : підручник / І. Я. Кисельов. — М. : Дело, 1999. — 416 с.

60. Прогонюк Л. Проблеми правового регулювання дистанційної роботи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. вип. 1. С. 157–160. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/38

61. Кодекс законів про працю України: Кодекс України. Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки (Верховна Рада УРСР) від 10.12.1971, № № 322-VIII : станом на 01.01.2025. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. 17 груд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 25.04.2025)

62. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022, № 440 : станом на 12.04.2022. *Урядовий кур'єр*. 2022. 14 квіт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF/card6#Public (дата звернення: 25.04.2025)

63. Кошман А. Перспективи застосування дистанційного правосуддя після пандемії COVID-19. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 9–10. С. 71–76. ISSN 2617-2607. URL: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.71-76

64. Susskind, R. The future of courts [Електронний ресурс] / Richard Susskind // Harvard Law School Center on the Legal Profession. – 2020. – Режим доступу: https://clp.law.harvard.edu/article/the-future-of-courts/ (дата звернення: 09.08.2025)

65. Кошман А. Від тотального скептицизму до виваженого конструктиву: міжнародний досвід застосування дистанційного правосуддя. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. Т. 12. С. 48–58. ISSN 2617-2607. URL: https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/297005/289968 (дата звернення: 26.04.2025)

66. Чернишова Н. Судова влада в Україні: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 104 с. ISBN 9786110102391

67. Територіальне управління Державної судової адміністрації України у Тернопільській області. Судді та секретарі судового засідання можуть брати участь у судових засіданнях дистанційно - рекомендація CEPEJ. *Судова влада України. Територіальні управління ДСА України.Територіальне управління Державної судової адміністрації України у Тернопільській області. Прес-центр. Головне*. 15.10.2022. URL: https://te.court.gov.ua/tu20/pres-centr/general/1329718/ (дата звернення: 26.04.2025)

68. Пилипчук В., Доронін І. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. *Інформація і право*. 2018. Т. 2, вип. 24. С. 62–72. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.2(25).270719

69. Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України : Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991, № 1659-XII : станом на

11.10.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. 17 груд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text (дата звернення: 23.09.2024)

70. Шамара О. Демократичний цивільний контроль в рамках побудови військової юстиції України. *Інформація і право*. 2024. Т. 3, вип. 50. С. 201–210. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3(50).311750

71. Durach O. Current issues of restoration of the work of military courts in the post-war period. *Ukraine is modern. Scientific studies of the past and present* : monograph / Y. Boiko та ін. ; ред. K. Levchuk. Primedia eLaunch,Boston, USA : Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2023. С. 207–235. ISBN 979-8-88896-532-0. DOI: https://doi.org/10.46299/979-8-88896-532-0.

72. Бобров Ю. Проблеми становлення та розвитку системи військових судів в Україні : монографія / Ін-т інформації, безпеки і права Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2025. 320 с. ISBN 978-617-8518-91-2

73. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь, Київ, Україна, Вища рада правосуддя. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 24 серпня 2023 року № 851/0/15-23. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2022_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.06.2025)

74. Верховний Суд. Здійснення правосуддя в умовах війни: судді ВС обговорили проблемні питання на міжнародному судовому форумі. *Судова влада України*. 19.06.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1623912/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.06.2025)

75. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України Верховна Рада України від 13.04.2012, № 4651-VI : станом на 07.09.2024. *Голос України*. 2012. 19 трав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20240907#Text (дата звернення: 25.09.2024)

76. Передмова. *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади* : монографія / О. П. Андрущенко, В. В. Бєлєвцева, М. В.

Беланюк ; ред. О. П. Дзьобань. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Право», 2024. С. 7. ISBN 9786178518-87-5

77. Богуцький П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформація і право*. 2018. Т. 3, вип. 26. С. 84–93. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.3(26).270638

78. Доронін І. Трансформації національної безпеки в інформаційну епоху: загальна доктрина та її правова складова. *Інформація і право*. 2018. Т. 1, вип. 24. С. 104–111. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.1(24).270751

79. Богуцький П. Методологічні засади пізнання права національної безпеки України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Т. 26, вип. 3. С. 106–120. ISSN 1993-0909. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2019-26-3

80. Богуцький П. Суб'єктність держави і суспільства у стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. вип. 1. С. 19–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/2 (0,2 ум.др.арк.)

81. Доронін І. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : дис. … д-ра / Науково-дослідний інститут Інформатики і права Національної академії правових наук України. Київ, 2020. 539 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_doronin_0.pdf (дата звернення: 23.04.2025)

82. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Статут. Міжнародні суди (Міжнародні суди), Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 17.07.1998, № 995_588 : станом на 21.08.2024. *Голос України*. 2024. 24 серп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588/card6#Public (дата звернення: 06.07.2025

83. Кримінальний кодекс України : Кодекс України Верховна Рада України від 05.04.2001, № 2341-III : станом на 01.02.2025. *Офіційний вісник України*. 2001. 08 черв. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.02.2025)

84. Верховний Суд. Постанова Апеляційного суду міста Києва щодо розгляду кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках. *Консульство України в порту*. Новини. 13.01.2010. URL: https://porto.mfa.gov.ua/news/6277-postanova-apelyacijnogo-sudu-mista-kijeva-vid-13102010-r-shhodo-rozglyadu-kriminalynoji-spravi-1-332010-porushenoji-sluzhboju-bezpeki-ukrajini-za-faktom-vchinennya-genocidu-v-ukrajini-v- (дата звернення: 06.07.2025)

85. Кольчинська К., Copyright 2025. Злочини проти людяності в Україні: відмінність від воєнних злочинів та проблематика притягнення до відповідальності. *golaw.ua*. 19.04.2023.

URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/zlochini-proti-lyudyanosti-v-ukrayini-vidminnist-vid-voyennih-zlochiniv-ta-problematika-prityagnennya-do-vidpovidalnosti/ (дата звернення: 10.02.2025)

86. Богуцький П. Війна і тероризм: теорія та практика юридичної кваліфікації. *Право України*. 2022. вип. 8. С. 121–139. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2022-08-121 (0,8 др.арк.)

87. Тома М. Злочини проти людяності: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Т. 2, вип. 81. С. 341–345. (Право). URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.53

88. Андрушко А. Злочини проти людяності: Поняття та сутнісні ознаки. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : Матеріали науково-теоретичної конференції, Київ, Україна, 26 трав. 2022 / ред.: С. Д. Гусарєв та ін. Київ : НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, 2022. С. 15–18. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/42233/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%92.%20%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D1%81%

D 1 % 8 2 % D 1 % 9 6 % 2 0 - % 2 0 % D 0 % B F % D 0 % B E % D 0 % B D % D 1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8.pdf (дата звернення: 10.02.2025)

89. Верховний Суд. Застосування міжнародного кримінального права в національних і міжнародних судах: науковці та практики обговорили на конференції у ВС актуальні питання. *supreme.court.gov.ua*. 21.05.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750/ (дата звернення: 10.02.2025)

90. Вища рада правосуддя. Виклики, які постають перед судами при розгляді справ про міжнародні (воєнні) злочини, обговорили на міжнародній конференції. *gov.ua. Державні сайти України*. 26.10.2023. URL: https://hcj.gov.ua/news/vyklyky-yaki-postayut-pered-sudamy-pry-rozglyadi-sprav-pro-mizhnarodni-voyenni-zlochyny (дата звернення: 10.02.2025).

91. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики / А. Козьменко та ін.; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2023. 130 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf (дата звернення: 06.02.2025)

92. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція. Організація Об’єднаних Націй від 12.08.1949, № 995_154 : станом на 23.02.2023. Офіційний вісник України. 2013. 16 квіт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/card6#Public (дата звернення: 26.04.2025)

93. Критерії справедливого суду у справах про воєнні злочини / С. Р. Леськів та ін. *Академічні візії*. 2024. вип. 36. С. 1–7. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14840806

94. Shamara O. V., Komashko V. V. System of bodies combating organized crime of Ukraine: problems and possible solutions. *Всеукраїнський науковий*

журнал "Право і суспільство". 2023. вип. 3. С. 71–82. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.10

95. Репецький В., Лисик В. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. вип. 1. С. 120–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2009_1_15 (дата звернення: 06.02.2025)

96. Довгань О., Ященко В. Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: теоретичне та інформаційно-правове дослідження. *Інформація і право*. 2019. Т. 2, вип. 29. С. 17–25. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.2(29).249373, (0,4 друк. арк.)

97. Гнатовський М., Короткий Т. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Юридична Газета*. 2022. 18 квіт. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiniv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html (дата звернення: 10.02.2025)

98. Гнатовський М. Воєнні злочини. *Велика українська енциклопедія*. 2022. URL: https://vue.gov.ua/Воєнні_злочини (дата звернення: 06.02.2025)

99. Настільна книга судді: Матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини / Національна школа суддів України, Верховний Суд, міжнародні експерти з UpRights, Global Rights Compliance (GRC). 840 с. URL: https://nsj.gov.ua/files/1687510022%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96.pdf (дата звернення: 10.02.2025)

100. Грін О. Словник міжнародно-правових термінів. Ужгород : ПП Данило С.І., 2010. 500 с. (Бібліотека юриста-міжнародника)

101. Лазарева Д., Мельниченко А. Поняття агресії в міжнародному праві: історичний і правовий аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного*

університету внутрішніх справ. 2022. Т. 2, вип. 117. С. 295–300. ISSN 2078-3566. URL: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-295-300

102. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі : Статут від 08.08.1945, № 998_201: станом на 08.08.1945.

URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950___140950 (дата звернення: 06.07.2025)

103. Визначення агресії : Резолюція. Генеральна асамблея ООН від 14.12.1974, № 995_001-74 : станом на 14.12.1974. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 06.07.2025)

104. Велика Палата Верховного Суду. Постанова по справі № 415/2182/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Кримінальні справи (до 01.01.2019); Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*. 28.02.2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176 (дата звернення: 06.07.2025)

105. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: чинне законодавство: Офіц. Переклад. Київ : Алерта, 2022. 68 с. ISBN 978-617-566-694-4

106. Верховний Суд. Постанова по справі № 756/4855/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Кримінальні справи (до 01.01.2019); В порядку КПК України.. 06.12.2021. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101873632 (дата звернення: 06.07.2025)

107. Remmerswaal M. ‘Tijdelijke algemene regeling zaaksbehandeling Rechtspraak’ in de praktijk rechtmatig toegepast?. Vijverberg Advocaten & Adviseurs. 2022. 11 січ. URL: https://www.vijverbergadvocaten.nl/publicaties/tijdelijke-algemene-regeling-zaaksbehandeling-rechtspraak-rechtmatig-toegepast (дата звернення: 26.04.2025)

108. Канюка Н. Адміністративно-правове забезпечення електронного судочинства в Україні: автореф. дис. … канд. / Міністерство освіти і науки України Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2023. 23 с. URL: https://www.wunu.edu.ua/svr/svr_D/kanyka/aref_Kanyka.pdf (дата звернення: 26.04.2025)

109. Казакевич П. Проблемні питання створення судових електронних систем у Європі та Україні. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, Україна, 16 жовт. 2020 / ред.: О. Щербанюк та ін. Київ: BAITE, 2020. С. 91–93. ISBN 978-617-7627-38-7. URL: https://Zbirnyk-16.10.20.pdf (дата звернення: 26.04.2025).

110. Смокович М. Електронне судочинство в Україні. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, Україна, 16 жовт. 2020 / ред.: О. Щербанюк та ін. Київ : BAITE, 2020. С. 43–47. ISBN 978-617-7627-38-7. URL: https://Zbirnyk-16.10.20.pdf (дата звернення: 26.04.2025)

111. Фонова О., Чумак Р. Дистанційні слухання в цивільному, господарському та адміністративному процесах: аналітичний звіт. 76 с. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/658/2d9/813/6582d9813d790644266136.pdf

112. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти : науково-практичний посібник / М. В. Бем та ін. ; Рада Європи. Київ: К.І.С, 2015. 220 с. ISBN 978-617-684-129-6. URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059920c (дата звернення: 27.04.2025)

113. Суддя Мерилін Л. Хафф, Перша Експертна Комісія Міжнародна Асоціація Суддів. Вплив дистанційної роботи на діяльність суддів та здійснення правосуддя. *Державні сайти України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України*. 01.08.2023.

URL:https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/2023_mas_vplyv_dystanciynoyi_roboty_na_diyalnist_suddiv.pdf (дата звернення: 26.04.2025)

114. EUAM Ukraine. Правосуддя у часи пандемії: судді з Євросоюзу поділилися практичним досвідом з українськими колегами. *EUAM Ukraine*. 17.04.2020. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/9479/ (дата звернення: 26.04.2025)

115. Загальні принципи щодо проведення дистанційних судових засідань : посібник / експерти CEPEJ, Рада Європи. Київ, 2023. 244 с. URL: https://rm.coe.int/posibnyk-videoconference-2023-web-009-/1680af6e20 (дата звернення: 26.04.2025)

116. Брижко В., Пилипчук В. Приватність, конфіденційність та безпека персональних даних. *Інформація і право*. 2020. вип. 1(32). С. 33–46. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/5_16.pdf (дата звернення: 24.04.2025)

117. Бобров Ю., Іл'юк Д. Актуальні питання створення та діяльності військової юстиції в Україні з урахуванням досвіду держав-членів НАТО. *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення* : матеріали Науково-практичної конференції, Київ, 23 квіт. 2021 / упоряд.: П. Богуцький, В. Пилипчук, С. Дорогих. Київ, 2021. С. 160-165. ISBN 978-966-928-678-9. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/rozvitok_zakonodavstva_ukrayini_u_sferi_oboroni_maket.pdf (дата звернення: 24.04.2025)

118. Беланюк М. Становлення військової поліції як невід'ємної складової військової юстиції України. *Інформація і право*. 2024. Т. 2, вип. 49. С. 190–208. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.2(49).306292

119. Вдовитченко В. Організація правоохоронної діяльності у сфері оборони: досвід республіки Польща для України. *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення* : матеріали Науково-практичної конференції, Київ, 23 квіт. 2021 /

упоряд.: П. Богуцький, В. Пилипчук, С. Дорогих. Київ, 2021. С. 166-173. ISBN 978-966-928-678-9.

URL:https://ippi.org.ua/sites/default/files/rozvitok_zakonodavstva_ukrayini_u_sferi_oboroni_maket.pdf (дата звернення: 24.04.2025)

120. Горецький О. Міжнародні стандарти військових судів. Досвід Європи. *Юридична Газета*. 2022. 28 верес. URL: https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/mizhnarodni-standarti-viyskovih-sudiv-dosvid-evropi.html (дата звернення: 26.04.2025)

121. Беланюк М. Особливості еволюції військової юстиції у країнах-членах НАТО. *Інформація і право*. 2024. Т. 1, вип. 47. С. 219–240. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.1(48).300831

122. Bobrov Y. O., Bobrova Y. Y. Military courts as a challenge of today in the conditions of armed aggression of the russian federation against Ukraine: a historical retrospective and the genesis of development. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : collective monograph / ред. V. Stratonov. Riga : Baltija Publishing, 2023. С. 112–138. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-5

123. Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Беланюк М. В. Проблеми становлення системи військової юстиції України. Вісник Національної академії правових наук України. Харків, 2024. Т. 31, вип. 2. С. 96–114.

DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-96

124. Сидоров Є. Різні повноваження військових судів в умовах мирного часу та бойових дій дозволять їм ефективно працювати, не перетворюючись на каральну машину. *Закон і Бізнес*. 2015. 26 верес.–2 жовт.

URL: https://zib.com.ua/ua/118850-

rizni_povnovazhennya_viyskovih_sudiv_v_umovah_mirnogo_chasu_.html (дата звернення: 27.04.2025)

125. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006, № 361/2006 : станом на 10.05.2006.

Урядовий кур'єр. 2006. 24 трав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/361/2006 (дата звернення: 24.09.2024)

126. Яцина В. Військові суди: бути чи не бути?. *Юридичний вісник України*. 2004. вип. 21. С. 8–9

127. Богуцький П. Право Національної безпеки та військове право: єдність і взаємодія у системі правового забезпечення воєнної безпеки. *Місце військового права в системі підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України : Перша науково-практична конференція Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*: тези доповідей, Харків, Україна, 21 берез. 2024 / М-во оборони України, Департамент юрид. забезп, Військ.-юрид. ін-т Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. С. 13–16. ISBN 978-617-8411-35-0. URL:https://nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2025/02/konf_miscze_vijskovogo_prava_2024_1.pdf (дата звернення: 16.04.2025)

128. Беланюк М. Трансформація органів військової прокуратури в Україні: історико-правовий аналіз. *Інформація і право*. 2022. Т. 1, вип. 40. С. 144–156. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254354

129. Боровик А. В., Мандзик П. І. Адміністративно-правові засади розвитку системи правосуддя з урахуванням найкращих міжнародних стандартів та практик : монографія. Одеса : «Юридика», 2023. 218 с. ISBN 978-617-8263-44-7. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.8083377

130. Шамара О. Відновлення військової прокуратури, як елементу системи органів військової юстиції України. *Інформація і право*. 2024. Т. 1, вип. 47. С. 241–250. URL: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.1(48).300832

131. Бобров Ю. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. *Науково-практичний юридичний журнал "Публічне право"*. 2019. Т. 3, вип. 35. С. 99–105. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-12.pdf (дата звернення: 28.04.2025)

132. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів) : Проект Закону від 30.01.2015, № 1896.

URL: https://ips.ligazakon.net/document/JH1GO00A (дата звернення: 25.09.2024)

133. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) : Проект Закону від 06.04.2015, № 2557.

URL: https://ips.ligazakon.net/document/jh1z100i?an=&ed=&dtm=&le= (дата звернення: 25.09.2024)

134. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо військових судів : Проект Закону від 22.05.2018, № 8392. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070 (дата звернення: 05.02.2023)

135. Вірусна повістка: як українські суди працюють під час карантину. *РБК-Україна*. 01.04.2020. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/virusnaya-povestka-ukrainskie-sudy-rabotayut-1585727224.html (дата звернення: 10.05.2023)

136. Ткачук Р. Справа генерала Віктора Назарова викликала широку дискусію щодо необхідності повернення військових судів – Олександр Завітневич. *АрміяInform*. 2021. 14 січ. URL: https://armyinform.com.ua/2021/01/14/sprava-generala-viktora-nazarova-vyklykala-shyroku-dyskusiyu-shhodo-neobhidnosti-povernennya-vijskovyh-sudiv-oleksandr-zavitnevych/ (дата звернення: 28.04.2025)

137. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо запровадження спеціалізації суддів з розгляду військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: Проект Закону від 29.11.2023, № 10301 : станом на 29.11.2023.

URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=10301&conv=9 (дата

звернення: 28.04.2025). *Прийнято за основу*. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо запровадження спеціалізації суддів з розгляду військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: Постанова. Верховна Рада України від 09.01.2025, № 4204-IX : станом на 09.01.2025. *Голос України*. 2025. 15 січ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4204-20#Text (дата звернення: 28.04.2025)

138. Розділ 3. Проблеми створення нових органів військової юстиції та військових судів. *Військова юстиція в Україні Зелена книга* : звіт / Парламентський центр, Лабораторія законодавчих ініціатив. 2024. С. 71. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf (дата звернення: 23.04.2025)

139. Рекомендації міжнародної науково-практичної конференції «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України» / В. Г. Пилипчук та ін. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: збірник матеріалів міжнародної науковопрактичної конференції, Київ, Україна, 29 жовт. 2019. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 6–9. ISBN 978-617-7814-22-0.

URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_14.11.2019.pdf (дата звернення: 27.04.2025).

140. Ященко В. Військове право: теоретико-методологічні засади. *Інформація і право*. 2020. Т. 2, вип. 33. С. 127–135. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33).208108, (0,5 ум. др. арк.)

141. Беланюк М. Проблема відновлення та функціонування військових судів в Україні. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції* / 14 червня 2019 р., м. Острог / Упорядн.: Дорогих С.О., Доронін І.М., Довгань О.Д., Лебединська О.В., Пилипчук В.Г., Радзієвська О.Г., Романов

М.С. – НУОА, НДІІП НАПрН України. – К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 26-31. ISBN 978-617-7814-10-7.

URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/tezi_ostrog.pdf (дата звернення: 24.04.2025)

142. Беланюк М. В. Історико-правові аспекти формування системи військової юстиції в Україні. Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу, Київ, Україна, 28 берез. 2019 / ред.: М. Прохоренко, П. Богуцький ; Мін-во оборони України, Національний університет оборони імені Івана Черняховського; Національна академія правових наук України, Наукового-дослідний інститут інформатики і права. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2019. С. 76–79. ISBN 978-617-7804-13-9. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/zb_krugliy_stil_28.03.19.pdf (дата звернення: 23.04.2025).

143. Дегтяр Р., Пахомов В. Військові суди. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Дніпро, Україна, 4–5 листоп. 2016. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2016. С. 173–176.

URL:https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/65388/3/Pakhomov_%20Degtyar.pdf (дата звернення: 27.04.2025)

144. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про судоустрій Української РСР" : Закон України Верховна Рада України від 24.02.1994, № 4017-XII : станом на 01.06.2002. *Голос України*. 1994. 20 квіт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-12#Text (дата звернення: 12.05.2023) (втрата чинності 01.06.2002)

145. Про військовий обов’язок і військову службу : Закон Верховна Рада України від 25.03.1992, № 2232-XII : станом на 07.09.2024. *Голос України*. 1990. 12 трав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/ed20240907/card6#Public (дата звернення: 24.09.2024)

146. Про Державну прикордонну службу України : Закон Верховна Рада України від 03.04.2003, № 661-IV : станом на 02.05.2024. *Голос України*. 2003. 06 трав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/ed20240502#Text (дата звернення: 24.09.2024)

147. Щодо оскарження дій командирів. Пропозиції, заяви та скарги : роз'яснення / Центр надання методичної допомоги та координації волонтерського руху адвокатів з правового захисту військовослужбовців НААУ, Комітет з військового права НААУ. Національна асоціація адвокатів України, 2022. 9 с.

URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%8F%D1%81%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D1%96%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%20(3).pdf (дата звернення: 09.02.2024

148. Конституція України : Закон. Верховна Рада України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020. *Голос України*. 1996. 13 лип.

URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 27.04.2025)

149. Про судоустрій і статус суддів : Закон. Верховна Рада України від 02.06.2016, № 1402-VIII : станом на 08.08.2024. *Голос України*. 2016. 16 лип. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/ed20240808#Text (дата звернення: 24.09.2024)

150. Сердюк В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : дис. … канд. юрид. наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 20 с.

151. Куйбіда Р. Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. вип. 9. С. 82–91

152. Бобров Ю. Зарубіжний досвід побудови і діяльності військових судів: можливості та перспективи його впровадження в Україні. *Публічне право*. 2018. вип. 2(30). С. 154–160. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/30/20.pdf (дата звернення: 27.04.2025)

153. Ліскович М. Україна та Римський статут: чому треба ратифікувати цей договір?. *Укрінформ*. 2023. 3 квіт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3691045-ukraina-ta-rimskij-statut-comu-treba-ratifikuvati-cej-dogovir.html (дата звернення: 27.04.2025)

154. Плескач В. Надзвичайні і спеціалізовані суди у практиці Конституційного Суду Болгарії. *2020 constitutionalist.com.ua. Юридичний портал України*. 11.09.2022. URL: https://constitutionalist.com.ua/nadzvychajni-i-spetsializovani-sudy-u-praktytsi-konstytutsijnoho-sudu-bolharii/ (дата звернення: 10.05.2024)

155. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави. *Право України*. 2004. вип. 2. С. 107–110

156. Вашакмадзе М. Особливості військової юстиці: практичне керівництво / ред. Н. Ленська; пер. М. Ковальчук; Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР). Женева: Женевський центр з питань урядування в секторі безпеки, 2018. 52 с. ISBN 978-92-9222-570-4. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_Military-Justice_Practice-Note_UKR_Final.pdf (дата звернення: 24.04.2025)

157. Богуцький П. Право національної безпеки та військове право: сучасні виклики : навчальний посібник / ред. П. Богуцький ; Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України». Київ : Одеса: Фенікс, 2023. 252 с.

158. Доронін І. Організаційно-правові аспекти трансформації сектору національної безпеки і оборони України у контексті Євроатлантичної

інтеграції. *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення* : матеріали Науково-практичної конференції, Київ, 23 квіт. 2021 / упоряд.: П. Богуцький, В. Пилипчук, С. Дорогих. Київ, 2021. С. 15–19. ISBN 978-966-928-678-9. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/rozvitok_zakonodavstva_ukrayini_u_sferi_oboroni_maket.pdf (дата звернення: 24.04.2025)

98. Шамара О. Шляхи забезпечення ефективної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для системи органів Військової юстиції України. *Право і суспільство. Науковий журнал.* 2024. Т. 2, вип. 1. С. 242–249. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.36

160. Богуцький П. Воєнна політика і система військової юстиції: синергія воєнної безпеки. *Наука і оборона*. 2022. вип. 1. С. 10–15. DOI: https://doi.org/10.33099/2618-1614-2022-18-1-10-15 (0,2 др.арк.)

161. Беланюк М.В. Особливості судочинства у військовій сфері в умовах воєнного стану// Scientific Foundations of Stateand Law: collective monograph / Karpova N., Piestsov R., Makarova O., KonchakovskaV., Karnaukh A. – etc. – International Science Group. – Boston : *Primedia eLaunch*, 2022. 316 p. Available at: DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2. C.193-207 https://isg-konf.com/uk/scientific-foundations-of-state-and-law/ (14,4/0,85 а.а.)

162. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон. Верховна Рада України від 15.04.2014, № 1207-VII : станом на 19.05.2024. *Голос України*. 2014. 26 квіт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення: 27.04.2025)

163. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки : Національне агентство з запобігання корупції від. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf (дата звернення: 24.09.2024)

164. Доронін І. Екстраординарний характер реалізації безпекових функцій держави в сучасному світі: інформаційно-правовий аспект. *Інформація і право*.

2018. Т. 2, вип. 25. С. 86–95. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.2(25).270726

165. Ситник Г., Орел М. Національна безпека в контексті Європейської інтеграції України: підручник / ред. Г. Ситник. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с. ISBN 978-617-02-0366-3. *URL: https://ipacs.knu.ua/pages/dop/336/files/7148e643-1410-42f1-a6b6-f4cf15aeb638.pdf (дата звернення: 24.04.2025)*

166. Луценко О. Трудо-правові аспекти використання дистанційної праці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Т. 2, вип. 72. С. 27–31. (Право). URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.37

Додаток 1

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора з наукової роботи Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»
к.т.н., доцент

Володимир ФУРАШЕВ

«15» липня 2025 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Дурач Ольги Анатоліївни на здобуття ступеня доктора філософії із спеціальності 081 «Право» на тему: «Організаційно-правові засади діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану»

Комісія у складі: : завідувача наукової лабораторії, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Золотар О.О.; завідувача наукової лабораторії, кандидата юридичних наук, старшого дослідника Радзієвської О.Г.; старшого наукового співробітника Заславської Л.В. склала цей акт про те, що результати дослідження на здобуття ступеня доктора філософії із спеціальності 081 «Право» Дурач О.А. на тему *«Організаційно-правові засади діяльності судів загальної юрисдикції України в умовах воєнного стану»* відповідають пріоритетним напрямам розвитку науки і техніки, визначених п.1 ст. 3 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (*національна безпека і оборона*) та п. 1.11. Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженій постановою загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 р. № 12-21 (*Правове забезпечення у сфері національної безпеки та оборони*).

Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках науково-дослідної роботи Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України «Теоретичні та організаційно-правові засади становлення системи військової юстиції та розвитку законодавства у сфері оборони України» (2023–2027 рр., № 0123U100417), спрямованої на розроблення збалансованої моделі правосуддя в умовах воєнного стану, яка поєднує потреби оборони з гарантіями конституційних прав. У контексті сучасних досліджень дисертація охоплює проблематику визначення сутності військової юстиції, удосконалення організаційно-правових механізмів роботи судів під час війни, взаємодії з міжнародними інституціями та впровадження цифрових технологій, водночас усуваючи виявлені прогалини у правовій визначеності, міжінституційній координації та технологічній адаптації судової системи

Члени комісії:

Д.ю.н., с.н.с _____ *Ольга ЗОЛОТАР*

К.ю.н., ст. дослідник _____ *Оксана РАДЗІЄВСЬКА*

Старший науковий співробітник _____ *Людмила ЗАСЛАВСЬКА*

Додаток 2

П Е Р Е Л І К

змін до нормативно-правових актів України щодо впровадження цифрових рішень у сфері судочинства та забезпечення електронного документообігу в судах

Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20 серпня 2019 року № 814.

У розділі VII «Формування і оформлення судових справ»:

Доповнити пунктом 7 такого змісту:

У разі надходження до суду судових проваджень у паперовому вигляді, зокрема в кримінальних провадженнях, суд забезпечує сканування основних документів справи та їх оцифрування для формування електронного дублікату провадження. Оцифровані матеріали долучаються до електронної справи в автоматизованій системі документообігу суду. При цьому провадження зберігається в архіві суду в паперовій формі, якщо обсяг складає більше 1 тома. В інших випадках - в електронному архіві суду.

Електронна форма судового провадження використовується для оформлення всіх судових документів, розгляду справи, прийняття рішень та їх оприлюднення.

Оригінали паперових документів можуть залучатися до розгляду судом з ініціативи судді або за клопотанням учасників провадження.

У пункті 4 розділу IX «Направлення судових справ за межі суду»:

Після абзацу першого додати новий абзац такого змісту:

У разі направлення судових справ до іншого суду, направляється їх електронна копія (за наявності), сформована в автоматизованій системі суду. Якщо електронна копія відсутня, суд забезпечує її створення шляхом сканування основних документів.

У пункті 10 розділу III «Передавання процесуальних документів (судових справ) для розгляду. Проходження процесуальних документів у суді»:

Доповнити підпунктом такого змісту:

При внутрішньому передаванні процесуальних документів суду, створених у паперовій формі, відповідальний працівник суду забезпечує їх оцифрування та реєстрацію в автоматизованій системі документообігу. Судді надається доступ до електронної копії документів.

При підготовці справи до розгляду судові документи формуються та долучаються до електронної справи у цифровій формі. У випадках, коли надається кримінальне провадження в паперовому вигляді (наприклад, багатотомне), допускається його прийняття, однак подальше ведення провадження, судові документи, протоколи судових засідань та ухвали здійснюються виключно в електронній формі.

Після завершення розгляду кримінального провадження його матеріали зберігаються в електронному архіві суду або в паперовому вигляді в архіві суду, якщо їх обсяг складає більше 1 тому.

Матеріали судових проваджень (у т.ч. клопотання, заяви, скарги) мають надсилатися через підсистему «Електронний суд» або, за вибором заявника, на офіційну електронну адресу суду, з обов’язковим підписом КЕП.

Роздруковувати судове рішення у письмовому вигляді лише на вимогу учасників справи після набрання ним законної сили, до цього часу надсилати копію судового рішення на електронну пошту сторін, якщо вони не зареєстровані у підсистемі Електронний Суд. У випадку реєстрації сторін (учасники справи) зареєстровані у електронному суді, з судовим рішенням учасники провадження мають ознайомитись в електронному кабінеті суду. Датою отримання рішення можна вважати 10 днів після прийняття рішення (з урахуванням часу публікації рішення в системі).

Матеріали після надходження до суду передаються судді в електронному вигляді. Роздруковування справ не здійснюється.

Протокол авторозподілу справи підписується секретарем суду цифровим підписом.

Копія ухвали про залишення заяви без руху надсилається на електронну адресу, вказану заявником. У разі його реєстрації в системі «Електронний суд», додаткове направлення не здійснюється. Вважається, що особа повідомлена з моменту надсилання такої ухвали.

Ухвали про відмову у відкритті провадження надсилаються в електронній формі без матеріалів, а при наявності реєстрації в «Електронному суді» - лише через систему.

Протокол (журнал) судового засідання може підписуватись цифровим підписом секретаря.

Виконавчі листи офомляються в електронному вигляді з цифровим підписом судді та секретаря у системі ДЗ, надсилання його у відповідну виконавчу службу або вручення стороні у електронному вигляді (підписаного цифровим підписом), на вимогу сторони видавати у письмовому вигляді.

Після розгляду справа здається до канцелярії в електронному вигляді.

Архівування справ також здійснюється в електронному вигляді, з подальшим паперовим дублюванням протягом 6 місяців після скасування дистанційної роботи, в разі необхідності (пропонується паперове дублювання справ тривалого зберігання)

Запроваджується Електронний архів суду.

Надсилання справ за межі суду здійснюється в електронному вигляді, з посвідченням цифровим підписом судді.

Впроваджується електронна печатка суду.

Запроваджується електронна резолюція судді в системі Д-3.

Пропонується надати судді доступ до електронної справи, яка розглядається іншим суддею і розгляд якої пов’язаний зі справою, яка

перебуває в провадженні цього судді (наприклад, у справах про забезпечення позову).

Телефонограми визнати належним способом повідомлення про судове засідання. Надати можливість використання телефонограм, як доказу повідомлення учасників справи про дату, час, місце розгляду справи. Визначити, що надіслана телефонограма реєструється у відповідному журналі за номером та датою

Ознайомлення з матеріалами справи допускається в електронному вигляді - шляхом надсилання їх на електронну пошту заявника.

Відповіді на запити пропонується надавати лише в електронному форматі з цифровим підписом.

Внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України

Ввести положення щодо здійснення судочинства на час *дистанційної* роботи суду

У частині третій статті 7 ЦПК України після слів «видалити із зали» доповнити словами: «або відключити від участі у відеоконференції у разі порушення правил поведінки».

Частину четверту доповнити положенням: «У разі проведення судового засідання в режимі відеоконференції допускається фото-, відео- та аудіофіксація засідання без окремого дозволу суду за умови попереднього повідомлення головуючого».

Встановити право суду продовжувати строки розгляду справ у зв’язку з обставинами надзвичайного або воєнного стану

Внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України

У частинах 4, 5 статті 10 Кодексу адміністративного судочинства України передбачити аналогічні положення щодо видалення із відеоконференції та фіксації засідання.

Передбачити можливість подовження строків розгляду адміністративних справ під час надзвичайного або воєнного стану.

Внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення

Статтю 256 Кодексу України про адміністративні правопорушення викласти в новій редакції:

Стаття 256. Протокол про адміністративне правопорушення

У протоколі про адміністративне правопорушення, крім відомостей, передбачених цим Кодексом, обов'язково зазначаються:

дата та час розгляду справи судом, які призначаються не раніше ніж через 14 календарних днів з дати складення протоколу;

мобільні номери телефонів особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, та потерпілого (у разі наявності);

підтвердження достовірності вказаних телефонів власноручним підписом відповідної особи;

відмітка про ознайомлення осіб з датою, часом і місцем судового розгляду справи;

зазначення про можливість використання телефонограми як належного способу повідомлення про судове засідання.

Доповнити Кодекс статтею 256-1 такого змісту:

Стаття 256-1. Повернення протоколу про адміністративне правопорушення

Суддя або суд має право повернути протокол про адміністративне правопорушення органу (посадовій особі), який його склав, для доопрацювання у разі:

відсутності у протоколі відомостей, передбачених статтею 256 цього Кодексу;

неподання доказів належного повідомлення особи про дату, час та місце розгляду справи;

ненадання підтверджених контактних даних учасників провадження.

У розділі XXI «Прикінцеві положення»:

Доповнити пунктом такого змісту:

На період дії воєнного стану можливо тимчасово розширити перелік адміністративних правопорушень, справи щодо яких можуть розглядатися на місці вчинення правопорушення уповноваженою посадовою особою.

Пропонується внести відповідні зміни до **Закону України «Про виконавче провадження» 1404-VIII,** які пов'язані зі змінами до ЦПК України, КПК України, КАС України, а саме забезпечити прийняття виконавчих листів в електронному вигляді з цифровим підписом судді та секретаря у системі ДЗ, надсилання його у відповідну виконавчу службу або вручення стороні у електронному вигляді (підписаного цифровим підписом).

Длч забезпечення вказаних змін доцільно рекомендувати:

Державній судовій адміністрації України в шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

розробити порядок застосування електронної печатки суду;

забезпечити доопрацювання функціоналу Д-3 для реалізації цього Закону;

провести роз'яснювальну кампанію для населення щодо переваг електронного судочинства.

Додаток 3

Дані щодо розглянутих проваджень судами Донецької області за 2019 рік

№	Суд	Область	Кількісний склад суддів суду		Перебувало в провадженні справ і матеріалів		Розглянуто справ і матеріалів	Залишок нерозглянутих справ і матеріалів на кінець звітного періоду (станом на 31.12.2019)		Кримін. (усього)	Кримін. (слідчі судді)	Адмін.	Цивільні	Адм.правопоруш.	Середньомісячне надходження всіх справ за 2019 рік в місяць	Відсоткове відношення			
			за штатом	мають повноваження щодо розгляду судових справ	усього	у тому числі надійшло у звітному періоді		усього	в т. ч. не розглянуто понад 1 рік	Надійшло справ і матеріалів						Кримін. %	Адм. %	Цивільн. %	Адм. Правопоруш. %
	Всього		**242**	**156**	**221129**	**200101**	**193422**	**27707**	**2537**	**67911**	**53283**	**2019**	**82366**	**47805**	16 675	33,94%	1,01%	41,16%	23,89%
1	Артемівський міськрайонний суд	Донецька область	21	11	18 892	16 943	16 001	2 891	323	4 584	3 448	140	7 453	4 766	1 412	27,06%	0,83%	43,99%	28,13%
2	Великоновосілківський районний суд	Донецька область	4	4	3 474	3 165	3 072	402	24	760	573	16	1 309	1 080	264	24,01%	0,51%	41,36%	34,12%
3	Волноваський районний суд	Донецька область	8	5	11 935	10 573	10 121	1 814	184	3 003	2 298	73	4 593	2 904	881	28,40%	0,69%	43,44%	27,47%
4	Володарський районний суд	Донецька область	4	3	2 544	2 271	2 185	359	29	513	362	45	847	866	189	22,59%	1,98%	37,30%	38,13%
5	Вугледарський міський суд	Донецька область	3	1	1 577	1 425	1 383	194	2	230	156	18	763	414	119	16,14%	1,26%	53,54%	29,05%
6	Дзержинський міський суд	Донецька область	14	6	9 026	8 258	8 189	837	25	2 550	1 547	52	3 918	1 738	688	30,88%	0,63%	47,44%	21,05%
7	Димитровський міський суд	Донецька область	6	5	4 655	4 368	4 297	358	10	978	614	26	2 403	961	364	22,39%	0,60%	55,01%	22,00%
8	Добропільський міськрайонний суд	Донецька область	14	8	7 304	6 089	6 104	1 200	50	1 913	1 486	42	2 789	1 345	507	31,42%	0,69%	45,80%	22,09%
9	Дружківський міський суд	Донецька область	9	9	8 763	8 062	7 601	1 162	60	2 302	1 729	30	3 959	1 771	672	28,55%	0,37%	49,11%	21,97%
10	Костянтинівський міськрайонний суд	Донецька область	15	11	11 893	11 069	10 389	1 504	47	2 441	1 801	108	5 943	2 577	922	22,05%	0,98%	53,69%	23,28%
11	Краматорський міський суд	Донецька область	22	17	25 320	23 316	22 605	2 715	196	10 540	9 174	263	8 392	4 121	1 943	45,21%	1,13%	35,99%	17,67%
12	Красноармійський міськрайонний суд	Донецька область	15	11	12 570	11 556	11 473	1 097	60	3 410	2 451	81	5 174	2 891	963	29,51%	0,70%	44,77%	25,02%
13	Краснолиманський міський суд	Донецька область	8	6	5 409	5 068	4 763	646	26	1 490	1 176	32	2 565	981	422	29,40%	0,63%	50,61%	19,36%
14	Мар'їнський районний суд	Донецька область	7	5	8 899	7 545	7 191	1 708	334	2 009	1 470	43	2 880	2 613	629	26,63%	0,57%	38,17%	34,63%
15	Новогродівський міський суд	Донецька область	3	1	461	178	2	459	266	12		4	160	2	15	6,74%	2,25%	89,89%	1,12%
16	Олександрівський районний суд	Донецька область	3	2	1 565	1 481	1 457	108	5	550	365	13	493	425	123	37,14%	0,88%	33,29%	28,70%
17	Першотравневий районний суд	Донецька область	3	2	3 016	2 707	2 620	396	87	1 154	952	40	793	720	226	42,63%	1,48%	29,29%	26,60%
18	Селидівський міський суд	Донецька область	11	6	10 091	9 142	8 939	1 152	173	3 099	1 838	75	3 804	2 164	762	33,90%	0,82%	41,61%	23,67%
19	Слов'янський міськрайонний суд	Донецька область	23	10	18 317	17 216	16 719	1 598	88	5 342	4 078	135	8 364	3 375	1 435	31,03%	0,78%	48,58%	19,60%
20	Жовтневий районний суд м.Маріуполя	Донецька область	19	15	21 785	19 810	18 907	2 878	206	9 833	8 673	362	5 536	4 079	1 651	49,64%	1,83%	27,95%	20,59%
21	Іллічівський районний суд м.Маріуполя	Донецька область	11	7	11 358	10 100	9 847	1 511	96	3 421	2 614	203	3 434	3 042	842	33,87%	2,01%	34,00%	30,12%
22	Орджонікідзевський районний суд м.Маріуполя	Донецька область	11	5	13 612	11 917	11 765	1 847	129	4 715	4 052	125	4 168	2 909	993	39,57%	1,05%	34,98%	24,41%
23	Приморський районний суд м. Маріуполя	Донецька область	8	6	8 663	7 842	7 792	871	117	3 062	2 426	93	2 626	2 061	654	39,05%	1,19%	33,49%	26,28%

Додаток 4

Дані щодо розглянутих проваджень судами Донецької області за 2020 рік

№	Суд	Область	Кількісний склад суддів суду		Перебувало в провадженні справ і матеріалів		Розглянуто справ і матеріалів	Залишок нерозглянутих справ і матеріалів на кінець звітного періоду (станом на 31.12.2020)		Кримін. (усього)	Кримін. (слідчі судді)	Адмін.	Цивільні	Адм.правопорушн.	Середньо-місячне надходження всіх справ (в місяць) за 2020 рік	Відсоткове відношення			
			визначено наказом ДСА	здійснювали правосуддя у звітному періоді	усього	у тому числі надійшло у звітному періоді		усього	в т. ч. не розглянуто понад 1 рік	Надійшло справ і матеріалів						Кримін. %	Адм. %	Цивільн. %	Адм. Правопорушн. %
	Всього		**242**	**172**	**189012**	**164054**	**164671**	**24341**	**3032**	**54407**	**38049**	**1538**	**62788**	**45321**	13 671	33,16%	0,94%	38,27%	27,63%
1	Артемівський міськрайонний суд	Донецька область	21	14	15 707	13 029	13 192	2 515	446	3 480	2 359	85	5 788	3 676	1 086	26,71%	0,65%	44,42%	28,21%
2	Великоновосілківський районний суд	Донецька область	4	4	2 463	2 112	2 181	282	23	368	171	18	859	867	176	17,42%	0,85%	40,67%	41,05%
3	Волноваський районний суд	Донецька область	8	5	10 661	9 039	9 096	1 565	206	2 872	1 903	44	2 826	3 297	753	31,77%	0,49%	31,26%	36,48%
4	Володарський районний суд	Донецька область	4	3	2 048	1 712	1 797	251	32	471	222	25	537	679	143	27,51%	1,46%	31,37%	39,66%
5	Вугледарський міський суд	Донецька область	3	2	1 387	1 212	1 164	223	14	217	108	13	534	448	101	17,90%	1,07%	44,06%	36,96%
6	Дзержинський міський суд	Донецька область	14	8	7 716	6 970	6 887	829	32	2 309	1 318	40	2 845	1 776	581	33,13%	0,57%	40,82%	25,48%
7	Димитровський міський суд	Донецька область	6	6	3 768	3 440	3 420	348	15	628	288	22	1 708	1 082	287	18,26%	0,64%	49,65%	31,45%
8	Добропільський міськрайонний суд	Донецька область	14	8	6 766	5 666	5 650	1 116	50	1 900	1 191	33	2 184	1 549	472	33,53%	0,58%	38,55%	27,34%
9	Дружківський міський суд	Донецька область	9	5	6 913	5 880	6 122	791	73	1 448	912	51	2 592	1 789	490	24,63%	0,87%	44,08%	30,43%
10	Костянтинівський міськрайонний суд	Донецька область	15	13	9 092	7 798	8 218	874	54	2 198	1 486	159	3 239	2 202	650	28,19%	2,04%	41,54%	28,24%
11	Краматорський міський суд	Донецька область	22	17	23 483	21 111	20 804	2 679	287	10 006	8 637	226	6 853	4 026	1 759	47,40%	1,07%	32,46%	19,07%
12	Красноармійський міськрайонний суд	Донецька область	15	11	11 045	10 014	9 892	1 153	73	2 419	1 638	48	4 718	2 829	835	24,16%	0,48%	47,11%	28,25%
13	Краснолиманський міський суд	Донецька область	8	6	4 995	4 401	4 529	466	20	1 489	1 050	39	1 988	885	367	33,83%	0,89%	45,17%	20,11%
14	Мар'їнський районний суд	Донецька область	7	6	6 857	5 335	5 522	1 335	333	1 296	831	32	1 818	2 189	445	24,29%	0,60%	34,08%	41,03%
15	Новогродівський міський суд	Донецька область	3	2	658	343	303	355	93	16		2	285	40	29	4,66%	0,58%	83,09%	11,66%
16	Олександрівський районний суд	Донецька область	3	3	1 188	1 088	1 098	90	1	416	245	12	294	366	91	38,24%	1,10%	27,02%	33,64%
17	Першотравневий районний суд	Донецька область	3	3	2 592	2 241	2 237	355	101	1 029	618	25	526	661	187	45,92%	1,12%	23,47%	29,50%
18	Селидівський міський суд	Донецька область	11	6	7 889	6 845	6 702	1 187	201	2 056	991	48	2 723	2 018	570	30,04%	0,70%	39,78%	29,48%
19	Слов'янський міськрайонний суд	Донецька область	23	12	14 324	12 837	12 691	1 633	149	3 271	2 156	114	5 929	3 523	1 070	25,48%	0,89%	46,19%	27,44%
20	Жовтневий районний суд м.Маріуполя	Донецька область	19	15	18 790	16 224	16 066	2 724	388	7 650	6 461	202	4 844	3 528	1 352	47,15%	1,25%	29,86%	21,75%
21	Іллічівський районний суд м.Маріуполя	Донецька область	11	7	11 327	9 977	9 949	1 378	101	3 162	1 551	125	3 566	3 124	831	31,69%	1,25%	35,74%	31,31%
22	Орджонікідзевський районний суд м.Маріуполя	Донецька область	11	10	11 943	10 203	10 634	1 309	163	3 192	2 086	75	4 023	2 913	850	31,28%	0,74%	39,43%	28,55%
23	Приморський районний суд м. Маріуполя	Донецька область	8	6	7 400	6 577	6 517	883	177	2 514	1 827	100	2 109	1 854	548	38,22%	1,52%	32,07%	28,19%

Додаток 5

Дані щодо розглянутих проваджень судами Донецької області за 2021 рік

№	Суд	Область	Кількісний склад суддів суду		Перебувало в провадженні справ і матеріалів		Розглянуто справ і матеріалів	Залишок нерозглянутих справ і матеріалів на кінець звітного періоду (станом на 31.12.2021)		Кримін. (усього)	Кримін. (слідчі судді)	Адмін.	Цивільні	Адм.правопорушн.	Середньо-місячне надходження всіх справ (в місяць)	Відсоткове відношення			
			визначено наказом ДСА	здійснювали правосуддя у звітному періоді	усього	*у тому числі надійшло у звітному періоді*		усього	*в т. ч. не розглянуто понад 1 рік*	Надійшло справ і матеріалів						Кримін. %	Адм. %	Цивільн. %	Адм. Правопорушн. %
	Всього		**242**	**167**	**205999**	**183921**	**176964**	**29035**	**2924**	**50830**	**36402**	**1630**	**88052**	**43409**	15 327	27,64%	0,89%	47,87%	23,60%
1	Артемівський міськрайонний суд	Донецька область	21	14	17 618	15 355	14 468	3 150	483	3 610	2 496	109	8 199	3 437	1 280	23,51%	0,71%	53,40%	22,38%
2	Великоновосілківський районний суд	Донецька область	4	4	2 574	2 317	2 351	223	12	739	405	51	886	641	193	31,89%	2,20%	38,24%	27,67%
3	Волноваський районний суд	Донецька область	8	6	11 246	9 857	9 268	1 978	172	2 532	1 788	82	4 189	3 054	821	25,69%	0,83%	42,50%	30,98%
4	Володарський районний суд	Донецька область	4	3	1 820	1 576	1 580	240	25	319	177	33	581	643	131	20,24%	2,09%	36,87%	40,80%
5	Вугледарський міський суд	Донецька область	3	2	1 455	1 259	1 177	278	5	175	54	16	699	369	105	13,90%	1,27%	55,52%	29,31%
6	Дзержинський міський суд	Донецька область	14	8	8 452	7 733	7 578	874	12	2 541	1 632	35	3 596	1 561	644	32,86%	0,45%	46,50%	20,19%
7	Димитровський міський суд	Донецька область	6	6	4 530	4 216	4 174	356	14	744	416	21	2 324	1 127	351	17,65%	0,50%	55,12%	26,73%
8	Добропільський міськрайонний суд	Донецька область	14	8	6 657	5 628	5 500	1 157	65	1 403	878	50	2 473	1 702	469	24,93%	0,89%	43,94%	30,24%
9	Дружківський міський суд	Донецька область	9	5	8 013	7 292	6 628	1 385	76	1 308	810	43	4 136	1 805	608	17,94%	0,59%	56,72%	24,75%
10	Костянтинівський міськрайонний суд	Донецька область	15	10	8 840	8 081	7 811	1 029	54	1 923	1 247	87	4 223	1 848	673	23,80%	1,08%	52,26%	22,87%
11	Краматорський міський суд	Донецька область	22	17	24 984	22 544	21 893	3 091	281	8 759	7 284	191	9 247	4 347	1 879	38,85%	0,85%	41,02%	19,28%
12	Красноармійський міськрайонний суд	Донецька область	15	11	11 638	10 545	10 549	1 089	99	2 488	1 733	83	5 426	2 548	879	23,59%	0,79%	51,46%	24,16%
13	Краснолиманський міський суд	Донецька область	8	6	5 778	5 350	5 162	616	26	1 269	867	46	3 253	782	446	23,72%	0,86%	60,80%	14,62%
14	Мар'їнський районний суд	Донецька область	7	6	6 790	5 590	5 064	1 726	332	1 504	991	54	2 248	1 784	466	26,91%	0,97%	40,21%	31,91%
15	Новогродівський міський суд	Донецька область	3	2	1 183	918	1 090	93	1	115		4	512	287	77	12,53%	0,44%	55,77%	31,26%
16	Олександрівський районний суд	Донецька область	3	1	994	914	915	79	0	199	73	13	408	294	76	21,77%	1,42%	44,64%	32,17%
17	Першотравневий районний суд	Донецька область	3	3	2 374	2 034	2 033	341	82	769	567	26	628	611	170	37,81%	1,28%	30,88%	30,04%
18	Селидівський міський суд	Донецька область	11	6	8 964	7 852	7 374	1 590	228	2 242	1 182	70	3 595	1 945	654	28,55%	0,89%	45,78%	24,77%
19	Слов'янський міськрайонний суд	Донецька область	23	12	16 833	15 383	15 178	1 655	115	3 093	2 100	140	8 419	3 731	1 282	20,11%	0,91%	54,73%	24,25%
20	Жовтневий районний суд м.Маріуполя	Донецька область	19	14	20 283	17 828	16 608	3 675	430	6 675	5 415	195	7 304	3 654	1 486	37,44%	1,09%	40,97%	20,50%
21	Іллічівський районний суд м.Маріуполя	Донецька область	11	7	12 483	11 210	10 934	1 549	117	2 997	2 247	147	5 100	2 966	934	26,74%	1,31%	45,50%	26,46%
22	Орджонікідзевський районний суд м.Маріуполя	Донецька область	11	10	13 735	12 506	11 950	1 785	144	2 771	1 942	85	7 067	2 583	1 042	22,16%	0,68%	56,51%	20,65%
23	Приморський районний суд м. Маріуполя	Донецька область	8	6	8 755	7 933	7 679	1 076	151	2 655	2 098	49	3 539	1 690	661	33,47%	0,62%	44,61%	21,30%

Додаток 6

Дані розглянутих судами Донецької області проваджень 2022 р.

№	Суд	Область	Кількісний склад суддів суду		Перебувало в провадженні справ і матеріалів		Розглянуто справ і матеріалів	Залишок нерозглянутих справ і матеріалів на кінець звітного періоду (станом на 31.12.2022)		Кримін. (усього)	Кримін. (слідчі судді)	Адмін.	Цивільні	Адм.правоп оруш.	Середньо-місячне надходження всіх справ (в місяць)	Відсоткове відношення			
			визначено наказом ДСА	здійснювали правосуддя у звітному періоді	усього	у тому числі надійшло у звітному періоді		усього	в т. ч. не розглянуто понад 1 рік	Надійшло справ і матеріалів						Кримін. %	Адм. %	Цивільн. %	Адм. Правопо руш. %
	Всього		**110**	**67**	**34440**	**25100**	**26629**	**7811**	**2435**	**6886**	**4241**	**105**	**8717**	**9392**	2 092	27,43%	0,42%	34,73%	37,42%
1	Авдіївський міський суд	Донецька область	4	1	243	243	236	7	0	153	123	1	52	37	20	62,96%	0,41%	21,40%	15,23%
2	Артемівський міськрайонний суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
3	Великоновосілківський районний суд	Донецька область	4	4	905	697	717	188	26	319	192	3	190	185	58	45,77%	0,43%	27,26%	26,54%
4	Волноваський районний суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
5	Володарський районний суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
6	Вугледарський міський суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
7	Дзержинський міський суд	Донецька область	14	8	2 737	1 926	2 425	312	32	653	416	2	833	438	161	33,90%	0,10%	43,25%	22,74%
8	Димитровський міський суд	Донецька область	6	6	1 924	1 594	1 721	203	26	287	167	6	777	524	133	18,01%	0,38%	48,75%	32,87%
9	Добропільський міськрайонний суд	Донецька область	14	8	3 240	2 159	2 535	705	209	498	269	7	785	869	180	23,07%	0,32%	36,36%	40,25%
10	Дружківський міський суд	Донецька область	9	5	4 808	3 588	3 474	1 334	232	1 017	570	8	1 363	1 200	299	28,34%	0,22%	37,99%	33,44%
11	Костянтинівський міськрайонний суд	Донецька область	15	10	4 372	3 507	3 677	695	106	841	437	21	1 115	1 530	292	23,98%	0,60%	31,79%	43,63%
12	Краматорський міський суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
13	Красноармійський міськрайонний суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
14	Краснолиманський міський суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
15	Мар'їнський районний суд	Донецька область	7	6	5 779	4 132	3 732	2 047	899	1 124	874	4	648	2 356	344	27,20%	0,10%	15,68%	57,02%
16	Новогродівський міський суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
17	Олександрівський районний суд	Донецька область	3	1	543	479	498	45	0	113	51	5	143	218	40	23,59%	1,04%	29,85%	45,51%
18	Першотравневий районний суд	Донецька область													0	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
19	Селидівський міський суд	Донецька область	11	6	4 011	2 520	3 073	938	495	748	401	17	930	825	210	29,68%	0,67%	36,90%	32,74%
20	Слов'янський міськрайонний суд	Донецька область	23	12	5 878	4 255	4 541	1 337	410	1 133	741	31	1 881	1 210	355	26,63%	0,73%	44,21%	28,44%
21	Жовтневий районний суд м.Маріуполя	Донецька область														#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
22	Іллічівський районний суд м.Маріуполя	Донецька область														#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
23	Орджонікідзевський районний суд м.Маріуполя	Донецька область														#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!
24	Приморський районний суд м. Маріуполя	Донецька область														#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!	#ДЕЛ/0!

Додаток 7

Розгляд справ кримінального провадження в 2018-2023 роках

№ з/п	Статті Кримінального кодексу України	ВИДИ ЗЛОЧИНІВ	Період	Кількість проваджень, що перебували на розгляді, од		Кількість осіб, провадження щодо яких перебували в суді, од		Кількість розглянутих проваджень, од
				усього	*у тому числі надійшло у звітному періоді*	усього	злочину у складі організованої групи або злочинної	усього
А	Б	В	Г	1	2	3	4	5
1	**402-435 (232-236, 238, 240-241, 243-263)**	**Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)**	**2018**	**5 287**	**3 723**	**5 343**	**3**	**3 121**
2	402 (232)	Непокора		85	75	85		67
3	403 (233)	Невиконання наказу						
4	404 (234)	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків		6	1	7		2
5	405 (235, 236)	Погроза або насильство щодо начальника		37	13	38		16
6	406 (238)	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності підлеглості		52	34	57		23
7	**407-409 (240, 241, 243)**	**Ухилення від військової служби (усі види), з них**		4 771	3 426	4 796		2 862
8	407 (240)	Самовільне залишення військової частини або місця служби		4 306	3 109	4 314		2 599
9	408 (241)	Дезертирство		442	303	441		257
10	409 (243)	Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом		19	11	38		5

11	410	Викрадення, привл, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибух. або ін. бойових речовин, зас. пересування, військ. та спец. техніки чи іншого віськ. майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання служб. Становищем		97	40	116	3	38
12	411 (244, 245)	Умисне знищення або пошкодження військового майна		2	2	2		
13	412	Необережне знищення або пошкодження військового майна		7	3	7		
14	413	Втрата військового майна		57	41	57		37
15	414 (245-1)	Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення		44	21	43		26
16	415 (246)	Порушення правил водіння або експуатації машин		52	37	53		20
17	416 (247)	Порушення правил польотів або підготовки до них						
18	417 (248)	Порушення правил кораблеводіння						
19	418 (249)	Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання		3	2	3		1
20	419 (250)	Порушення правил несення прикордонної служби		1		4		
21	420 (251)	Порушення правил несення бойового чергування						
22	421 (252)	Порушення статутних правил внутрішньої служби						
23	422 (253)	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості		2	2	2		2
24	423 (254)	Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем						
25	424 (254-2)	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		2		1		
26	425 (254-1)	Недбале ставлення до військової служби		45	18	46		19
27	426	Бездіяльність військової влади		4	1	7		
28	426-1	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		19	7	21		7
29	427 (255)	Здача або залишення ворогові засобів ведення війни						
30	428 (256)	Залишення гинучого військового корабля						
31	429 (257)	Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю		2	1	1		1
32	430 (258)	Добровільна здача в полон						
33	431 (259)	Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні						

34	432 (260)	Мародерство						
35	433 (261)	Насильство над населенням у районі воєнних дій						
36	434 (262)	Погане поводження з військовополоненими						
37	435 (263)	Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними		2	2			
38	**402-435 (232-236, 238, 240-241, 243-263)**	**Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)**		**5466**	**3322**	**5525**	**2**	**2827**
39	402 (232)	Непокора		34	18	34		19
41	404 (234)	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків		6	2	6		1
42	405 (235, 236)	Погроза або насильство щодо начальника		32	10	33		10
43	406 (238)	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності підлеглості		65	38	76		29
44	**407-409 (240, 241, 243)**	**Ухилення від військової служби (усі види), з них**		4981	3090	5001		2657
45	407 (240)	Самовільне залишення військової частини або місця служби		4468	2774	4467		2403
46	408 (241)	Дезертирство		487	303	489		247
47	409 (243)	Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом		26	12	45		7
48	410	Викрадення, привл, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибух. або ін. бойових речовин, зас. пересування, військ. та спец. техніки чи іншого віськ. майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання служб. становищем	**2019**	94	37	111	2	25
49	411 (244, 245)	Умисне знищення або пошкодження військового майна		2		2		1
50	412	Необережне знищення або пошкодження військового майна		9	2	9		3
51	413	Втрата військового майна		53	34	53		23
52	414 (245-1)	Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення		40	22	40		16
53	415 (246)	Порушення правил водіння або експуатації машин		55	23	56		16
56	418 (249)	Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання		3	1	4		1
57	419 (250)	Порушення правил несення прикордонної служби		1		3		
60	422 (253)	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості		3	3	3		1
62	424 (254-2)	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		2		1		

63	425 (254-1)	Недбале ставлення до військової служби		47	22	48		17
64	426	Бездіяльність військової влади		6	2	8		1
65	426-1	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		31	19	36		6
68	429 (257)	Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю		1		1		1
74	435 (263)	Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними		1				
75	**402-435 (232-236, 238, 240-241, 243-263)**	**Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)**		**4913**	**2287**	**4965**	**7**	**2018**
76	402 (232)	Непокора		23	8	23		4
78	404 (234)	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків		6	1	6		2
79	405 (235, 236)	Погроза або насильство щодо начальника		39	17	41		13
80	406 (238)	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності підлеглості		69	33	76		24
81	**407-409 (240, 241, 243)**	**Ухилення від військової служби (усі види), з них**		**4352**	**2037**	**4357**		**1834**
82	407 (240)	Самовільне залишення військової частини або місця служби		3901	1820	3902		1661
83	408 (241)	Дезертирство		422	182	422		161
84	409 (243)	Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом		28	9	33		12
85	410	Викрадення, привл, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибух. або ін. бойових речовин, зас. пересування, військ. та спец. техніки чи іншого віськ. майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання служб. становищем	**2020**	102	35	125	7	19
86	411 (244, 245)	Умисне знищення або пошкодження військового майна		1		1		
87	412	Необережне знищення або пошкодження військового майна		9	3	9		2
88	413	Втрата військового майна		94	65	94		52
89	414 (245-1)	Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення		39	14	39		18
90	415 (246)	Порушення правил водіння або експуатації машин		55	17	56		21
91	416 (247)	Порушення правил польотів або підготовки до них		1	1	1		
92	417 (248)	Порушення правил кораблеводіння		1	1	1		
93	418 (249)	Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання		2		3		
94	419 (250)	Порушення правил несення прикордонної служби		1		3		

97	422 (253)	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості		8	6	8		2
99	424 (254-2)	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		1		1		
100	425 (254-1)	Недбале ставлення до військової служби		61	31	63		15
101	426	Бездіяльність військової влади		7	3	10		4
102	426-1	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		43	15	48		8
108	432 (260)	Мародерство						
109	433 (261)	Насильство над населенням у районі воєнних дій						
110	434 (262)	Погане поводження з військовополоненими						
111	435 (263)	Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними						
112	**402-435 (232-236, 238, 240-241, 243-263)**	**Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)**		**5 199**	**2 328**	**5 260**	**7**	**2 426**
113	402 (232)	Непокора		32	13	32		14
114	403 (233)	Невиконання наказу						
115	404 (234)	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків		7	3	7		2
116	405 (235, 236)	Погроза або насильство щодо начальника		39	13	40		13
117	406 (238)	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності підлеглості		101	56	113		43
118	**407-409 (240, 241, 243)**	**Ухилення від військової служби (усі види), з них**	**2021**	**4 586**	**2 083**	**4 587**		**2 189**
119	407 (240)	Самовільне залишення військової частини або місця служби		4 044	1 815	4 042		1 913
120	408 (241)	Дезертирство		513	253	515		264
121	409 (243)	Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом		29	13	30		12
122	410	Викрадення, привл, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибух. або ін. бойових речовин, зас. пересування, військ. та спец. техніки чи іншого віськ. майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання служб. становищем		111	32	143	7	31

123	411 (244, 245)	Умисне знищення або пошкодження військового майна		1		1		
124	412	Необережне знищення або пошкодження військового майна		11	4	11		3
125	413	Втрата військового майна		71	30	71		40
126	414 (245-1)	Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення		38	17	38		20
127	415 (246)	Порушення правил водіння або експуатації машин		63	29	65		24
128	416 (247)	Порушення правил польотів або підготовки до них		1		1		
129	417 (248)	Порушення правил кораблеводіння		2	1	1		1
130	418 (249)	Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання		2		3		1
131	419 (250)	Порушення правил несення прикордонної служби		1		3		
132	420 (251)	Порушення правил несення бойового чергування						
133	421 (252)	Порушення статутних правил внутрішньої служби						
134	422 (253)	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості		9	5	9		5
135	423 (254)	Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем						
136	424 (254-2)	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		1		1		
137	425 (254-1)	Недбале ставлення до військової служби		70	26	73		24
138	426	Бездіяльність військової влади		6	3	9		1
139	426-1	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		47	13	52		15
140	**402-435 (232-236, 238, 240-241, 243-263)**	**Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)**		**5559**	**3292**	**5633**	**8**	**2232**
141	402 (232)	Непокора		567	551	573		261
143	404 (234)	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків	**2022**	12	9	16		3
144	405 (235, 236)	Погроза або насильство щодо начальника		102	90	101		56
145	406 (238)	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності підлеглості		90	46	95		33
146	**407-409 (240, 241, 243)**	**Ухилення від військової служби (усі види), з них**		**4339**	**2338**	**4347**		**1711**

147	407 (240)	Самовільне залишення військової частини або місця служби		3788	2022	3787		1505
148	408 (241)	Дезертирство		476	254	485		179
149	409 (243)	Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом		75	62	75		27
150	410	Викрадення, привл, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибух. або ін. бойових речовин, зас. пересування, військ. та спец. техніки чи іншого віськ. майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання служб. становищем		109	41	143	7	27
152	412	Необережне знищення або пошкодження військового майна		4	2	4		1
153	413	Втрата військового майна		88	76	88		55
154	414 (245-1)	Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення		76	68	75		49
155	415 (246)	Порушення правил водіння або експуатації машин		42	24	44		12
156	416 (247)	Порушення правил польотів або підготовки до них		1		1		
157	417 (248)	Порушення правил кораблеводіння		1				
158	418 (249)	Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання		1		3		
159	419 (250)	Порушення правил несення прикордонної служби		3	2	5	1	2
162	422 (253)	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості		6	2	6		3
164	424 (254-2)	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		1		1		
165	425 (254-1)	Недбале ставлення до військової служби		60	18	65		7
166	426	Бездіяльність військової влади		4		8		
167	426-1	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень		41	13	43		4
170	429 (257)	Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю		9	9	9		7
174	433 (261)	Насильство над населенням у районі воєнних дій				3		
177	435-1	Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю		3	3	3		1
178	**402-435 (232-236, 238, 240-241, 243-263)**	**Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)**	**2023**	**9087**	**5751**	**9176**	**8**	**3952**
179	402 (232)	Непокора		1756	1452	1759		1201
181	404 (234)	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків		20	11	24		9

182	405 (235, 236)	Погроза або насильство щодо начальника	111	64	114		48
183	406 (238)	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності підлеглості	89	31	94		28
184	**407-409 (240, 241, 243)**	**Ухилення від військової служби (усі види), з них**	**6510**	**3865**	**6524**	**0**	**2416**
185	407 (240)	Самовільне залишення військової частини або місця служби	5827	3530	5830		2165
186	408 (241)	Дезертирство	560	261	571		195
187	409 (243)	Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом	123	74	123		56
188	410	Викрадення, привл, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибух. або ін. бойових речовин, зас. пересування, військ. та спец. техніки чи іншого віськ. майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання служб. становищем	97	19	126	8	14
189	411 (244, 245)	Умисне знищення або пошкодження військового майна	2	2	2		2
190	412	Необережне знищення або пошкодження військового майна	9	6	9		2
191	413	Втрата військового майна	132	101	131		82
192	414 (245-1)	Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення	100	72	101		59
193	415 (246)	Порушення правил водіння або експуатації машин	75	48	77		29
194	416 (247)	Порушення правил польотів або підготовки до них	1	1	4		
195	417 (248)	Порушення правил кораблеводіння	1		1		
196	418 (249)	Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання	3	2	5		2
197	419 (250)	Порушення правил несення прикордонної служби	3	2	5		1
200	422 (253)	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості	8	5	8		6
202	424 (254-2)	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень	1		1		
203	425 (254-1)	Недбале ставлення до військової служби	95	41	101		26
204	426	Бездіяльність військової влади	6	2	10		
205	426-1	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень	53	16	58		16
208	429 (257)	Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю	9	7	9		8
212	433 (261)	Насильство над населенням у районі воєнних дій	1	1	8		
215	435-1	Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю	5	3	5		3

Управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно - аналітичної роботи Офісу Генерального прокурора

Відомості
про кількість зареєстрованих упродовж 2013 - 2017 років на території України кримінальних правопорушень (проваджень) проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) та результати їх досудового розслідування*

Період	**Зареєстровано** кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких провадження **закрито**	у т. ч. за п.п. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України	**Обліковано**** кримінальних правопорушень звітному періоді	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені **до суду** (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України)***
2013 рік	**733**	367	364	369	265
2014 рік	**4 511**	365	358	4 153	904
2015 рік	**7 295**	1 097	1 082	6 213	3 139
2016 рік	**4 351**	711	701	3 650	3 420
2017 рік	**5 073**	503	496	4 577	3 572

** За даними звіту за формою № 1 "Єдиний звіт про кримінальні правопорушення"*
*** Без урахування кримінальних правопорушень, виключених з обліку у зв'язку із закриттям провадження на підставі п. п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України*
**** З урахуванням кримінальних правопорушень, облікованих у попередні звітні періоди*

Управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно - аналітичної роботи Офісу Генерального прокурора

Відомості
про кількість зареєстрованих упродовж 2018 - 2022 років на території України кримінальних правопорушень (проваджень) проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) та результати їх досудового розслідування*

Період	**Зареєстровано** кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких провадження **закрито**	у т. ч. за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	**Обліковано**** кримінальних правопорушень звітному періоді	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені **до суду** (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України)***
2018 рік	**3 942**	248	248	3 694	2 505
2019 рік	**3 938**	326	322	3 616	2 701
2020 рік	**4 490**	435	435	4 055	1 842
2021 рік	**3 356**	319	319	3 037	2 009
2022 рік	**14 873**	1 110	1 107	13 766	2 822

** За даними звіту за формою № 1 "Єдиний звіт про кримінальні правопорушення"*
*** Без урахування кримінальних правопорушень, виключених з обліку у зв'язку із закриттям провадження на підставі п. п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ст. 284 КПК України*
**** З урахуванням кримінальних правопорушень, облікованих у попередні звітні періоди*

Управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи

Відомості
про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX (кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)) КК України та результати їх досудового розслідування упродовж січня-березня, січня-грудня 2023 року, січня-серпня 2024 року*

Кваліфікація кримінального правопорушення	січень-березень 2023 рік					січень-грудень 2023 рік					січень-серпень 2024 рік				
	Зареєстровано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких провадження **закрито**	у т. ч.	**Обліковано**** кримінальних правопорушень у звітному періоді	з них:	**Зареєстровано** кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких провадження **закрито**	у т. ч.	**Обліковано**** кримінальних правопорушень у звітному періоді	з них:	**Зареєстровано** кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких провадження **закрито**	у т. ч.	**Обліковано**** кримінальних правопорушень у звітному періоді	з них:
			за п.п. 1, 2, 4-1, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України		Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені **до суду** (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України)			за п.п. 1, 2, 4-1, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України		Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені **до суду** (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України)			за п.п. 1, 2, 4-1, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України		Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені **до суду** (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України)
Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) Розділ XIX	**5 296**	79	79	5 217	257	**30 472**	1 817	1 806	28 666	2 719	**48855**	1087	1083	47772	1820

** За даними звіту за формою № 1 "Єдиний звіт про кримінальні правопорушення"*

*** Без урахування кримінальних правопорушень, виключених з обліку у зв'язку із закриттям провадження на підставі п. п. 1, 2, 4-1, 6, 9-1 ст. 284 КПК України*